

IGOR ŽUNKOVIČ

EVOLUCIJA I KNJIŽEVNOST:
KNJIŽEVNI DARVINIZAM U PROCJEPU ZNANOSTI
O KNJIŽEVNOSTI

Naslov izvornika
Igor Žunkovič - Evolucija in literatura:
literarni darvinizem v precepu literarne vede
Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v
Ljubljani 2018.
Copyright © Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Nakladnici

Vlastita naklada: Ksenija Premur, Zagreb, Hrvatska
Založba Univerze v Ljubljani;
Znanstvena založba Filozofske fakultete
(za izdavača: Gregor Majdič, rektor
Univerze v Ljubljani;
Mojca Schlamberger Brezar, dekanica
Filozofske fakultete) Ljubljana, Slovenija

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Urednik: Teo Čavar

Lektor: Franci Krstić

Dizajn korica, prijelom i priprema teksta: Ivan Mišak

Tisak: Digitalni tisak Glasila, Petrinja

ISBN: 978-953-8455-19-3

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001208952.

Tisak završen u prosincu 2023. godine.

Knjiga je objavljena zahvaljujući potpori
Javne agencije za istraživačku i
inovacijsku djelatnost Republike Slovenije.

IGOR ŽUNKOVIČ

**EVOLUCIJA I KNJIŽEVNOST:
KNJIŽEVNI DARVINIZAM U PROCJEPU
ZNANOSTI O KNJIŽEVNOSTI**

Prijevod

Ksenija Premur

Štefanija Kožić

Sadržaj

Dva zapisa o knjizi	11
Predgovor.....	15
1. Znanost o književnosti i teorija evolucije	19
1.1. Književni darvinizam i Teorija	26
2. Kognitivni izvori književnog stvaralaštva	31
2.1. Teorija uma	31
2.2. Epizodno pamćenje i kronestezija.....	39
2.3. Zrcalni neuroni	48
2.4. Jezik.....	59
3. Književnost i evolucija.....	67
3.1. Teorija evolucije.....	70
3.2. Od genetike do simboličkog jezika	75
3.3. Zašto evolucija?.....	88
3.4. Evolucijske funkcije književnosti	93
3.4.1. Seksualni odabir i informacijska teorija	99
3.4.2. Društvena kohezija	113
3.4.3. Književnost kao »kognitivna igra obascima«	130
3.4.4. Carollov kognitivni poredak.....	145
4. Književni darvinizam i književna interpretacija ..	163
4.1. <i>Odiseja</i> i Dr. Seuss	165
4.2. Gottschallove junakinje.....	171
4.3. Kolo udvaranja	177
4.4. <i>Ponos i predrasude</i> s darvinističkog stajališta ...	180
4.5. Problemi darvinističke interpretacije i književna aksiologija.....	187
5. Budućnost književnog darvinizma	199
5.1. Zadaci književnog darvinizma	213
Sažetak	225
Literatura.....	237
Kazalo imena	255

*Barbari, Juliji i
Oliviji*

*Evolucija je opći postulat kojem odsad moraju težiti
sve hipoteze i svi sustavi; kojem moraju udovoljiti
kako bi mogli biti shvaćeni kao istiniti.
Evolucija je svjetlost
koja osvjetljava sve činjenice, putanja koju moraju slijediti
svi smjerovi mišljenja – to je evolucija.
Pierre Teilhard de Chardin*

Dva zapisa o knjizi

Monografija Igora Žunkovića kritički pretresa i sistematizira evolucijsko-teorijske pristupe poimanja književnosti koji u pretežnoj mjeri crpe iz filozofskih i znanstvenih teorija druge polovice 20. stoljeća, posebice iz kognitivne znanosti i (osobito) evolucijske psihologije. Jedna od odlika Žunkovićeve monografije je da – iako autor sveudilj izražava uvjerenje i argumente u prilog tzv. književno-darvinističkog pristupa – za sva četiri temeljna smjera pokazuje da znanost o književnosti ne iscrpljuje u cijelosti.

Žunković analizira prednosti i slabosti koje predlažu najznačajniji književni darvinisti kao što su Joseph Carroll, Brian Boyd, Michelle Scalise Sugiyama, Geoffrey Miller i dr. Pritom razvija svoje razumijevanje književnog darvinizma kao (i) teorijskog temelja istraživanja književnih univerzalija i (ii) mogućeg aspekta razumijevanja književnog stvaranja, pri čemu izlaže nužnost svjesnosti o značaju eksplanatornog jaza te dopunjavanju esencijalističkih i kontekstualističkih smjerova znanosti o književnosti.

Monografiju čine opsežni uvodni dio u kojem autor opisuje povijesni razvoj i uzorke nastanka književnog darvinizma te definira pojam »književni darvinizam«; srž koja je razdijeljena na tri odvojena tematska sklopa – kognitivni izvori, književnost kao evolucijska prilagodba, darvinistička interpretacija – i zaključna sinteza prednosti i slabosti književnog darvinizma koja sadrži sistematizaciju područja darvinističkog istraživanja književnosti.

Autor razvija izrazito interdisciplinarno stajalište suvremene humanistike koje prepliće s teorijom evolucije, kognitivnom psihologijom i neuroznanostu, ali se u širokom spektru ne gubi jer se usredotočava na značenje

pojedinih znanstvenih disciplina i njihovih tvrdnji za razumijevanje književnosti, pri čemu naglašava da su evolucijski pristupi književnosti svrsishodni samo ako u središte svojega zanimanja postavljaju književnost i ne poimaju je samo kao sredstvo vlastitog samopotvrđivanja.

izv. prof. dr. sc. Sebastjan Vörös

Monografiju čine tri tematska sklopa: kognitivni izvori književnog stvaralaštva, književnost i evolucija te književni darvinizam i književna interpretacija. Monografija se, kao što je to očito iz njezine temeljne osnove, hvalevrijedno smješta na sjecište više znanstvenih i humanističkih znanosti, pri čemu je očita autorova više nego opravdana ambicija za traženjem korelacija između filozofskog utemeljenja umnosti, neuroznanstvenih istraživanja, teorije jezika i darvinističke evolucijske teorije uz pomoć kojih poseže za razumijevanjem književnosti. Filozofska i psihološka područja istraživanja dakako su veoma opsežna i zato ih autor smisleno analizira s obzirom na značenje koje imaju za književnost, odnosno za znanost o književnosti. Autor tvrdi da vrijednost pojedinih teorijskih saznanja književnog darvinizma ne ovisi o tome je li književnost evolucijska prilagodba ili nije zato što je to pitanje ideološki strukturirano. Prednost Žunkovičeve analize je u tome što pri zagovaranju kvantitativnih i empirijskih pristupa istovremeno naglašava značaj pristupa u prvom licu, fenomenoloških, subjektivnih i povijesnih pristupa. Književni darvinizam je za njega izvor informacija o pojedinim aspektima književnih tekstova, a ne cjelovito tumačenje njihovog značenja. Monografija pripada području interdisciplinarnog istraživanja

književnosti, pri čemu izbjegava opasnost zapadanja u zavodeću unifikaciju kultura. Književni je darvinizam, prema mišljenju autora, kao pravac znanosti o književnost potrebno smjestiti u kontekst metodološkog pluralizma te jasno i znanstveno izložiti s kritičkim stavom prema ambiciji književnog darvinizma za univerzalnom vrijednosti njezinog epistemološkog pristupa.

red. prof. dr. sc. Janko Lozar Mrevlje

Predgovor

Zašto su se u evoluciji čovječanstva, i to upravo u svim ljudskim zajednicama i kulturama razvile umjetnost i posebice književnost kao posebna djelatnost koja je odvojena od drugih? To je polazišno pitanje pristupa književnosti koji je razmatraju sa stajališta teorije evolucije i koje nazivamo zajedničkim imenom književni darvinizam. Ali književni darvinizam, iako se usredotočuje uokolo tog polazišnog pitanja i teze o književnosti kao evolucijskoj prilagodbi, nije posve homogen teorijski i metodološki smjer.

Njegovu pojavu možemo pratiti devedesetih godina prošlog stoljeća kada su neki uvriježeni stručnjaci znanosti o književnosti (najugledniji od njih su Joseph Carroll i Brian Boyd), psiholozi (Steven Pinker, Daniel Nettle i drugi), filozofi umjetnosti (Ellen Dissanayake, Denis Dutton i drugi), te neki istraživači s drugih znanstvenih područja u teoriji evolucije prepoznali teorijski model kojim bi bilo moguće proučavati i književnost.

Pa ipak, književni darvinizam nije nastao samo kao intelektualni kuriozitet pojedinih istraživača koje je zanimalo evolucijsko značenje književnosti i mogući utjecaj načela darvinističke evolucije na sadržajne i strukturne karakteristike književnih tekstova, već je njegovoj pojavi kumovalo i stanje u znanosti o književnosti krajem tisućljeća. Književni darvinizam nastao je i kao odaziv na tzv. Teoriju kojoj zamjeraju posebice recikliranje znanja, a ne njegovog napredovanja, čija je posljedica po mišljenju književnih darvinista i opadanje zanimanja za znanost o književnosti, te posljedični pad ugleda književno-znanstvenih stručnjaka, kao i financiranja njihovih istraživanja. Stoga je ustrajavanje književnih darvinista da i u znanost o književnosti valja uvesti empirijske i

provjerljive načine istraživanja, kao i ponovni pokušaj uvođenja prirodoslovne epistemologije na izrazito humanističko istraživačko područje.

Književni darvinizam nije, dakako, ni prvi takav pokušaj u povijesti znanosti o književnosti ni jedini koji se razvio drugom polovinom dvadesetog i prvom desetljeću dvadeset i prvog stoljeća. Pojedine misli unutar književnog darvinizma (primjerice teorija artifikacije) otvoreno se suočavaju s ruskim formalizmom, koji podrazumijeva jedan od takvih povijesnih pokušaja s početka dvadesetog stoljeća, a od modernijih valja spomenuti barem empirijsku znanost o književnosti i kognitivnu znanost o književnosti.

Ali književni darvinizam razlikuje se od svih nabrojanih empirijskih pristupa jer u većoj ili manjoj mjeri eksplicitno teži k tome da kao teorija zamijeni sve druge postojeće (kontekstualističke i esencijalističke) teorije, stoga je istodobno i pokušaj sistematizacije znanosti o književnosti utemeljenoj na prirodoslovnoj epistemologiji. Za razliku od kognitivnih pristupa, književni darvinizam svoje istraživanje ne započinje na razini analize čovjekovog mišljenja, doživljavanja i osjećanja, već na razini razvoja čovjekove duševnosti kroz darvinističku evoluciju. Književni darvinizam, dakle, započinje teorijom evolucije, uvažava kognitivno psihološke analize čovjekovog mišljenja te završava analizom književnosti kao estetskog objekta (ili načina vladanja).

Na ovom se mjestu glavni tokovi književnog darvinizma počinju razilaziti jer moderna sinteza teorije evolucije omogućuje poprilično različite načine razumijevanja razvoja za znanost o književnosti zanimljivih gledišta čovjekovog mišljenja i čovjekovih načina ponašanja. Neki se književni darvinisti usredotočuju na značenje seksualnog odabira, a estetsko ponašanje u čovjeku povezuju s plesom parenja i pjevanjem u životinja.

Drugi se usredotočuju na informacijsko gledište književnosti te je shvaćaju kao način prenošenja i razmjene značajnih informacija koje mogu imati i društveno-kohezivnu funkciju. Treći smatraju da je književnost vrsta kognitivne igre obrascima značenja društvenog i prirodnog svijeta koji okružuju čovjeka kao biće. Četvrti pak tvrde da je evolucija u čovjeka razvila sustave ponašanja, čiji su kognitivni temelj modularni mozgovi, a književnost je mehanizam stvaranja kognitivnog poretka, to jest načina osmišljavanja čovjekovog doživljavanja svijeta.

U podjednakoj mjeri kao što su sve te misli uzajamno povezane jer književnost shvaćaju kao evolucijsku prilagodbu i crpe iz teorije evolucije, ujedno se, dakako, razlikuju uslijed načina razmatranja književnosti, razumijevanja čovjekove kognicije i elemenata teorije evolucije koju izlažu. Kritička analiza četiri glavna smjera književnog darvinizma pokazuje da nijedna od njih nije neproblematična, a ujedno svaka otvara posebno i zanimljivo gledište darvinistički razmatrane književnosti, što se naposljetku iskazuje i analizom pojedinih književno-darvinističkih interpretacija. Upravo je književno interpretiranje, naime, onaj dio znanosti o književnosti u kojem se manjkavosti teorijskih i epistemoloških pretpostavki najrazgovjetnije pokazuju, a s njima i posebne prednosti književnog darvinizma.

Postaje očito da je težnja književnog darvinizma da zamijeni Teoriju, često u većoj mjeri izmišljenog protivnika¹ i da književno-darvinistička epistemologija,

¹ To znači da književni darvinisti teoriju shvaćaju monolitnom, i to posebice s epistemološkog gledišta, pri čemu ne uvažavaju činjenicu da je Teorija, kojoj se protive, to jest posebice razmišljanja Foucaulta, Derride, Lacana i Barthesa, već devedesetih godina doživjela značajan razvoj, i to djelima autora, kao što su to Slavoj Žižek, Giorgio Agamben, Alain Badiou i drugi. Sheehan, primjerice, ocjenjuje da

ako ostaje vjerna samoj sebi, ne može biti sistematizirajuće načelo znanosti o književnosti. S druge strane, brojne darvinističke kritike kontekstualističkih teza i pojedini elementi darvinističkih interpretacija čine se posve svrhovitima te znanosti o književnosti mogu jamčiti nove informacije, kao i poznavanje književnosti i njezinog djelovanja.

»Teorija samu sebe osporava – izvana i iznutra – kako to nije činila još nikada« (2015, 48). Književni darvinizam zanemaruje, dakle, značajna gledišta razvoja same Teorije koji uključuju i odnos s istodobnim razvojem znanosti. Teorija, kako se očituje i u suprotnosti s uvjerenjima književnih darvinista nije, dakle, imuna na razvoj znanosti te je može uvažavati i uključiti u svoj pojmovnik.

1. Znanost o književnosti i teorija evolucije

Evolucijski pristup književnosti ponajprije određuje svoj predmet istraživanja, svoju metodu istraživanja i način mišljenja koji je potreban da neko biće stvara književnost. Tek je na osnovi svega toga s evolucijskog gledišta moguće pojasniti kako je književnost povijesno nastala, kakve su je evolucijske težnje omogućile i kako se razlikuje od drugih vrsta umjetnosti te kakve evolucijske funkcije vrši tijekom svoje povijesti.

Na odnos između evolucije i književnosti moguće je gledati barem s tri različita gledišta. Možemo smatrati da je književnost evolucijska prilagodba; možemo je smatrati kao nusprodukt evolucije; možemo smatrati da zakonitosti evolucije ne mogu pojasniti ništa što bi bilo povezano s književnosti jer je književnost produkt višeg načina mišljenja koji čovjeka smješta s onu stranu evolucije. Dok je prva dva pristupa moguće smjestiti u područje zanimanja evolucijske znanosti o književnosti, treći pripada s onu stranu mogućnosti tumačenja. Sa stajališta evolucijske znanosti o književnosti, književnost je, dakle, bilo evolucijska prilagodba čovjeka ili nusprodukt razvoja modernog čovjeka.

Za evolucijske pristupe književnosti ujedno je značajno i kako shvaćaju i koriste teoriju evolucije. Pojam evolucija, naime, znači samo činjenicu da se moderni čovjek razvio iz neke druge vrste čovjekovih predaka i njihovih izumrlih rođaka u skladu sa zakonitostima koje vrijede za razvoj svih živih bića, ali ne izriče o kojim je zakonitostima riječ. Zakonitosti, koje valja odrediti, svakako su načela teorije evolucije. Ali suvremena teorija evolucije, ako je uopće možemo shvatiti kao samo jednu teoriju, vrlo je kompleksna i u darvinističkoj borbi za opstanak, te slučajnih mutacija na razini gena uključuje i

veći broj drugih načela. Neki znanstvenici i kulturu shvaćaju kao »ubrzavajuću evoluciju« u darvinističkom smislu.² Boyd, Jablonka, Lamb, Sloan Wilson, Dissanayake, Carroll i drugi stoga govore o biološkoj i kulturnoj evoluciji,³ o biokulturnoj evoluciji ili o biokulturnoj koevoluciji, pri čemu je oba polja – kulturu i biologiju – moguće razmatrati lučeno ili u većoj ili manjoj mjeri čvrstoj vezi. Time presežu razlikovanje između »dvije kulture« (prirodoslovnim znanostima i humanistikom) na koje je pedesetih godina dvadesetog stoljeća upozorio Snow, dok je konceptualno razlikovanje Kagan proširio uvođenjem treće kulture, sociologije.⁴

Evolucijski pristup književnosti često se naziva književnim darvinizmom.⁵ Izraz koristi i Carroll,

² Vidi Deacon (1997, 110–115). Deacon smatra da je čovjekov jezik, koji je po njegovom mišljenju evolucijski razvijena »socijalna pojava« (1997, 115) razvila kao darvinistička prilagodba, ipak uspostavlja svojevrstu razinu evolucije koja je ovisi samo o biološkoj evoluciji, te je njome ne možemo u cijelosti pojasniti.

³ Biološku i kulturnu »dimenziju« ljudske naravi u svojoj knjizi *Mankind Evolving* (1962) razlikovao je i jedan od najutjecajnijih evolucijskih biologa dvadesetoga stoljeća Theodosius Dobzhansky. Vidi još Ayala, 1985, 167–168.

⁴ O evolucijskoj estetici i tri kulture vidi i Verpooten, 2015, 3–8.

⁵ Valja upozoriti na razliku između »evolucijske znanosti o književnosti« ili »darwinističke znanosti o književnosti« koja je predmet razmatranja u ovoj knjizi, kao i problemi »književne evolucije« koju razmatra već znanost o književnosti u dvadesetom stoljeću s ruskim formalizmom (primjerice djelo Borisa Ejhenbauma *O književnoj evoluciji* iz 1927. godine) i kasnije empirijskom znanosti o književnosti (Franco Moretti). Navedeni, naime, bave se razmatranjem »evolucije« ili razvoja književnih pravaca i žanrova, te utvrđivanja zakonitosti tog razvoja, pri čemu ne polaze od teorije evolucije, već iz vlastitih teorijskih pretpostavki (u ruskih formalista, primjerice, postupka odilaženja kao bitne karakteristike pjesničkog jezika u različitim povijesnim kontekstima). Moretti, međutim, u vezi s evolucijom žanrova polazi od teorije evolucije, te njegovo razmišljanje stoga na

najugledniji predstavnik tog pravca, iako to nije jedini izraz kojim bi teoretičari, koji se koriste teorijom evolucije, označavaju svoje istraživanje. Boyd, primjerice, svoj projekt »privremeno« naziva evokritičnošću⁶ – riječju koja je sastavljena od riječi evolucija i kritičnost, pri čemu kritičnost u slovenskom prostoru znanosti o književnosti obično prevodimo izrazom (književna) znanost. S teorijskog je stajališta bit književnog darvinizma, s jedne strane, isticanje tzv. univerzalizma i esencijalizma nasuprot kontekstualizma u skladu s kojim je književnost produkt

prvi pogled možemo smatrati dijelom književnog darvinizma iako razvoj žanrova smatra kao analognog teoriji evolucije, čime »preskače« tematizaciju brojnih, za književni darvinizam ključnih pitanja povezanih sa zakonitostima i svojstvima djelovanja čovjekove kognicije. Carroll čak izričito navodi tri, s teorijom evolucije povezana pristupa znanosti o književnosti, koji po njegovom mišljenju nisu književno-darvinistička: kozmička evolucija, evolucija kao analogija i evolucija kao normativna vrijednost (2012, xii). Zanimljivo je da ni u pogledu Carrollove definicije književnog darvinizma ni znamenite Dawkinsove analogije između gena i mena u *Sebičnom egu* ne bismo mogli razmatrati kao darvinističke na isti način kakav je darvinistički književni darvinizam jer je jezgra Dawkinsove analize premještanje načela teorije evolucije s razine biološke evolucije na razinu kulture posredstvom koje Dawkins razmatra kulturu. Valja dodati i da jezgra Dawkinsonove analize nije objašnjavanje kulture, već zorno predočavanje djelovanja biološke evolucije primjerom kako bi ga čitatelji unekoliko lakše razumjeli.

⁶ Boydova evokritičnost samo je drugi izraz za književni darvinizam, te se razlikuje od sličnog zvučećeg ekokritičnosti s kojima je, kako tvrdi Carroll, književni darvinizam sadržajno povezan. Ekokritika razmatra odnos između »književnosti i prirodnim okolišem«, pri čemu svoju pozornost Carroll posvećuje tzv. »prirodno pisanje« i »ekološko«, to jest s okolišem povezanim temama u književnosti (Carroll, 2012, 85). Iako je ekokritičnost priznat i značajan pravac istraživanja u suvremenoj znanosti o književnosti, po Carrollovom mišljenju ne može stvoriti »teoriju književnosti«, već bi ga valjalo »uključiti u književni darvinizam« jer je »odzivnost na prostor jedan od ključnih sastavnih dijelova evolucijski razvijene čovjekove duševnosti« (2012, 86).

lokalnih okolnosti.⁷ Nasuprot tome, književni darvinizam propituje način na koji je književnost produkt univerzalnih načela evolucije – kakvo je njegova univerzalna evolucijska bit. Općenito uzevši, dakle, riječ je o tome da je književnim darvinistima stalo do uspostavljanja nove, na evolucijskim temeljima zasnovane znanosti o književnosti uslijed čega ih je moguće nazvati i darvinističkim univerzalizmima.

Evolucijskim pristupima književnosti moguće je pribrojati i kognitivne književne studije, koje se u određenim elementima analize povezuju s pojedinim pretpostavkama suvremene teorije evolucije. U ovoj se knjizi prvenstveno razmatraju predstavnici i pravci mišljenja književnog darvinizma, a ne i kognitivnih pristupa književnosti, iako se teme, koje se razmatraju, i jedni i drugi često preklapaju, te povremeno nadovezivanje na kognitivnu znanost o književnosti ne možemo posve izbjeći.⁸

Razlika između kognitivnih i evolucijskih pristupa književnosti potječe iz razlike između njihovih načina postavljanja pitanja o tome što je književnost. Temeljnu pretpostavku kontekstualizma Turner sažima riječima o tome da je književnost produkt lokalnih okolnosti te kao

⁷ Razliku između kognitivne znanosti o književnosti i kontekstualizma opisuje jedan od najuglednijih kognitivista Mark Turner. O Turneovoj koncepciji kognitivne znanosti o književnosti više riječi u djelima *The Reading Mind, Reading Minds, the Literary Mind*.

⁸ Dobar pregled kognitivne znanosti o književnosti, i to s posebnim naglaskom na povezanost između kognitivističkih pristupa i teorije evolucije nalazimo u Richardson, 2002. Precizniju analizu između kognitivne znanosti o književnosti evolucijskih pristupa književnosti izlaže Wege, 2013. Evolucijske pristupe Wege shvaća kao »dopunu« kognitivne znanosti o književnosti, i to u smislu jamčenja »prilagodbenih funkcija kognitivnih oruđa« koji su uvjet shvaćanja i produkcije književnosti, te su ključna teorijska polazišta kognitivne znanosti o književnosti (Wege, 2013, 30–33).

pretpostavku kognitivne znanosti o književnosti ispostavlja uvjerenje da je književnost produkt »sposobnosti čovjekovog uma«, polazište je književnog darvinizma uvjerenje da književnost mora biti opravdana i u evolucijsko-teorijskom smislu – da je produkt darvinističke evolucije.

Razlika između kognitivnih i evolucijskih pristupa pokazuje razloge zbog kojih se predstavnici i jednog i drugog pravca često uzajamno povezuju. Kada kognitivisti proučavaju univerzalne karakteristike čovjekovog mišljenja,⁹ čiji je produkt književnost, nastanak i razvoj tih karakteristika moraju na neki način opravdati i pojasniti, pri čemu pomoć moraju potražiti u teoriji evolucije. I kada književni darvinisti istražuju način na koji bi univerzalne zakonitosti razvoja živih bića mogao dovesti do nastanka i razvoja književnosti, uvijek moraju odrediti i kakvi načini mišljenja su potrebni da kao ljudi stvaramo i shvaćamo književnost, čime se, dakako, bave kognitivisti.

Povezivanje evolucijske teorije i književnosti višeslojno je i raznoliko: brojni teoretičari usredotočuju se na pojedinačne aspekte evolucijske teorije i književnosti, a drugi nastoje povezati opća načela evolucije i univerzalne karakteristike književnosti. Pa ipak, u raspravama o evoluciji i književnosti sveudilj se kao veza između teorije

⁹ Usporedba je, dakako, samo ilustrativna i zanemaruje značajan dio kognitivne poetike koja se bavi ulogom konteksta u vezi sa čitanjem i interpretiranjem književnosti (usp. Stockwell, 2002, 4). Unatoč svijesti o značenju, koje imaju specifične čitateljske okolnosti na čitanje i interpretaciju književnih tekstova, kognitivna poetika ipak ispostavlja posebice kognitivne mehanizme koji svim pismenim ljudima omogućavaju čitanje i interpretacije. Uvijek je, dakle, riječ o kombinaciji univerzalnih karakteristika kognicije i utjecaja konkretnih (individualnih) okolnosti čitanja, dok su sa stajališta književnog darvinizma značajnije univerzalije, te u manjoj mjeri individualne okolnosti čitanja.

evolucije i književnosti te pojedinih književnih tekstova pojavljuju aktualni¹⁰ opisi čovjekovog načina mišljenja koji čovjeku kao biću donose određene evolucijske prednosti, a s gledišta znanosti o književnosti omogućuju stvaranje i recepciju književnosti.

Ta činjenica nije iznenađujuća jer između umjetničkih koncepata – primjerice lijepo, estetsko iskustvo, katarza itd. – i gena, koji određuju najvažnija svojstva razvoja fenotipa, nije moguć neposredni »teorijski« dodir. Između najosnovnije razine evolucije, genetike i umjetničkih koncepata postoji barem još jedna ili dvije razine posredovanja. To je razina kognitivne psihologije koju je u određenoj mjeri moguće razlikovati i od neurobiološke razine – iako se te razine u književnom darvinizmu obično shvaćene kao samo jedna.¹¹

Te je razine moguće je shematski prikazati na sljedeći način:

¹⁰ Aktualnost tih opisa ovisi o toga koja su istraživanja i metode teoretičarima književnosti u nekom trenutku bila dostupna jer je područje kognitivnih znanosti u posljednjih nekoliko desetljeća metodološki iznimno napredovalo. Najznačajniji je zasigurno razvoj neuroznanstvenih metoda fotografiranja mozga kojima je moguće pristupiti podacima o kognitivnom zbivanju u vezi s književnom recepcijom, kao i produkcijom i čitanjem uopće. Stoga se unutar kognitivne znanosti o književnosti pojavila, zasad mala skupina teoretičara i teoretičarki koji napuštaju opće koncepte kognitivnih znanosti, te se umjesto toga neposredno posvećuju studiju moždane aktivnosti tijekom čitanja (književnih tekstova): primjerice Natalie Phillips, Oshin Vartanian, Martin Skov i drugi.

¹¹ Književni darvinizam obično ne provodi razliku između neuropsihologije i kognitivne psihologije jer ga zanima širi pogled na razvoj književnosti sa čijeg stajališta su te dvije znanstvene discipline shvaćene kao načini opisa univerzalnih zakonitosti i suštinskih karakteristika čovjekovog mišljenja. Stoga Boyd na istoj razini opisuje zrealne neurone i teoriju uma, iako prvi pripadaju domeni neuroznanosti, a drugi domeni kognitivne znanosti i psihologije.

zakonitosti razvoja – neuroni/mozak – kognitivne funkcije – lijepo/ugoda

Razine analize slijede podjelu pojedinih znanstvenih disciplina:

evolucijska teorija – neuroznanost – (kognitivna) psihologija – estetika

Elementi čovjekovog mišljenja koje razmatra suvremena kognitivna znanost te ih u velikoj mjeri preuzimaju svi evolucijski nadahnuti književni teoretičari polazište su ove knjige. Svojstva čovjekovog mišljenja, koje je sposobno stvarati i razumijevati književnost, sa stajališta evolucije, kao i sa stajališta znanosti o književnosti ključ su za razumijevanje funkcija za koje se razvio čovjekov um i koje možda obavlja književnost kao evolucijski opravdana čovjekova djelatnost. U tom kontekstu razmatramo teoriju uma, zrcalne neurone, kronesteziju i pamćenje, te jezik, pri čemu je razmatranje tih širokih i kompleksnih tema kognitivne znanosti, neuroznanosti, psihologije, filozofije, antropologije, te čak i arheologije uvijek ciljno usmjerenih, i to prema značenju tih koncepata unutar darvinističkog razmišljanja o književnosti.

Prvi je dio knjige stoga zasnovan kao izlaganje onih karakteristika čovjekovog načina mišljenja koje su se diljem rasprava različitih književnih darvinista pokazale kao ključne za nastanak i postojanje književnosti. S jedne je strane riječ o sintezi definicija i opisa pojedinih kognitivnih funkcija, a s druge strane o tumačenju njihovih potencijalnih značaja za evolucijske darvinističke pristupe književnosti. Pritom je riječ o značajima o kojima su književni darvinisti u svojim studijama već razmatrali, kao i značaje kojih se još nisu dotakli, ali ih je moguće logički izvesti iz određenja pojedinih kognitivnih funkcija i njihovih evolucijskih značaja.

Zajednička je karakteristika razmatranih kognitivnih funkcija i mehanizama njihova univerzalnost – to su oni elementi čovjekove kognicije koji tvore specifično čovjekov način mišljenja te ih poznaju (imaju) svi ljudi bez obzira na eventualne kulturne razlike između nas. Pa ipak, to još ne znači da su u svih ljudi razvijeni posve istovjetno te da se sa svim književnim tekstovima povezuju na identične načine. Istodobno ne razmatramo cjeline kognitivnih mehanizama koje analizira kognitivna znanost o književnosti. Od najvažnijih je mehanizama, koje izostavljamo, osjećanje. Kroz raspravu odabranih gledišta čovjekovog mišljenja, naime, ne sistematiziramo ni ne analiziramo kognitivnu znanost o književnosti i njezine teorijske izvore, već ispostavljamo ona kognitivna gledišta koja otvaraju raspravu o evolucijskim funkcijama književnosti i darvinističkih načina razumijevanja književnosti kao estetskog objekta (ili načina vladanja, odnosno ponašanja). Stoga predstavljaju odličan uvod u razumijevanje istraživačkih mogućnosti književnog darvinizma, kao i u razumijevanje brojnih problema s kojima se suočava.

1.1. Književni darvinizam i Teorija

Iako bi bilo moguće tvrditi da je razvoj književnog darvinizma i nekih drugih »empirijskih« pristupa književnosti posljedica razvoja empirijski egzaktnih znanosti koje danas omogućavaju pristup čovjekovoj kogniciji na načine i koje ranije nismo poznavali (neuroznanost, neuropsihologija, razvoj genetike i drugo), pristup brojnih književnih darvinista pokazuje suprotno.

Književni darvinizam devedesetih godina dvadesetog stoljeća nastao je kao odaziv na »krizu« u znanosti o književnosti. Ta je kriza (bila) sadržajna (što je predmet

proučavanja znanosti o književnosti, koje bi metode znanost o književnosti koristila) i institucionalna (opadanje zanimanja za studij znanosti o književnosti i u SAD-u posebice komparativne književnosti, poljuljani ugled stručnjaka i akademika, smanjenje financiranja).

To su poteškoće znanosti o književnosti koje u svojim objavljenim prilogima izražavaju gotovo svi književni darvinisti. Carrollov članak *Evolution and Literary Theory* iz 1995. godine, koji otvara konceptualni prostor evolucijske znanosti o književnosti, uspostavljen je kao epistemološko i institucionalno suočavanje s prevladavajućom Teorijom, i to sažeto pridjevom »post-strukturalistička«. Sličan stav nije karakterističan samo za književno-darvinističke oglede devedesetih godina, već je polazište raspravljanja književnih darvinista sve do najnovijih priloga. Iako književni darvinizam nije jedini pravac znanosti o književnosti koji književnost nastoji sagledati s onu stranu povijesnih, društvenih, političkih i drugih okolnosti – dakle, esencijalistički – to je pravac suvremene znanosti o književnosti koja studij univerzalnih karakteristika (književnog?) mišljenja izričito utemeljuje u teoriji evolucije.

Takvo je postupanje s epistemološkog gledišta razumljivo, iako se čini da je riječ o pretjeranom zaoštavanju i samopromociji, jer cilj književnih darvinista nije samo adekvatnije razumijevanje književnosti kroz interdisciplinarni studij, koji bi uključivao teoriju evolucije, već uspostavljanje »evolucijske paradigme« u znanosti o književnosti. Cilj je, dakle, ostvariti na teoriji evolucije utemeljenu znanost o književnosti. Posljedica je tog pristupa u tome da književni darvinisti odbacuju temeljne teorijske postavke i spoznaje »poststrukturalizma«, i to od kraja velikih priča, intertekstualnosti, kontekstualizma i sve do koncepata hegemonije, ideologije, društva, spola, rase

itd. Ne odbacuju samo sve metodološke postupke i načelne postulate onoga što Virk naziva metodološkim pluralizmom,¹² već načelno odbacuju i starije paradigme znanosti o književnosti, primjerice, strukturalistički i novokritički fokus na tekst, kao i pozitivističko razmatranje autora, fenomenološke koncepcije ontologije književnog djela itd., iako, kako to iznosimo u nastavku, od tih pristupa preuzimaju pojedine ideje i analitička oruđa.

Načelno protivljenje svim starijim teorijskim pristupima književnosti temelji se na pretpostavci da znanost o književnosti valja utemeljiti na epistemologiji tzv. empirijski egzaktnih znanosti. Žele ustanoviti univerzalne karakteristike, funkcije i moduse djelovanja književnosti koji se očituju u svim književnim tekstovima ili barem u statistički relevantnom broju književnih tekstova te tvore nepromjenjivu i nadvremensku bit književnosti. Pa ipak, te karakteristike u književnom darvinizmu ne moraju biti samo »spoznane« sveudilj preciznog studija književnih tekstova, već se moraju zasnivati na karakteristikama evolucijski razvijenog čovjekovog mišljenja koje je moguće neposredno povezati sa zakonitostima teorije evolucije.

Stoga nije iznenađujuće da književni darvinizam načelno odbacuje i neke druge suvremene »empirijske«

¹² Virkovo razumijevanje metodološkog pluralizma zasniva se na širem i teorijski razrađenom poimanju suvremene znanosti o književnosti koja između esencijalizma i anti-esencijalizma traži što je moguće uključujući srednji put. Značajno je istaknuti da književnim darvinistima glavnog protivnika najčešće predstavlja dekonstrukcija, iako se s kontekstualizmom ne podudara. Ono što u dekonstrukciji predstavlja smetnju za književne darviniste s jedne je strane literariziranost dekonstrukcijskih teorijskih samih tekstova, a s druge strane temeljna spoznaja dekonstrukcije o tome da određeno značenje nekog teksta nije moguće spoznati, odnosno uopće ne postoji – književni darvinisti smatraju, dakako, upravo obrnuto.

pristupe književnosti, primjerice, empirijsku znanost o književnosti, ekokritičnost i neke empirijski zasnovane kognitivne pristupe (primjerice psihonaratologiju) jer svi ti pristupi ne moraju ostvariti znanosti o književnosti, uslijed čega ih valja sažeti unutar darvinističke znanosti o književnosti.

Glede takvog književno-znanstvenog cilja ulog je književnog darvinizma velik. Ako uspije, svako istraživanje književnosti valja evolucijski svrstati i utemeljiti, a ako ne uspije, književni darvinizam je zabluda¹³ koja će u nadolazećim desetljećima biti vrijedna samo kakve primjedbe u udžbenicima znanosti o književnosti.

Namjena je ove knjige i dekonstrukcija tih krajnjih mogućnosti te uspostavljanje srednjeg puta, koji se više ne bi temeljio na izvjesnoj »kulturnoj borbi« između kontekstualizma i književnog darvinizma. Pritom zagovaramo uvjerenje da su empirijski pristupi – među kojima književni darvinizam zauzima svoje mjesto, nije i ujedno jedini mogući – značajni za razvoj znanosti o književnosti iako ne po sebi i ne kao nova paradigma znanosti o književnosti jer je, kako to kazuje Juvan (2012, 66), »predmet humanistike ovisan o neizbježnoj historičnosti i proturječja podsjetnika na tekstove i prakse

¹³ Na sličan način Carroll u *Literary Darwinism* obilježava Gouldovu pretpostavljenu revoluciju u teoriji evolucije koja ne dopušta mogućnost uvrješivanja unutar evolucijske biologije. Kasnije (vidi Carroll, 2012a, 129-130 i 2011, 71-87) budućnost književnog darvinizma Carroll vidi u jednoj od tri mogućnosti: ili će postati jedno od mogućih metodoloških gledišta istraživanja književnosti ili će ostati na margini ili izvan glavnih tokova znanosti o književnosti ili – stajalište koje Carroll zagovara i promovira – znanost o književnosti naposljetku bude preuzeta u široj, evolucijski poduprtoj humanistici.

(njihovih intencija, motivacija, ciljeva, uloga, smisla), te su upravo tako dio tijeka i opreka povijesnog postajanja.«¹⁴

¹⁴ U epistemološkom smislu književni darvinizam naposljetku bi morao preispitati samu povijesnost evolucijskih teorijskih spoznaja. Time bi se književni darvinizam nužno odmaknuo od krajnje esencijalističkih stajališta koje zagovaraju njegovi glavni predstavnici.

2. Kognitivni izvori književnog stvaralaštva

2.1. Teorija uma

U najčešće spominjane i s različitih gledišta¹⁵ najznačajnije pojmove evolucijske i kognitivne znanosti o književnosti pripada teorija uma (ToM ili *Theory of Mind*). Izraz je na hrvatskom i engleskom jeziku možda pomalo nepriličan jer njegov prvi dio, teorija ukazuje da bi riječ bila o »teoriji« o »umu«, pri čemu bismo »teoriju« mogli shvatiti kao skup pojmova i zakonitosti, što bi značilo da je teorija uma skup pojmova i zakonitosti kojima opisujemo čovjekov um. Pa ipak, teorija uma, koju su kao znanstveni koncept prvi opisali Premack i Woodrof,¹⁶ u suvremenoj kognitivnoj znanosti, evolucijskoj znanosti o književnosti, filozofiji jezika, psihologiji, antropologiji i drugim znanostima znači nešto posve drugo, odnosno svojstva bića da prepoznaju razliku između sebe i drugog bića – da prepoznaju i svoje ciljeve, namjere i želje kao ciljeve, namjere i želje drugih bića.

Slijediti možemo tri stupnja ranog razvoja cjelovite teorije uma u čovjeka: 1) Djeca, starija od osamnaest mjeseci imaju samo jedan model realnosti koji se nadograđuje, to je svijet koji sada mogu vidjeti. 2) Od osamnaest mjeseci do četiri godine u mislima mogu zadržavati brojne modele svijeta, ali proces ne shvaćaju u potpunosti [...]. 3) Tijekom pete godine u djece se razvija karakteristično čovjekova teorija uma koja je sposobna za metareprezentiranja – razumijevanje procesa reprezentiranja – uključujući uvjerenja i želje, ciljeve i namjere (Boyd, 2016, 144).

¹⁵ S evolucijsko-teorijskog, razvojno psihološkog, antropološkog, itd.

¹⁶ Vidi Premack i Woodruff, 1978.

Za specifičnu čovjekovu teoriju uma, koja je ključna i za razvoj i postojanje književnosti karakteristična je, dakle, sposobnost metareprezentacije, to jest postojanje svijesti o reprezentabilnosti reprezentacije.¹⁷ Pa ipak, teorija uma s evolucijskog gledišta, a posebice s gledišta razvoja jezika, ima i druge dublje posljedice za povijesni nastanak književnosti i s gledišta darvinističke znanosti o književnosti možda i na dublje elemente književne strukture, primjerice, na koncept utjelovljenja u dramatici (u Naomi Rokotnitz).

Dunbar (1988, 104) zastupa gradualističko stajalište prema nastanku jezika u skladu s kojim se jezik razvio »postupno i kontinuiranim dodavanjem novih razina uz postojeći sustav komunikacije primata«. Jedan je od ključnih problema u vezi s razvojem jezika (drugi je sintaksa) po Dunbarovom mišljenju upravo teorija uma.

Bilo koju uloga ima sintaksa u preciznosti prenošenja informacija, najzahtjevniji je dio jezika za oba, govornika i slušatelja, zasigurno intencionalnost (u grčkom smislu). Posebice slušatelj mora procijeniti značenje i vrijednost govornikove poruke (Dunbar, 1998, 101).¹⁸

¹⁷ S kognitivnog i književno-znanstvenog gledišta zanimljivo je razlikovanje između teorije uma i samosvijesti. Ako teoriju uma u čovjeka odredimo kao sposobnost metareprezentacije duševnih stanja drugih, valja se upitati kako se razlikuje od samosvijesti koje kognitivno psihološki možemo opisati kao metareprezentaciju naših vlastitih duševnih stanja (Vogeley i drugi, 2001, 170). Vogeley i drugi teoretičari pokazali su da se neuronski zemljovid aktivacija između ToM i samosvijesti razlikuje, iako su neka područja (prednji dio cingularne kore) zajednička objema kognitivnim funkcijama (2001, 176).

¹⁸ Na ovom mjestu valja upozoriti da se korištenje pojma intencionalnost u Dunbara i kognitivnoj znanosti o književnosti, koja se bavi teorijom uma i njezinom ulogom u strukturiranju i razumijevanju književnih tekstova, razlikuje od češće korištene filozofske uporabe tog pojma u Husserla, Heideggera, Gadamera i drugih. Po Dunbarijevom je

Dunbar upozorava na to da mi, ljudi, ako želimo s nekime komunicirati, doista još prije razvijene sintakse moramo poznavati teoriju uma, što znači da moramo biti sposobni razumjeti uvjerenja, želje i namjere drugih ljudi, i to u ontogenetskom i filogenetskom smislu, pri čemu komunikacija može biti (ili čak uvijek i jest) multimodalna te ne ovisi samo o govornog jezika ili govora.

Ali Dunbar, jedan od vodećih suvremenih teoretičara filogenetskog razvoja jezika, smatra da i čovjeku slični majmuni poznaju teoriju uma (Dunbar, 2004, 55). Dokaz bi toga mogao biti u tome da se neki pojedinci među čovjeku sličnim majmunima prepoznaju u zrcalu, iako je to samo dokaz da razlikuju sebe kao pojedinačno biće i drugog kao pojedinačno biće, ali ne tako da mogu »čitati« misli drugoga. Tijekom proučavanja ponašanja ženke čimpanze Sare, David i Ann James Premack eksperimentalno su utvrdili da razumije namjeru. Sara je gledala video zapis na kojem je glumac rješavao različite probleme, pred sobom je imala postavljene fotografije koje su predstavljale rješenja tih problema, pri čemu je bila sposobna da uz određeni problem pravilno pokaže fotografiju koja je reprezentirala njegovo rješenje (Premack i Premack, 2003, 171–172). To je već bliže teoriji uma, iako još nije posve istovrijedno jer

mišljenju intencionalnost stupnjevito opisiva svijest o duševnim stanjima drugih osoba. Na ovom mjestu i posvuda u nastavku koristimo tu inačicu uporabe pojma intencionalnosti, te ne slijedimo Dunbarov prijedlog da bi namjesto pojma intencionalnost radije koristili zapis »intencionalnost« kako bismo izbjegli neporazume (Dunbar, 1996, 118). S druge strane valja upozoriti da su oba korištenja pojma intencionalnost ipak i povezana ukoliko bi o fenomenološkoj intencionalnosti sa gledišta teorije uma bilo moguće govoriti kao o nultom stupnju »intencionalnosti« – to jest, o nužnoj prisutnosti nečeg »objektnog« u svakom aktu svijesti – dok svaki sljedeći stupanj intencionalnosti u tom smislu znači količinu svjesnih odnosa unutar samog »objektnog«.

je Sara, doduše, razumjela namjeru glumca, ali nije bila sposobna shvatiti njegove želje i uvjerenja.

Ako nam se zamisao o tome da si čimpanze mogu predstaviti namjeru neke druge čimpanze ili čak i čovjeka čini iznenađujućom, tim je još u većoj mjeri iznenađujuće da ljudi s takvom lakoćom koje obično ni nismo svjesni, razumijemo namjere, želje ili uvjerenja koja druga osoba ima o nekoj trećoj osobi. U tom bismo smislu teoriju uma mogli pojasniti kroz stupnjeve intencionalnosti.

Teoretičari, koji proučavaju kogniciju, koriste izraz intencionalnost, odnosno, promišljenost kako bi opisali stanje uma u trenucima kada smo svjesni svojih misli, želja i namjera. Činjenica da razmišljamo o tome što misle drugi ljudi, predstavlja drugu razinu intencionalnosti i osnovu za teoriju uma (Petru, 2016, 19).

Kao ljudi sposobni smo djelovati na petom ili čak šestom stupnju intencionalnosti¹⁹ iako nam se na prvi pogled to možda čini nevjerojatnim – mnogo vjerojatnije pak nastaje ako strukturu tih stupnjeva intencionalnosti smjestimo u socijalnu okolinu; strukturu u kojoj se obično susrećemo. Poznati primjer, koji spominje i Dunbar, slijedi intencionalnost u Shakespeareovoj drami *Othello*: kao gledatelj *vidimo* da Jago *uvjerava* Othella da *misli* da je Desdemona *zaljubljena* u Casia i da Casio *voli* Desdemonu. Glagoli koji označavaju unutarnja duševna stanja ukazuju

¹⁹ Intencionalnošću (u oba značenja) bave se i predstavnici drugih smjerova u znanosti o književnosti. Lubomir Doležel smatra da je intencionalnost ključ razumijevanja čovjekovog djelovanja te zauzima stav o tome da se naratologija nije dovoljno bavila tim gledištem pripovijedanja. Fenomenološko korištenje pojma intencionalnosti podjednako tako razvija Gadamerova hermeneutika. U vezi s teorijom uma i stupnjevima intencionalnosti od devedesetih godina dvadesetog stoljeća nadalje počeli su raspravljati i neki ugledni naratolozi, a posebice Monika Fludernik i Lisa Zunshine.

na pojedinačne razine intencionalnosti. Uz tu pripovijest, čije razumijevanje zahtijeva sposobnost korištenja intencionalnosti petog stupnja, valja dodati, kako kazuje Boyd, i Shakespeareovo promišljanje koje mora uvažavati i mišljenje čitatelja/gledatelja, što znači da je autor drame sposoban za šestu razinu intencionalnosti.

Iz navedenog je primjera moguće zaključiti dva stava: da je teorija uma nužni element mišljenja koji producira i uživa u književnosti te da je teorija uma evolucijski povezana s čovjekovom socijalnošću, odnosno hipersocijalnošću. Dok se pitanjem odnosa između teorije uma i književnosti kojom pretežito bavi kognitivna znanost i književnosti (Lisa Zunshine, Peter Stockwell, Mark Turner i drugi), evolucijska povezanost između teorije uma, čovjekove socijalnosti i funkcijama književnosti predmet je proučavanja evolucijske znanosti o književnosti.

Robin Dunbar je ustanovio da i u čovjeka (i čovjeku sličnih majmuna) postoje izravno proporcionalna veza između veličine mozga (posebice nove moždane kore ili neokorteksa) i veličine skupine u kojoj ljudi žive. I ljudi se od čovjeku sličnih majmuna i drugih primata ponajvećma razlikuju upravo po nerazmjerno velikoj novoj moždanoj kori, a posebice čeonom režnju u kojem se nalaze područja koja nam omogućavaju hiperkompleksni socijalni život.

Ključna se posljedica te Dunbarove tvrdnje sastoji u tome da se više kognitivne funkcije – posebice teorija uma i sposobnost jezične komunikacije – nisu razvile uslijed preciznijeg ili adekvatnijeg »spoznavanja« prirode u kojoj su živjeli prvi hominidi prije svega zato što su bića koja su bolje razumijevala druge u većoj mjeri predviđala njihove osjećaje, potrebe, želje i uvjerenja, a stoga i bolje predviđala njihova postupanja, bila uspješnija u reprodukciji i u borbi protiv drugih bića, i to bilo u zadobivanju resursa ili neposredno, tjelesno. Razlog leži u tome da im je

kompleksno sudjelovanje u borbi omogućilo uspješniji lov, kao i obranu od drugih bića koja sama ne bi mogla uloviti ili nadvladati.

S druge strane, komparativnom je studijom veličine neokorteksa čovjeku sličnih majmuna i čovjekovog neokorteksa te veličine zajednica u kojima žive obje vrste bića, teorijski predvidio odnos između čuvstvene povezanosti ljudi u zajednici i veličinu te zajednice. Tako je dobio brojke 5, 15, 50 (i možda i 500, 1500) koje sukcesivno označavaju količinu veza između pripadnika ljudskih zajednica, i to od najpovezanijih do najlabavije povezanih – brojni koje, s jedne strane, potvrđuju nalazi arheoloških studija te, s druge strane, rezultati proučavanja suvremenih digitalnih društvenih mreža.²⁰

Dunbarove spoznaje za darvinistički pogled na književnost imaju dva značenja. Prvo, omogućavaju teorijska predviđanja o odnosima između književnih likova u fikcijskim i nefikcijskim pripovijestima te analizu tih odnosa sa stajališta evolucijskih uvjeta mogućnosti održavanja tijesne (emocionalne i moralne²¹) povezanosti

²⁰ O raspravi o Dunbarovoj brojci i aplikaciju teorije na socijalne društvene mreže vidi Allen, 2004.

²¹ Pojam »moralno« u tom kontekstu koristimo kao oznaku za stupanj spremnosti nekog bića za altruističku pomoć drugom biću, a ne u smislu društvenih pravila ili normi. U tom smislu tješnja moralna povezanost podrazumijeva viši stupanj spremnosti bića za spremnost bića za pomoć drugome, dok labavija povezanost podrazumijeva niži stupanj te spremnosti. Dunbar tvrdi da broj pripadnika socijalnih skupina (5, 15, 50, 150) označavaju i izravno proporcionalno opadajuću spremnost za pomoć drugima, koja bi mogla zahtijevati istu mjeru ispostavljenosti bića. To znači da bi ljudi imali samo do pet najtješnjih »prijatelja« koji bi nam bili spremni pomagati i ako bi to za njih značilo znatni rizik za socijalni status ili čak preživljavanje, potom do 15 saveznika koji bi nam bili spremni pomagati uz manji rizik za njihov status ili preživljavanje itd. Pa ipak, Dunbar ujedno ističe da je moguće ili čak u suvremenom globaliziranom društvu korištenjem suvremenih

između književnih likova. S tog se gledišta za znanost o književnosti čini zanimljivim i predviđanje da emocionalna i moralna bliskost između pojedinaca možda toliko ne ovisi o njihovoj relativnoj povezanosti i odnosima, kako to predviđa, primjerice, freudovska psihoanaliza, već o tome u koliko velikim zajednicama žive i koliko dodira imaju jedan s drugim.²² S tog je gledišta ujedno moguće raspravljati o evolucijskim impulsima za motivacije različitih književnih likova; moguće bi bilo proučavati kako književni tekstovi kroz književnu povijest tematiziraju uzajamne odnose, a moguće ih je interpretirati kroz prizmu teorije evolucije; moguće je raspravljati i o međusobnom »djelovanju« fiktivnih književnih osoba i njihovih realnih čitatelja – projekt kojeg se unutar kognitivne znanosti o književnosti laća Peter Dixon i Marissa Bortolussi te ga imenuju psihonarologijom.

Drugo značenje koje Dunbarove spoznaje imaju za znanost o književnosti tiče se povijesnog nastanka književnosti i pojave njezinih društvenih funkcija u svjetlu teorije evolucije. Stoga ne začuđuje da se u vezi s nastankom književnosti i funkcijama koje književnost s evolucijskog gledišta obavlja gotovo svi darvinistički teoretičari književnosti opredjeljuju za Dunbarove tvrdnje, a razvoj i funkcije književnosti povezuju ili s

komunikacijskih kanala krug tješnje »moralne« povezanosti ljudi i proširiti. Kroz povijesni prikaz razvoja različitih čovjekovih društava Dunbar čak pokazuje i kako se, primjerice, svijest o temeljnim ljudskim pravima ili čak svijest o priznavanju čovječnosti drugog kroz povijesti širila sve do današnjeg razumijevanja ljudskih prava koja priznajemo upravo ljudima – na što se upućuje u smjeru širenja prava do neotuđivosti života drugim živim bićima, posebice više razvijenim životinjama.

²² Tu studiju djelomice potvrđuje Gottschallova kvantitativna studija čovjekovih pripovijesti (2008b) i studije suvremene slovenske proze koje se temelje na njoj (Žunkovič, 2017).

omogućavanjem kompleksnog mentalnog života, koji u drugom koraku omogućuje kompleksni društveni život (Carroll), ili neposredno »pristupom drugome« kojeg omogućava književnost (Dissanayake), a time i s društvenokohezivnom funkcijom književnosti (Boyd, Dissanayake).

Drugo značenje koje ima društvena i evolucijska uloga teorije uma u vezi s književnošću stoga je neposredno povezano s tvrdnjama ahistorijskih i univerzalnih funkcija književnosti koje definiraju njezinu jedinstvenost u kontekstu drugih simboličkih djelatnosti. Ako je teorija uma dio čovjekovih viših kognitivnih funkcija, koje mu omogućuju kompleksan socijalni život, a ujedno je nužan uvjet nastanka i postojanja (produkcije i recepcije) književnosti, onda je moguće razmišljati i o načinima na koje književnost transformira (ili također pobuđuje, uspostavlja ili potiče) teoriju uma kod svojih primatelja. Ovim pitanjem, koje je s obzirom na pertinentnost pojavljivanja u raspravama darvinističkih književnih teoretičara od središnje važnosti, u drugom dijelu ove knjige bavimo se detaljnije s obzirom na mogućnosti njegove obrade u raznih autora, uobičajeno u vezi s drugim kognitivnim mehanizmima koji čovjeku omogućuju empatični odnos s drugim, posebice u vezi sa zrcalnim neuronima, čije otkriće također igra važnu ulogu u evolucijskoj znanosti o književnosti.

U konačnici se može zaključiti da je postojanje razvijene teorije uma nužan uvjet za nastanak književnosti, no ostaje otvoreno pitanje je li to i dovoljan uvjet njezinog nastanka. Boyd, primjerice, tvrdi da je fikcija moguća već na temelju postojanja teorije uma, a ne samo na temelju razvijenog simboličkog jezika, pri čemu pojam fikcije očito razumije šire od njegove ustaljene uporabe u smislu beletristike. Fikciju shvaća kao svaku izmišljenu priču, pri

čemu smatra da je za postojanje izmišljenih priča nužno da biće koje ih stvara razumije razliku između sebe i drugih, da razumije da može utjecati na osjećaje i misli drugoga (teorija uma) te da razumije događaje i značenje njihova (uzročno-posljedičnog) slijeda, za što nije, po njemu, potrebno postojanje simboličkog jezika (koji bi omogućavao svijest o reprezentativnosti reprezentacije²³), ali bi trebao biti dovoljan za postojanje epizodnog pamćenja.

Teorija uma nedvojbeno je jedno od ključnih područja istraživanja evolucijske znanosti o književnosti koja svoje koncepte crpi iz kognitivnih znanosti i psihologije. Značenje teorije uma može biti različito u različitim autora unutar darvinističkih pristupa književnosti, a teoriju uma unutar evolucijske znanosti moguće je smjestiti u različite kontekste rasprave, od naratološkog, preko psihološkog, do povijesnog. Pritom sam položaj teorije uma unutar rasprave o književnosti iz evolucijske perspektive ostaje u središtu interesa većine istraživača, pri čemu, kao što ćemo vidjeti, specifični kontekst njihove rasprave o teoriji uma također određuje koje će druge evolucijske ili kognitivne aspekte povezivati s teorijom uma. Kognitivni aspekti za koje se čini da su najuže povezani s teorijom uma vjerojatno su, uz zrcalne neurone, epizodno pamćenje i sposobnost kronestezijske.

2.2. Epizodno pamćenje i kronestezijska

Nije sporno da pamćenje igra određenu ulogu u čovjekovoj sposobnosti stvaranja i recepcije književnosti. No, kada se iz ove općenite tvrdnje, s kojom se vjerojatno slažu svi teoretičari književnosti, pokušamo pomaknuti

²³ Boyd izrazom »reprezentabilnost reprezentacije« opisuje svijest bića o tome da je neka misao ili neka predodžba koju ima njegova vlastita misao ili predodžba.

dublje u razumijevanje i tumačenje uloge pamćenja u procesima vezanim uz književnu produkciju i recepciju, ili kada se iz psihološkog i kognitivno-psihološkog gledišta pitamo o različitim vrstama pamćenja ili čak o tome kako književnost utječe na različite vrste pamćenja, stvari postaju mnogo manje samorazumljive.

Za evolucijsko razumijevanje uloge pamćenja kod nastanka književnosti (filogeneza) nije važno samo kako se djelovanje različitih vrsta pamćenja smješta u mrežu kognitivnih procesa kroz koje razumijemo i pišemo književnost nego i predmet kognitivne znanosti o književnosti, a posebice kako se pamćenje kroz evoluciju čovjeka kao bića formiralo i transformiralo na način koji omogućuje produkciju i recepciju književnosti. Stoga je nužan uvid u daleku povijest čovječanstva koja seže sve do prve pojave vrste *homo sapiens*, a možda i dalje, do naših zajedničkih predaka s čovjekolikim majmunima. Kako bi objasnila vezu između sjećanja i nastanka književnosti, evolucijska znanost o književnosti mora se u velikoj mjeri oslanjati na arheološke spoznaje i otkrića vezana uz život prvih ljudi, ali i drugih vrsta ljudskih bića koje poznajemo i s kojima su prvi ljudi koegzistirali i čak uspostavljali seksualne kontakte, zbog čega, primjerice, za razliku od Afrikanaca, Europljani danas imaju udio genetskog materijala neandertalaca.

Gotovo svi književni darvinisti u svojim raspravama o nastanku književnosti ne navode samo prva umjetnička djela, recimo pećinske crteže od prije trideset i više tisućljeća, nego i prva oruđa te pokušavaju utvrditi kada je čovjek počeo upotrebljavati nakit, a posebice kada i zašto je počeo pokapati svoje mrtve.

Simona Petru uspoređuje kognitivne uvjete mogućnosti ljudskog načina razmišljanja i arheološke dokaze koji upućuju na takav način razmišljanja, pri čemu

je razmatra samo vrste *homo sapiensa*, već i druge vrste ljudi, naime neandertalce, denisovance i hobite (2016).

Iako se autorica, po struci arheologinja, uz sjećanje bavi teorijom uma i zrcalnim neuronima, u središte svoje analize tipično ljudskih načina razmišljanja, koje je moguće prepoznati analizom arheološkog materijala, postavlja postojanje epizodnog pamćenja i kronestezije – mentalnog putovanja kroz vrijeme.

Psihologija poznaje različite vrste pamćenja, od senzornog, kratkoročnog i radnog pamćenja, do dugoročnog pamćenja koje se dijeli na proceduralno i deklarativno, a potomje na semantičko i epizodno. Ovoj osnovnoj funkcionalnoj podjeli kognitivna psihologija može dodati i opis moždanih područja odgovornih za djelovanje različitih vrsta pamćenja te precizniji opis temporalnosti i simultanosti, kao i moguće hijerarhije aktivacija pojedinih moždanih područja.²⁴ No Petru, koju zanimaju najočitije razlike između razmišljanja neandertalaca, denisovanaca, hobita i prvih ljudi te kako ih je moguće spoznati iz arheoloških ostataka koje su te vrste ostavile za sobom, ona se ne bavi individualnim kognitivnim mehanizmima u koje su smještene različite vrste sjećanja, već u središte svojeg razmatranja i čak cijele knjige postavlja epizodno sjećanje.

Epizodno pamćenje, kao i semantičko pamćenje, dio je tzv. dugotrajnog pamćenja, što znači da ga bića koriste za pohranu podataka tijekom dužih vremenskih razdoblja.²⁵ Ali od semantičkog pamćenja razlikuje se po

²⁴ Vidi Conway, 2009, 2308; Gabrieli, Russell i Desmond 1998; Buckner i Carroll, 2006, 50–53.

²⁵ Razliku između semantičkog i epizodnog pamćenja prvi je definirao Tulving, 1972, 381–403, pri razlikovanju je značajna i njegova hipoteza o sukcesivnom razvoju obiju vrsta pamćenja, predlažući hipotezu da se semantičko pamćenje ontogenetski razvija prije

tome što podaci pohranjeni u epizodnom pamćenju uvijek sadrže i odnos prema samom misaonom biću – to znači da se radi o sjećanjima o onome što se dogodilo određenom biću kao pojedincu. Epizodno pamćenje je »sustav koji nam dozvoljava da se prisjetimo osobno doživljenih događaja i da putujemo unatrag u vrijeme kroz koje te događaje možemo ponovno iskusiti« (Atance i O'Neill, 2005, 127). Stoga Petru tvrdi da ni neandertalci ni druge vrste ljudi vjerojatno nisu poznavali epizodno pamćenje te da je riječ o karakteristikici kognicije koja je prisutna samo u modernom čovjeku,²⁶ pri čemu i moderni čovjek tu sposobnost stječe tek oko četvrte godine.²⁷

Za evolucijsku znanost o književnosti nije značajna samo puka činjenica da je epizodno pamćenje endemska karakteristika ljudske vrste; za nju su značajne kognitivne funkcije koje implicira postojanje epizodnog pamćenja. Conway navodi devet karakteristika epizodnih sjećanja:

- sadržavaju sažetak zapisa osjetilno-spoznajno-konceptualno-afektivnog procesuiranja,
- u dugim vremenskim razdobljima čućaju uzorke aktiviranja i inhibiranja,
- često se reprezentiraju u obliku vizualnih slika,
- uvijek imaju perspektivu (gledište promatrača),
- reprezentiraju kratke iskustvene vremenske intervale,
- na vremenskoj razini ugrubo su reprezentirana slijedom pojavljivanja,

epizodnog. Isto pretpostavlja i Petru o filogenetskom razvoju čovjeka.

²⁶ To mišljenje dijeli s brojnim drugim istraživačima epizodnog pamćenja i njegove uloge. Vidi Atance i O'Neill, 2001, 537; Atance i O'Neill, 2005, 141; međutim, ni psiholozi se ne slažu oko toga koji su elementi epizodnog pamćenja poznati životinjama, a koji nisu: vidi Buckner i Carroll, 2006, 53–55; Suddendorf i Busby, 2003, 393.

²⁷ Vidi Atance i O'Neill, 2005, 128–129; Suddendorf i Busby, 2005, 115; Piolino i dr., 2007, 85.

- brzo ih zaboravimo,
- specificiraju autobiografsko sjećanje,
- kada im pristupamo, oživljavamo ih, odnosno ponovno doživljavamo. (Conway, 2009, 2306)

Conway (2009, 2305) dodaje da mnogi od tih elemenata sadrže i druge vrste sjećanja; ono što posebno karakterizira epizodno pamćenje jest »kombinacija ovih karakteristika«.

Brojne karakteristike epizodnog pamćenja imaju važne posljedice na čovjekovu sposobnost produkcije i razumijevanja književnosti. Među najvažnije pripada nužnost intencionalnog odnosa bića prema njegovoj okolini, zbog čega se biće može poimati kao element kontinuiteta unutar promjenjivog svijeta (osjetilni utisci). Što to znači za specifično ljudski način poimanja svijeta pokazuje primjer koji navodi Petru (2016, 14):

Pas svojim noetskim znanjem zna da u njegovom svijetu postoji prostor gdje je zakopana kost. Ta se činjenica utisnula u njegovo semantičko sjećanje, ali ne i u epizodno sjećanje, pa se ne sjeća da je on zakopao kost, već samo činjenice da je kost zakopana na određenom mjestu.

Za razliku od psa koji zna gdje je kost, ali ne zna da ju je *on* ondje zakopao, epizodno pamćenje svakom pojedinom čovjeku omogućuje da organizira događaje u odnosu na sebe samoga. Time svaki čovjek uspostavlja subjektivnu percepciju svijeta, subjektivnu realnost koja je samo njemu svojstvena i razlikuje se od subjektivne realnosti bilo kojeg drugog čovjeka. To je stvarnost koju, iako u mnogo složenijem obliku, evocira i književnost i bez koje književnost ne bi bila moguća, kako sa stajališta strukture književnih tekstova tako i sa stajališta njihovih recepcija.

U isto se vrijeme čini da epizodno pamćenje sadrži neku unutarnju logiku ili poredak (šesta karakteristika) kojemu se mogu pripisati barem tri specifične kvalitete. Ovaj poredak uključuje svijest o razlici između pojedinačnih događaja i o tome da su ti različiti događaji međusobno povezani. Naposljetku, uključuje svijest o tome da je ono što međusobno povezuje različite događaje identitet bića koje ih je doživjelo. Iako još nije riječ o vremenskom i uzročno-posljedičnom odnosu između događaja koji bi mogli strukturirati književne pripovijesti, čini se da epizodno sjećanje sadrži i implicitnu vremenitost (slijed pojavljivanja) i implicitnu uzročnost (perspektivu), čija je središnja točka ono što njemačka novovjekovna filozofija s Kantom na čelu naziva transcendentnim (autonomnim) subjektom.

Nadalje, za proučavanje književne recepcije zanimljivim se čini posljednja od navedenih karakteristika epizodnog pamćenja, osobito ako je povežemo s nekim drugim kognitivnim funkcijama, primjerice, s teorijom uma ili zrcalnim neuronima. Rokotnitz za dramatiku tvrdi da ta vrsta umjetnosti ima posebnu kvalitetu upravo zbog fizičke prisutnosti glumca i gledatelja u kazalištu, zbog čega je gledateljevo doživljavanje predstavljenog »utjelovljeno«. Tu specifičnost dramatike Lehmann sažima u svojem konceptu dramskog teksta kao »tekstualnog krajolika«, a posebice kao »tijelo, ritam, disanje, ovdje i sada nepojmljive prisutnosti tijela, njegova erotičnost« (2008, 237), što gledateljima kazališnih predstava omogućuje »iskustvo kojem razum ne može jednostavno ući u trag« (2008, 237). U tom smislu kazalište omogućuje »mogućnost neposredne komunikacije [...], trenutak proizvodnje umjetnosti ujedno [je] i trenutak njezine recepcije« (Lehmann, 2008, 239). U svjetlu karakteristika epizodnog pamćenja slično bismo mogli tvrditi i za svaki

drugačiji modalitet²⁸ recepcije književnosti (čitanje, slušanje).

Predstavnici evolucijske znanosti o književnosti uvijek tematiziraju i epizodno sjećanje, bilo to neposredno (Boyd) ili posredno tematiziranjem povijesnog nastanka čovjekove svijesti o vlastitom identitetu (autonoetička svijest) i tzv. subjektivne realnosti (Carroll, Dissanayake, Sugiyama). Najpreciznije ga u svoju teoriju nastanka književnosti uključuje Boyd iako, za razliku od Petru, ne tematizira njegovu filogenetsku, već ontogenetsku ulogu – razlog tome je vjerojatno oskudnost arheoloških dokaza o

²⁸ Poznato je da Damasio koji slijedi Jamesovu misao o fizičkoj naravi emocija, doživljavanja emocija i osjećaja situacijama koje uključuju fikciju naziva situacijama »kao da« (kada mozgovu potiču sami sebe, bez vanjskog utjecaja), na razini neurobiologije nije moguće odvojiti od doživljavanja istih emocija i osjećaja u »stvarnim« situacijama. No, potrebno je dodati da, iako je kognitivno procesuiranje u načelu isto u oba slučaja i odvija se kroz iste neuronske sklopove i veze, krajnji rezultat emocija, to jest doživljavanja osjećaja, nije nužno uvijek isti u obje vrste situacija, a to jest tako zato što na emocije mogu utjecati i »viši« kognitivni procesi koji se pomoću svijesti o fiktivnosti ili realnosti u različitim vrstama situacija međusobno razlikuju.

Možda bi se ta razlika mogla ilustrativno opisati i pomoću procesa inhibicije na neuronskoj razini koju je moguće lijepo objasniti pojavom tzv. fantomskih udova. Riječ je o pojavi kada pacijent nakon amputacije u određenim situacijama (kada vidi da netko pomiče određeni ud, primjerice drži čašu) osjeti bol u udu koji mu nedostaje (primjerice šaci). Neurološko objašnjenje ovog fenomena kaže da se u mozgu osobe s amputiranim udom (zbog posebnih mehanizama zrcaljenja i rezoniranja – motorička rezonancija, zrcalni neuroni) stimuliraju motorička područja mozga odgovorna za kretanje dotičnog uda, ali ono što nedostaje je neuralni signal iz samog uda koji bi omogućilo inhibiciju ili supresiju osjećaja držanja – otud bol i osjećanje nedostatka uda. Na razini emocija i osjećaja u situacijama »kao da« moglo bi biti, dakle, riječ o sličnom procesu gdje svijest o prirodnoj situaciji inhibira potpuno doživljavanje emocija (istog intenziteta, kvalitete i motivacije) koje bi se pojavile kada bi situacija bila realna, tj. ne bi bilo inhibitorne svijesti o fiktivnosti.

životu prvih ljudi i drugih hominida te je zbog toga lakše teorijski poduprijeti razumijevanje uloge epizodnog pamćenja u ontogenetskom razvoju ljudi, koju je suvremena psihologija već detaljno opisala.

Elementi i kognitivne funkcije epizodnog pamćenja na filogenetskoj i ontogenetskoj razini moguće je povezati 1) s razumijevanjem slijeda događaja koji su karakteristični i za književnost, 2) s povezivanjem i prizivanjem događaja i 3) sa subjektivnom kvalitetom događaja kako ih poima određeni pojedinac.

Naposljedku, dublji značaj epizodnog pamćenja za književnost može se opisati i tematiziranjem porijekla specifično ljudskog načina razumijevanja događaja i objekata. Lehmann u navedenom spisu razlikuje logocentrično i postdramsko shvaćanje dramskog teksta. Pritom upozorava da logocentrizam ne znači samo prvenstvo dramskog teksta nad tzv. *opsisom*, to jest vidljivim, i *mousike*, to jest glazbenim, slušnim, već znači logiku riječi koja se izražava specifičnom arhitekturom ili dramaturgijom klasičnih drama (uvod, zaplet, vrhunac, rasplet i kraj; uzročno-posljedične veze između događaja, nužnost i vjerojatnost događanja). Dakako, Lehmann komentira Aristotelovu *Poetiku* koja vjerojatnost i nužnost kao kvalitete gledateljevog doživljaja izričito povezuje s uzročno-posljedičnom vezom između prikazanih događaja – drugim riječima, vjerojatnim nam se može činiti samo ono što slijedi zakone uzročnosti, a ono što ih krši nam se čini nevjerojatno i slučajno. Takvu logiku Lehmann povezuje s tekstualnim slojem dramatike, to jest s jezikom, pa upozorava na to da desemantizacija jezika (razgradnja klasične strukture, naglašavanje vizualnih i glazbenih dimenzija kazališta) omogućuje izgradnju drugačije, nove logike dramskog ili – bolje – postdramskog pisanja.

S gledišta evolucijske znanosti o književnosti

upravo bi se ta »logocentrična« struktura mogla shvatiti ne kao svojstvo jezika, nego kao karakteristika čovjeka kao bića, koja proizlazi iz njegovih predjezičnih kognitivnih karakteristika. One su posebice povezane s epizodnim pamćenjem koje sadrži i razumijevanje singularnosti događaja i njihove vremenske dimenzije, pa čak i zametke uzročno-posljedičnih relacija među njima.

Djelovanje epizodnog pamćenja na fenomenološkoj razini omogućuje pojavu kronestezijske, to jest mentalnog putovanja kroz vrijeme bez kojeg si književnost, a posebice pripovijest temeljenoj na dijegezi, ne možemo zamisliti. Kronestezijska, koju nalazimo u fikcijskim prisjećanjima kao prisjećanje (primjerice, događaji koje su potaknuli madeleine kolačići kod Prousta) ili kao predviđanje (primjerice, Odisejev kako nadvladati proscje), zapravo nije tako iznimno značajna – značajnijim se čini sam izvor kronestezijske koji očito nije povezan (samo) s jezikom, već izvire iz karakteristika samog epizodnog pamćenja.

Potonje za evolucijsku znanost o književnosti ima dva značenja. Prije svega, biološko podrijetlo (ako epizodno pamćenje smatramo evolucijskom prilagodbom^[29]) kronestezijske može značiti dodatni razlog za uvjerenje da je književnost također biološka prilagodba zato što važan element fikcije podvrgava biološkim predispozicijama koje su neovisne o specifičnosti kulture. S druge strane, to može utjecati na prirodu suočavanja znanosti o književnosti s pojavama kao što je logocentizam koji se u svjetlu karakteristika epizodnog pamćenja nije više moguće poimati kao isključivo produkt metajezičnih, pa i ideoloških utjecaja, već prije kao proizvod »prirodnog« utjelovljenja određenih karakteristika ljudskog mišljenja.

To znači da nam se, ostanemo li pri primjeru drame,

²⁹ Vidi Buckner i Carroll, 2006, 49; Suddendorf i Busby, 2005, 111.

slijed događaja nikada neće činiti intuitivnim ili »prirodnim« kao »puki« slijed bez uzročno-posljedičnih veza – uvijek ćemo ih »očekivati«,³⁰ bez obzira na ideološki, jezični ili simbolički kontekst općenito ili čak obrazovanje. Stoga se čini da inhibicija posljedica koje ima na naše intuitivno poimanje događaja i njihovih povezanosti nije moguća. No, to ne znači da, ostanemo li na primjeru dramatike, ne možemo u suvremenoj dramatici razumjeti postdramsku strukturu zbivanja, da ona ne može utjecati na nas i da unutar dramskog, odnosno kazališnog konteksta nema svoj smisao.

Bogatstvo značenja koje kronestezijska može imati sa stajališta evolucijske znanosti o književnosti konačno uključuje i promišljanje o tome zašto subjektivni aspekt opažanja nikada ne možemo isključiti ili izbrisati. Mogući odgovor koji se odnosi na kronestezijsku i epizodno pamćenje bio bi, zato što je naše mišljenje također usađeno u našu sposobnost reprezentacije koja nikada nije nešto »po sebi«, već je uvijek »naša«, da su sjećanja, kada je riječ o epizodnom pamćenju, uvijek »naša«.

2.3. Zrcalni neuroni

Od njihovog otkrića kod makaki majmuna devedesetih godina dvadesetog stoljeća³¹ zrcalni neuroni predmet su brojnih neuroznanstvenih, filozofskih i psiholoških istraživanja i rasprava.³² Teškoća njihovog

³⁰ Pojam *očekivanje* u ovom kontekstu na upotrebljavamo u smislu svjesnog očekivanja nečega, već prije u hajdegerskom smislu predivjesnog znanja koje ovisi o našem načinu bivanja u svijetu.

³¹ Za pregled stanja istraživanja na području zrcalnih neurona, a posebno zrcalnih neurona kod ljudi vidi Keysers i Gazzola, 2010.

³² Za istraživanje koje nije potvrdilo postojanje zrcalnih neurona kod ljudi vidi Lingau i dr., 2009.

istraživanja kod ljudi (a djelomično i kod drugih bića) proizlazi iz metodoloških ograničenja snimanja mozga. Dok su parmski neuroznanstvenici koji su kod makakija otkrili postojanje zrcalnih neurona koristili metodu praćenja aktivacije pojedinačnih neurona (*single cell recordings*) postavljanjem elektroda neposredno u mozak proučavanog bića, zbog invazivnosti metode kod ljudi ova metoda nije moguća. Tek nakon dvadesetak godina proučavanja zrcalnih neurona njihovu su prisutnost posredno potvrdili i u ljudskom mozgu (Keysers i Gazzola, 2010, 353–354).³³

Nedoumice vezane uz zrcalne neurone ne priklanjaju se samo postojanju tih neurona kod ljudi, već i njihovim mogućim funkcijama i načinu djelovanja. U svojoj knjizi *Braintrust* Patricia Churchland osporava ulogu za koju se smatra da zrcalni neuroni imaju u razumijevanju namjera drugih – posebice uvjerenju da su odgovorni za nastanak teorije uma kod čovjeka. Tvrdi da je »neuron, čak i ako je njegovo djelovanje komputacijski kompleksno, još uvijek samo neuron« (Churchland, 2012, 141). S kognitivno-psihološkog gledišta Churchland se posebice protivi shvaćanju zrcalnih neurona kao nekakvih »čovječuljaka u glavi« koji bi imali određena psihološka stanja (namjere). Njezine sumnje nisu tehničke i neurološke prirode, već se više odnose na naše razumijevanje funkcija neurona koje bismo mogli nazvati zrcalnim. Pokazuje da u razumijevanju podataka koje neuroznanstvena mjerenja pružaju kognitivnoj znanosti i psihologiji trebamo biti vrlo pažljivi i precizni, posebice u fenomenološkom smislu definiranja značenja koje određeni neuroni ili aktivacije imaju za ljudsku kogniciju.

Unatoč svim sumnjama o postojanju i dalekosežnosti utjecaja zrcalnih neurona na ljudsku

³³ O de Waalovim eksperimentima i etološkim studijama, među ostalog, u de Waal i Berger, 2000; de Waal, 2016; Flack i de Waal, 2000.

kogniciju, većina istraživača (osobito od 2010. godine) ozbiljno uzima u obzir mogućnost postojanja zrcalnih neurona kod čovjeka te pokušava definirati njihove funkcije i njihov značaj u širem kontekstu ljudske kognicije. Razmatranje Patricije Churchland upozorava nas da moramo biti precizni i dosljedni u njihovom opisu, a posebice u opisu funkcija koje bi trebali imati. To posebice vrijedi za književno-znanstveni i darvinističko-evolucionistički pristup književnosti koji su od neurološke pojave zrcalnih neurona barem dva stupnja udaljeni zato što se prije svega mora uzeti u obzir njihova neurobiološka pojava, a zatim i njihova psihološka uloga.

Što su, dakle, zrcalni neuroni i zašto je njihovo moguće postojanje kod ljudi i sa stajališta znanosti o književnosti tako važno? Neuroznanstvena definicija zrcalnih neurona zapravo je oskudna: to su neuroni koji se »aktiviraju kada majmuni izvode neku radnju i također kada vide kako drugi majmun kako vrši istu radnju«³⁴ (Gallese i

³⁴ De Waalovo korištenje pojma morala u filozofskom smislu može biti problematično. Dok de Waalov eksperiment nedvojbeno pokazuje da majmuni poznaju određene zakonitosti društvenog ponašanja i da je to najvjerojatnije povezano s funkcioniranjem zrcalnih neurona, zato što da majmuni na kojima su izvodili eksperiment ne poznaju teoriju uma, pojam morala u kontekstu ljudskih zajednica još uvijek sadrži i određenu vrijednosnu razinu, odnosno oznaku koja zadobiva smisao bilo referencom na neku transcendentnu razinu ili entitet, bilo nekom vrstom »društvenog ugovora«. Dakle, čini se da postoji razlika između »prihvatljivog« ponašanja u kontekstu zajednica majmuna i »dobrog« ponašanja u kontekstu ljudskih zajednica. Evolucijski pristupi književnosti, koji se bave univerzalnim evolucijskim temeljima različitih vrsta ljudskog ponašanja, ne tematiziraju te razlike. Boyd, koji je napravio najrazrađeniji model evolucijske interpretacije ponašanja književnih likova (primjer koji Boyd analizira je *Odiseja*), pretpostavlja da univerzalne vrijednosne oznake različitih vrsta međuljudskih odnosa potječu od biološke prilagodbe čovjeka kao bića na život u velikim skupinama, pri čemu posebice spominje evoluciju skupina, teoriju

Goldman, 1998, 494).

Unatoč šturosti ove definicije i mogućim sumnjama u postojanje i funkcije zrcalnih neurona kod ljudi, kako u svojem predavanju u sklopu konferencije *Why Humanities* 2015. godine na Sveučilištu Kent govori Keith Oatley, sam proces, odnosno mehanizam zrcaljenja uopće nije sporan. Ovaj mehanizam samo znači da smo mi ljudi (i neka druga bića) sposobni mentalno oponašati ili »zrcaliti« ponašanje koje vidimo³⁵ kod nekog drugog. Takav način čovjekova »razumijevanja« mentalnih stanja drugog čovjeka ne temelji se na mogućem čovjekovom posjedovanju neke

roditeljskog ulaganja i recipročni altruizam. Kada raspravljamo o posljedicama de Waalovih spoznaja za evolucijsku znanost o književnosti, potrebno je, dakle, uzimati u obzir da o ljudskoj etici i moralu moramo govoriti i s drugih (filozofskih) aspekata koji nisu sadržani u evolucijskim aspektima. Za raspravu o evolucijskom pogledu na razvoj ljudskog morala vidi de Waal, 2016. i Singer, 2011.

³⁵ Uzmimo uistinu jednostavan primjer iz svakodnevnog života: ako vidimo nekoga da besplatno vozi gradskim autobusom jer je prijatelj vozača, u nama to pobuđuje osjećaj nelagode, to nam se ne čini »u redu«, a istovremeno ako upozorimo vozača da mora i njegov prijatelj platiti vožnju, a nijedan drugi putnik nas u tome ne podrži, naša nelagoda se usmjerava i prema drugim putnicima. Ovaj hipotetski slučaj moguće je objasniti na različite načine. S evolucijsko-teorijske točke gledišta, koja uzima u obzir funkcioniranje zrcalnih neurona i utjelovljenost naše kognicije, naš osjećaj nelagode zbog sebičnog ponašanja i toleriranja takvog ponašanja ne temelji se ni na našoj svjesnoj odluci da slijede određenu društvenu normu ni na naučenim obrascima ponašanja, već na ljudskoj urođenoj hipersocijalnosti i utjelovljenom osjećaju za ono što je ispravno. Hipoteza koju bi kognitivna i darvinistička znanost o književnosti mogla postaviti slijedeći ovo tumačenje jest da je i naše doživljavanje književnosti u određenoj mjeri takvo, to jest tjelesno i univerzalno. No, upravo tako kao što čovjekovo ponašanje u takvoj hipotetskoj situaciji ne ovisi samo o njegovom možda uistinu urođenom osjećaju, vjerojatno nije moguće ni doživljavanje književnosti u cijelosti reducirati na djelovanje urođenih kognitivnih mehanizama na nesvjesnoj razini, već može biti znak da ne smijemo posve zanemariti ove mehanizme.

»teorije« o mentalnim stanjima drugoga, već na postojanju mentalnih »simulacija« mentalnih stanja drugoga³⁶ (Gallese i Goldman, 1998, 497). Zrcaljenje nije ni reflektivno ni apstraktno, već neposredno i tjelesno.

Eksperimentalna istraživanja također pokazuju da zrcalni neuroni nisu monolitna struktura zato što postoje različite vrste zrcalnih neurona, barem »naviknuti« zrcalni neuroni i »čisti neuroni« (Gallese i Goldman, 1998, 495) te da se nalaze i kod čovjeka u mnogim različitim i udaljenim područjima mozga (Keysers i Gazzola, 2010).

Rokotnitz proces zrcaljenja i zrcalne neurone neposredno povezuje s posebnim učinkom koji kazališne predstave imaju na svoje primatelje, gledatelje. Tvrdi da se kazalište upravo zbog neposredne prisutnosti gledatelja tijekom uprizorenja dramske radnje živih ljudi posredstvom riječi, vizualne slika i pokreta razlikuje od drugih vrsta umjetnosti. Poseban učinak koji kazalište ima na gledatelja zbog neposredne i tjelesne prisutnosti naziva »utjelovljenim znanjem« (Rokotnitz, 2007, 391).

Suvremena neuroznanost otkrila je da postoje mehanizmi funkcioniranja ljudskog kognitivnog aparata na neurobiološkoj razini koji nam omogućuju neposredno zauzimanje perspektive drugoga – ne na temelju racionalne analize sličnosti između individuuma i drugoga, već na temelju neposrednog suosjećanja ja i ne-ja koji su dio samog individuuma. To je utjelovljenje koje nam omogućuje da isključivo opažanjem djelovanja drugoga s njime suosjećamo; da osjetimo kako je biti drugi, iako znamo da nismo taj drugi. Armstrong (2015, 162) ovaj paradoksalan odnos između ja i ne-ja naziva paradoksom alter ega, pri čemu se svrhovito poziva na Merleau Pontyja (2006, 14).

³⁶ Vidi Rizzolati i dr., 1996, 131–141.

Teoretsku osnovu ovakvog učinka kazališta i književnosti općenito tvori psihologija emocija. William James, jedan od očeva moderne psihologije,³⁷ 1884. godine definirao je iskustvo emocija kao percepciju tjelesnog odgovora na prisutnost emocionalnog podražaja ili mašte. Na temelju Jamesove teorije Schachter i Singer predložili su da emocije treba shvatiti kao tjelesne senzacije, a Damasio svojom teorijom »somatskih markera« tvrdi da visceralni i somatosenzorni odgovori, spontani odrazi stanja živog tijela, pobuđuju univerzalne emocije (strah, ljutnja, tuga, radost, gađenje i iznenađenje) svojstvene svim ljudima (Damasio, 2010, 123–26). Posljedično su u psihologiji emocije opisane kao mentalni procesi koji odražavaju naš cjelokupan (psihofizički) vrijednosni odnos prema okolini. Također prepoznaje tri temeljne komponente emocija: vrijednosni karakter (pozitivne i negativne emocije), intenzitet (od vrlo intenzivnih do slabih emocija) i motivacijsku komponentu (tjeraju li nas na djelovanje ili nas smiruju) (Musek i Pečjak, 1996, 66–82).

Psihologija definira emocije kao one mentalne procese koji izražavaju cjeloviti vrijednosni odnos čovjeka (ili bilo kojeg drugog bića) prema drugom čovjeku (biću) i

³⁷ Prema Schulkinu, tzv. teorija simulacije je suvremena inačica uvjerenja da mentalna stanja drugih ljudi »poznajemo« na temelju analogije s našim vlastitim mentalnim stanjima. Schulkin ističe očitu problematičnost ovakve analogije koja ne može objasniti čovjekovo razumijevanje onih mentalnih stanja koja on sam nikada nije doživio. Međutim, kao što u svojoj reviziji članka Gallesea i Goldmana (Gallese i Goldman, 1998) tvrdi Schulkin, djelovanje zrcalnih neurona, čak i ako ne može objasniti cjelokupnost ljudskog društvenog ponašanja (i iako precizna povezanost između djelovanja zrcalnih neurona i specifične ljudske teorije uma još nije poznata), znači važan element u mozaiku razumijevanja ljudskog društvenog ponašanja, ali i spoznaje općenito. Čak tvrdi da »neuroznanstvene spoznaje nude djelomično rješenje problema duh/tijelo zato što zamišljanje ili gledanje neke radnje budi iste neuronske strukture kao i njezino izvođenje« (Schulkin, 2000, 254).

svijetu općenito. Ali između pozitivnih i dobrih emocija te negativnih i loših nije moguće staviti potpuni znak jednakosti. Unatoč tome mi ljudi ono što u nama pobuđuje negativne emocije obično poimamo kao loše, a ono što u nama pobuđuje pozitivne emocije poimamo kao dobro.

Damasio govori o »kao da« situacijama za koje znamo da nisu stvarne, ali unatoč tome u nama pobuđuju iste emocije kao da su stvarne. Pa ipak, »kao da« situacije, poput svih kazališnih predstava i svakog čitanja književnosti, obično ne pobuđuju jednako intenzivne emocije kao identični stvarni događaji kojima svjedočimo. Istovremeno se iz »kao da« situacije možemo izmaknuti u bilo kojem trenutku (bilo da postanemo svjesni da čitamo književnost ili tako da naprosto prestanemo s čitanjem ili izađemo iz kazališta), a u stvarnom životu to ne možemo učiniti. Tim odnosom bave se brojna književna djela, a posebice prvi moderni roman *Don Quijote*, koji pokazuje koliko opasna može biti nemogućnost razlikovanja između »kao da« situacija i činjenične stvarnosti.

Gotovo svi istraživači zrcalnih neurona slažu se da je njihov učinak povezan s empatijom ili suosjećanjem jednog bića s drugim. Pritom je ključno da zrcalni neuroni – uzimajući u obzir kritičke sumnje Patricije Churchland – ne prejdudiciraju kvalitativne ili vrijednosne oznake suosjećanja, već označavaju samo mehanizam kroz koji se suosjećanje javlja. Unatoč tome, otkriće zrcalnih neurona baca novo svjetlo na ljudsku sposobnost suosjećanja ili empatije – posebice kada govorimo o učinku koji književnost ima na svoje primatelje.

Bit uloge zrcalnih neurona u odnosu na književnost i njezin nastanak sa stajališta evolucijske znanosti o književnosti leži u njihovoj »društvenoj prirodi« i može se povezati s funkcijama književnosti u suvremenom svijetu. Zrcalni neuroni na predsimboličkoj i/ili predjezičnoj razini

uspostavljaju vezu između dva ili više bića. Omogućuju im uspostavljanje zajedničkog konteksta doživljavanja i osjećanja koji pobuđuje način povezanosti između tih bića, a on se razlikuje od drugih vrsta povezanosti koje se temelje bilo na roditeljskoj skrbi ili na ciljno usmjerenom djelovanju. Ako je za književnost u suvremenom svijetu moguće tvrditi da ljudima daje pristup »drugome« in »drugačijemu«,³⁸ onda bi, s obzirom na funkcioniranje zrcalnih neurona, bilo potrebno razmotriti je li ovakav učinak književnosti kroz funkcije zrcalnih neurona zapravo moguć ili pomoću njih dobiva posve novu kvalitetu.

Za brojne evolucionističke teoretičare književnosti hipersocijalnost je ključna karakteristika čovjeka koja je glavni poticaj za razvoj jezika, a za neke je književne darviniste (Boyd, Dissanayake i dr.) i ključna motivacija za to da se književnost evolucijski opravda. Dok je utemeljivanje hipersocijalnosti čovjeka vezano uz moguću (i problematičnu) vezu između zrcalnih neurona i teorije uma, koju, kao što ćemo vidjeti u nastavku, književni darvinisti rado pretpostavljaju, utjecaj funkcioniranja zrcalnih neurona na kvalitetu odnosa između pojedinaca možemo opisati višim stupnjem pouzdanosti.

Kao što smo već vidjeli u vezi s empatijom, zrcalni neuroni omogućuju različitim bićima iste vrste (a možda čak i različitih vrsta) suosjećanje jednog s drugim. Ovakvo suosjećanje, koje nije kvalitativno određeno,³⁹ omogućuje književnosti, bez obzira na problematično i nedostatno

³⁸ Radi čim veće jasnoće koristimo se primjerom vida jer je s vidom povezana metaforika najbliže pojmu razumijevanja s kojim je proces zrcaljenja povezan, a također zato što je vid činjenično neurobiološki najbolje istraženo područje ljudske kognicije. Ujedno valja naglasiti da zrcaljenje vjerojatno ne djeluje samo na temelju vida, već je multimodalno.

³⁹ Zrcalni neuroni razlikuju se od drugih po svojem specifičnom djelovanju, po svojim funkcijama, ali ne i po strukturi ili sastavu.

objašnjenje njezinih psiholoških učinaka, pobuđivanje, kako bi rekao Aristotel, »straha« i »suosjećanja«, kvalitativno vrlo različitih učinaka koji su, uzimajući u obzir učinak utjelovljenja, imanentni svakom primatelju književne poruke. Opisom funkcije zrcalnih neurona moguće je, dakle, objasniti zašto nas književnost »dotiče«, zašto je suosjećamo, pri čemu prefiks »su« označava nužnost »prisutnosti« drugoga.

Evolucijsku funkciju književnosti Dissanayake razumije kao pobuđivanje društvene kohezivnosti, to jest povezanosti pojedinaca u skupini. Za postojanje ljudske hipersocijalnosti zrcalni neuroni vjerojatno nisu dovoljan uvjet, nego je potrebna barem još teorija uma, a možda čak i razvijen simbolički jezik. Ali dubina suosjećanja – da kada vidimo ili čujemo tuđu bol, možemo ponovno proživjeti bol na tjelesnoj razini – razumijevanju činjenice da drugi osjećaju bol, što čovjeku omogućava teorija uma, dodaje dimenziju koju pri istraživanju učinaka književnosti ne smijemo zanemariti, čak i ako jasnu vezu između zrcaljenja i teorije uma (još) ne poznajemo.

Frans de Waal, jedan od vodećih primatologa, ispituje ovu kvalitetu društvenog iskustva sa stajališta pravila ponašanja kod čovjekolikih majmuna. Eksperimentalno je uspio pokazati da čak i čovjekoliki majmuni poznaju »osjećaj za pravdu«. ⁴⁰ Majmuni, čija je teorija uma razvijena do najviše jedan i pol stupanj, znaju kakva je nagrada za obavljeni posao »pravedna«, a kakva nije. Štoviše, na nepravednu nagradu reaguju s ogorčenjem i neodobravanjem, čak do te mjere da će je i majmun koji dobije pravednu nagradu odbiti ako je i drugi majmun ne dobije. De Waal stoga tvrdi da čak i čovjekoliki

⁴⁰ U njih ubrajamo još Sigmunda Freuda i Wilhelma Wundta.

majmuni poznaju moral,⁴¹ pri čemu sugerira da moral nije neposredno povezan s teorijom uma, već s kvalitetom suosjećanja koju omogućuju zrcalni neuroni.

Iz ovoga je moguće zaključiti dvije važne posljedice u vezi s učinkovitosti književnosti. Prvo, uz značenje koje teorija uma ima za književnost na naratološkoj razini, potrebno je razmotriti i značenje koju zbog aktivnosti zrcalnih neurona ima utjelovljeno suosjećanje. Ovakva vrsta empatije kod majmuna pobuđuje određenu vrstu ponašanja, pa s pravom možemo zaključiti da može i čovjeka motivirati za djelovanje, čak i više nego svjesno promišljanje o pravednosti ili nepravednosti neke situacije.

Suvremena je dramaturgija više ili manje intuitivno shvatila tu razliku. Brechtovo epsko kazalište i kasnije postdramsko kazalište imaju sličan odnos prema onome što žele postići: to jest staviti gledatelja predstave u kontekst nužnosti određene (političke, ali obično refleksivne) akcije, ali za postizanje tog cilja koriste različite postupke. Dok je Bertolt Brecht na temelju marksističke socijalne filozofije vjerovao da je moguće potaknuti ljude na djelovanje uvođenjem dijegetičkih postupaka koji se gledateljima obraćaju na simboličkoj razini, postdramsko kazalište ne samo da se odriče dijegeze, već u velikoj mjeri i riječi kao glavnog medija predstavljanja uopće. Ako Brecht smatra da će gledatelje na djelovanje potaknuti svjesno promišljanje o nepravednosti društvenih odnosa, angažman postdramskog kazališta pretpostavlja da će publika djelovati ako snažno »doživi« nepravednost istih odnosa – upravo kao majmun koji odbija ponuđenu nagradu za dobro obavljenu radnju ako drugi majmun za istu radnju dobije »lošiju« nagradu.

Druga posljedica koju de Waalove tvrdnje imaju za suvremeno (posebice evolucijsko) razumijevanje

⁴¹ Više o razvoju i značenju koncepta drugosti u znanosti u književnosti u Virk, 2007, 123–134.

književnosti je veza koja se pojavljuje između mogućih ponašanja bića i društvene prihvatljivosti tih ponašanja te funkcioniranja zrcalnih neurona. Ako je ta veza stvarna, dakle ako zrcalni neuroni doista pobuđuju »proživljavanje« pročitane ili viđene radnje i imaju dalje u kontekstu zajednice određenu kvalitetu ponašanja (poželjna su, nepoželjna ili neutralna), onda je moguće, kao što to čini de Waal, zaključiti da i proživljavanje pomoću zrcalnih neurona zadobiva i određenu kvalitetu već na predsimboličkoj razini, a njima ne pripisujemo etičku refleksiju. To znači da pojedinačna ponašanja koja možemo proživjeti recepcijom književnosti nemaju samo učinak utjelovljenog suosjećanja, već i specifičnu vrijednosnu oznaku. A ako su ljudi doista »osmišljeni« kao hipersocijalna bića, što bi značilo da nagrađujemo kooperativno ponašanje i kažnjavamo destruktivno ponašanje i sebičnost,⁴² trebali bi postojati univerzalni obrasci prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja koji se mogu razlučiti i apstrahirati iz povijesti svjetske književnosti.

Potonje bi evolucijskoj znanosti o književnosti omogućilo čak osnovu evolucijske književne kritike i evolucijske metode interpretacije književnih tekstova. U trećem dijelu vidjet ćemo da neki književni darvinisti (Boyd) svoje interpretacije književnih tekstova činjenično temelje na pretpostavljenoj povezanosti između funkcioniranja zrcalnih neurona, ljudske hipersocijalnosti i vrijednosnih oznaka individualnih ponašanja koja potiču ili razdiru koheziju zajednice.

Posljednje značenje zrcalnih neurona koje treba spomenuti, iako s evolucijskim pristupima književnosti ima samo posrednu vezu, proizlazi iz uvodne hipoteze

⁴² Prisjetimo se da psihologija definira tri vrste elemenata emocija, a to su kvaliteta, intenzitet i motivacija.

pronalazača zrcalnih neurona u jednom od prvih članaka koji analiziraju njihove moguće funkcije i ulogu u evoluciji specifično ljudskog načina života. Rizzolatti i dr. (1996, 131) izriču sljedeće:

Konačno na temelju najnovijih podataka koji pokazuju da promatranje motoričke aktivnosti kod ljudi izaziva aktivaciju posteriornog dijela inferiornog prednjeg girusa možemo zaključiti da se lateralni verbalni komunikacijski sustav kod ljudi razvio iz starijeg komunikacijskog sustava koji se temelji na prepoznavanju mimika lica i gesta ruka.

Riječ je, dakle, o mogućnosti evolucijske povezanosti između zrcalnih neurona, njihovih funkcija i funkcioniranja na neurobiološkoj razini (lokacija) s jedne strane i ljudskog govornog jezika s druge strane. Evolucijski značaj mogućeg postojanja ove povezanosti je neizmjeran i ne bi utjecao samo na evolucijsko razumijevanje književnosti, već i na gotovo sve znanstvene discipline koje se na bilo koji način bave jezikom i njegovom strukturom. O tome svjedoči već spomenuto djelo Simone Petru *Uhvaćeni u vremenu* koje u arheološkom kontekstu također ne može izbjeći tematizaciju zrcalnih neurona.

2.4. Jezik

Darvinistički pristupi književnosti moraju se uvijek definirati i prije pojave jezika, naime s povijesnog, ali i sa strukturalnog gledišta. Stoga na ovom mjestu jezik najprije razmatramo kao element ljudske kognicije koji ima određenu predpovijest i trenutak u kojem se javlja, a zatim kroz razmatranje karakteristika jezika koje bitno određuju

strukturu mišljenja modernog čovjeka.⁴³

Evolucijska znanost o književnosti, općenito govoreći, bavi se s oboje, ali uvijek u određenom slijedu, to jest od tematizacije porijekla jezika do eksplikacije njegovih strukturnih karakteristika. Prije svega, književni se darvinisti, za razliku od suvremenih strukturalno-lingvističkih, ali i socioloških, filozofskih i drugih razmatranja jezika, posvećuju uvjetima mogućnosti nastanka ljudskoga jezika, njegovom evolucijskom nastanku i posljedicama koje je nastanak jezika imao za čovjeka kao biće koje zamišlja priče. Razmatranje strukture jezika za književne je darviniste stoga u pravilu od sekundarne važnosti i uvijek je povezana s evolucijskom ulogom jezika – to jest s društvenom kohezivnošću i ljudskom hipersocijalnošću.

Značajan je teorijski temelj suvremenih evolucionističkih analiza jezika među predstavnicima književnog darvinizma i kognitivne znanosti o književnosti Dunbarova teorija »društvenog mozga« i njegovo razmatranje evolucijske veze između evolucijskog »povećanja« nove moždane kore kod ljudi i istodobnog povećanja broja ljudskih zajednica.

Drugi izvor suvremene rasprave o ulozi jezika iz perspektive književnog darvinizma su aktualne neuroznanstvene spoznaje o neurobiološkim mehanizmima povezanim s jezičnim procesuiranjem (recimo, lateralizacija jezičnih funkcija, slijed aktivacija i funkcija područja mozga povezanih s procesuiranjem jezika) te

⁴³ Pojam moderni čovjek na ovome mjestu koristimo s arheološko-evolucionističkog gledišta kao oznaku za bića vrste *homo sapiens sapiens*, pri čemu slijedimo tendenciju evolucijske znanosti o književnosti za naglašavanje univerzalnih karakteristika čovjeka kao bića i ustaljeno arheološko nazivlje današnjeg stupnja ljudskog evolucijskog razvoja kako ga koristi Petru (2016).

znanje o neurobiološkim mehanizmima koji bi, s razvojne točke gledišta, mogli biti povezani s pojavom jezika (recimo, zrcalni neuroni).

Općenito je moguće razlikovati dvije temeljne pretpostavke razumijevanja jezika koje su zajedničke svim književnim darvinistima. Prva je teza⁴⁴ da se jezik razvio kao evolucijska prilagodba, ne zbog selekcijskih pritisaka proizašlih iz potrebe za boljom, prikladnijom ili preciznijom spoznajom zakonitosti prirodnog okoliša, već zbog potrebe za sve kompleksnijom i prikladnijom komunikacijom među bićima koja je omogućila kompleksan društveni život i povećanje skupina u kojima su živjeli prvi moderni ljudi.⁴⁵ Druga pretpostavka određuje odnos jezika i predjezične, starijim bismo psihološkim jezikom rekli nesvjesne, kognicije bića. U svjetlu evolucijske znanosti o književnosti značajno je utvrditi kako je ljudski jezik kao medij komunikacije i sredstvo garantiranja društvenog poretka ugrađen u predsimboličke načine spoznaje koji ga, s jedne strane, omogućuju, a s druge strane i određuju.

⁴⁴ Uvjerenje da je ljudski jezik evolucijska prilagodba podupiru brojne psihološke, antropološke, lingvističke i evolucijske teorijske studije autora koji imaju potpuno različite teorijske i metodološke pristupe, kao i vrlo različita stajališta u poimanju književnosti i umjetnosti kao evolucijske prilagodbe, između ostalih one Stevena Pinkera, Robina Dunbara, Aniruddha Patela, Petera Singera, Richarda Dawkinsa i Dana Zahavija.

⁴⁵ Književni darvinizam očekivano zagovara razumijevanje jezika kao evolucijske prilagodbe. Pa ipak, nastanak jezika može se razumjeti i drugačije, naime da na razvoj jezika nisu neposredno utjecali selekcijski pritisci, kako ih definira teorija evolucije, već da je jezik na određenom stupnju razvoja ljudske spoznaje nastao kao kulturni proizvod. Neuroznanstvenik Patel (2008) kritički analizira dokaze za jezik i glazbu kao evolucijsku prilagodbu te navodi da što se tiče jezika dokazi naginju na stranu evolucijske prilagodbe, a za glazbu dokazi za to, da bismo je razumjeli kao evolucijsku prilagodbu, nisu dovoljni.

Dunbarova hipoteza o društvenom mozgu i s tim povezana hipoteza o društveno kohezivnoj funkciji jezika, kao i neuroznanstvene studije koje ukazuju na lateralizaciju jezika i povezanost područja odgovornih za jezično procesuiranje s područjima u kojima je velika vjerojatnost postojanja zrcalnih neurona, najčešći su izvor darvinističke rasprave o društveno kohezivnoj, kao i kognitivno kohezivnoj funkciji književnosti. Potonja se na prvi pogled čini najmanje problematičnom, iako se, kao što ćemo vidjeti u drugom dijelu, čak ni ta hipotetska evolucijska funkcija književnosti ne može pronaći baš u svim književnim tekstovima ili svim književnim pravcima – pomislimo samo na to kako u društvenom kontekstu djeluje avangardna književnost.

Povezivanje predsimboličkih karakteristika ljudske kognicije sa svojstvima jezika na prvi se pogled čini unekoliko problematičnijim. Pa ipak, sa stajališta povijesti filozofije, sve od Platona nadalje, čini se da je jezik ona posebna karakteristika čovjeka koja ga udaljava od drugih bića i omogućuje mu načine života koje druga bića ne poznaju. Različiti evolucijski teoretičari književnosti ovoga se pitanja laćaju na različite načine; ali svima im je zajedničko da funkcioniranje jezika povezuju s predsimboličkim načinima komunikacije koji se nalaze ili u drugih bića ili u ljudima. Pritom je posebno značajno razumijevanje ljudske kognicije općenito, dakle i jezika, kao utjelovljene i usađene.

Načelo usađenosti znači da se svijet sastoji od jedne te iste materije/energije na različitim razinama kompleksnosti [...] Drugo temeljno načelo funkcioniranja svijeta je utjelovljenost. Pod tim mislimo da svako djelovanje moramo promatrati kao razmjenu između pojave (koja djeluje) i okoline (na koju reagira), što zajedno uspostavlja

neprekinutu interakciju (Tomc, 2011, 24).

Sa stajališta darvinističke znanosti o književnosti svaka je vrsta uspostavljene veze jezika s predsimboličkom spoznajom vrlo značajna. Ako možemo pokazati da jezik ima određenu karakteristiku, recimo specifičnu fonetsku strukturu (recimo formu zapisa neke riječi), koja prema klasičnoj teoriji znaka de Saussurea nije povezana sa značenjskim slojem znaka, te da je ta karakteristika ovisna o točno određenim predsimboličkim, čak neurobiološkim elementima kognicije (recimo karakteristikama ljudskog vizualnog korteksa), tada je učinak književnog jezika moguće posredno povezati s pojedinim fiziološkim karakteristikama ljudskog mozga (da je naš vid razvijen tako da najprije opažamo točno određene forme i da su sva ljudska pisma podešena tako da sadrže upravo najčešće od njih) koji je posljedica biološke evolucije.

Navedeni primjer povezanosti karakteristika ljudskog vizualnog korteksa i učestalosti pojavljivanja različitih oblika u pismima iz cijeloga svijeta sa stajališta znanosti o književnosti možda se čini unekoliko udaljenim od njezinog primarnog fokusa (to jest književnosti), no moguće je pokazati da barem u pojedinim avangardnim pjesmama njihova forma, ako je odgovarajuće građena, zbog specifičnih karakteristika ljudskog vizualnog korteksa može utjecati na čitateljevu percepciju teksta i da je to moguće uzimati u obzir čak pri interpretaciji određenog teksta.⁴⁶

Književni darvinisti koji žele pokazati da je u književnosti moguće pronaći evolucijski prilagođene aspekte ljudskog ponašanja i da književnost ima evolucijsku funkciju moraju pronaći način kako jezik utemeljiti na drugačiji način – moraju pokazati, ako

⁴⁶ O ulozi percepcije vida u interpretaciji Kosovelove pjesme *Sferično zrcalo* više u Žunković, 2015b.

unekoliko preokrenemo poznatu Lacanovu izreku da je nesvjesno strukturirano kao govor, upravo obrnuto, dakle: da je govor strukturiran kao nesvjesno; da karakteristike jezika potječu od nečeg predsimboličkog i da se to može pratiti i kroz povijest književnosti.

Primjeri analiza kojima se bavimo trećem dijelu, primjerice analiza odnosa između funkcija roda u književnosti i evolucijski prilagođenih razlika među rodovima itd., u tom pogledu idu mnogo dalje od formalnog dokazivanja da pojedini aspekti jezika imaju prethodnike u predsimboličkim mehanizmima spoznaje koji ih do neke mjere i određuju. Pokušavaju pokazati da se književnost, kao produkt ljudskog simboličkog djelovanja, činjenično ne razlikuje (posve) od evolucijskih mehanizama djelovanja čovjeka uopće – da je u njoj moguće te mehanizme prepoznati i da se *vice versa* književnost uvijek po njima i ravna.

Naposljetku, potrebno je spomenuti i različite mogućnosti razmatranja »ostatka« jezika koji nije neposredno uvjetovan predsimboličkim načinima spoznaje. Književni darvinisti čovjekovu sposobnost simboličke komunikacije posve ne podređuju njezinim predsimboličkim izvorima. Iako upozoravaju na neposrednu povezanost jezika kao kognitivnog mehanizma s drugim kognitivnim mehanizmima u čovjeka, posebice višim kognitivnim funkcijama povezanim s ljudskom hipersocijalnošću, ne smatraju da je jezik njima potpuno determiniran ili da čovjeku ne omogućuje nikakve nove aspekte ponašanja i djelovanja. Potonje bi zapravo bilo potpuno protuslovno, pa čak i apsurdno s Dunbarova gledišta zato što se njegova filozofija jezika temelji na tome da jezik, kao kognitivna funkcija, omogućuje ljudima mnogo kompleksnije načine društvenog organiziranja i život u dosad nezamislivim brojnim zajednicama.

Taj se ostatak, iako ga različiti autori tematiziraju na različite načine, može jednostavno sažeti kao sposobnost metareprezentacije – to jest kao svijest o tome da su predodžbe nekog bića uistinu predodžbe. Čini se, dakle, da je za književne darviniste i brojne kognitiviste jezik ono što čovjeku omogućuje sposobnost svjesnosti o tome da su njegove misli i predodžbe činjenično »njegove«. Budući da je precizan način, koji s ontogenetske ili s filogenetske točke gledišta čovjeku omogućuje metareprezentaciju, čak i s neuroznanstvene, psihološke i kognitivističke točke gledišta još uvijek tajanstven i neobjašnjen, književni darvinisti oslanjaju se na različite teorije koje ga više ili ga manje uspješno objašnjavaju.⁴⁷ Postoje, dakle, brojne međusobno nekompatibilne teorije razvoja jezika, a kada se na njih poziva, za književne je darviniste ključno da su na ovaj ili onaj način povezane s predsimboličkom spoznajom i po mogućnosti s principima teorije evolucije. To znači da se na njih uvijek gleda sa stajališta korisnosti jezika kao evolucijske prilagodbe. Za književne darviniste zapravo nije značajan ni filogenetski ni ontogenetski način razvoja jezika, nego prije svega uvjerenje da je jezik rezultat evolucijskih pritisaka i da čovjeku omogućava određenu »prednost« u natjecanju s drugim bićima.

⁴⁷ Između ostalog, vežu se: uz teoriju generativne gramatike i jezičnog organa (Chomsky), koja objašnjava neobično brz i automatski razvoj jezika u ontogenetskom smislu; uz shvaćanje ljudskog jezika kao neposrednog nasljednika životinjskih poziva, koje objašnjava evolucijsku povezanost ljudskog jezika i glasanja životinja (Rizzolatti, Dissanayake i dr.); uz suvremenu teoriju metafore (Lakoff i Johnson), koja metaforičnost razumije kao temelj jezika uopće (kao kognitivnu funkciju), pa čak i s tim sadržajno povezanu teoriju o dvodimnom umu (Jaynes); uz neuroznanstvena saznanja o plastičnosti mozga i hipotezi neuralnog recikliranja (Dehaene), koja ukazuju na povezanost jezične obrade i zrcalnih neurona itd.

Način na koji teoretičari evolucionističke književnosti razumiju jezik ima značajan utjecaj na to kako razumiju evolucijske funkcije književnosti, a čini se i da značajno utječe na to kako pojedini teoretičari interpretiraju konkretne književne tekstove. Književni tekstovi uvijek su posredovani pisanim jezikom (rjeđe govorenim – tradicija usmene poezije, neke kazališne prakse), zbog čega je teorijsko poimanje jezika bitan dio književno-darvinističke interpretacije književnih tekstova, unatoč tome što pojedinačna teorijska refleksija jezika nužno ne utječe na konkretnu darvinističku interpretaciju (recimo kod Boyda ili Gottschalla), ali može utjecati (recimo kod Carrolla ili Nettlea).

Pojedina teorija jezika na književno-darvinističku interpretaciju književnog teksta najznačajnije utječe određivanjem granica između onoga što je jezikom posredovano na temelju pre-simboličkih obrazaca ponašanja i onoga što je isključiva sposobnost simboličkog jezika koju nije moguće objasniti redukcijom na pojedinačne mehanizme ponašanja.

Bilo bi pogrešno pretpostavljati da je, zato što književni darvinizam postojanje ljudskog jezika shvaća kao evolucijsku prilagodbu, moguće svaku jezičnu praksu i sve karakteristike jezika objasniti pomoću evolucijskih tendencija koje su dovele do njegovog nastanka. Većina književnih darvinista, uključujući sve središnje predstavnike tog pravca u znanosti o književnosti, to ne tvrdi. Carroll i Boyd izričito naglašavaju vrijednost individualnih razlika među ljudima, i to u odnosu na njihov osobni književni stil, specifične načine pisanja i poglede koje pomoću svojeg pisanja stvaraju.

3. Književnost i evolucija

Nakon što smo u prvom dijelu razotkrili kognitivne mehanizme koji s evolucijskog stajališta znače uvjete mogućnosti nastanka i postojanja književnosti te otvaraju istraživačko područje književnog darvinizma, u drugom dijelu se posvećujemo bavljenju pojedinim književno-darvinističkim teorijama o načinu (filogenetskom i ontogenetskom) nastanka i funkcijama književnosti .

Bit svih darvinističkih pristupa književnosti jest uvjerenje da se uvjeti za nastanak kognitivnih funkcija koje omogućuju produkciju i razumijevanje književnosti mogu na ovaj ili onaj način povezati sa suvremenom teorijom evolucije koja se temelji na Darwinovoj teoriji evolucije i njezinim suvremenijim inačicama. Druga je strana tog uvjerenja da univerzalne karakteristike ljudskog mišljenja, koje proizlaze iz evolucijsko-teorijskih principa i evolucijske su prilagodbe, imaju neposredan utjecaj na načine stvaranja i razumijevanja književnosti uopće – to jest u svim povijesnim razdobljima i kulturama – što posljedično znači da se mogu razumjeti i iz pojedinačnih književnih tekstova te mogu poslužiti i kao pomoć pri interpretaciji književnih tekstova.

Svi književni darvinisti slažu se oko ovih općih obrisa odnosa između darvinističke teorije evolucije, kognitivnih mehanizama i književnosti, ali se konkretna izvođenja tih veza, kao što ćemo vidjeti u nastavku, mogu uvelike razlikovati. Prije nego što se posvetimo kritičkoj obradi njihovih književno-znanstvenih pogleda, moramo sažeto prikazati suvremenu teoriju evolucije.

Sljedeći sažetak suvremene teorije evolucije, koja se naziva i modernom sintezom,⁴⁸ zapravo je samo sažetak

⁴⁸ Pojam koji se od sredine prošlog stoljeća potpuno ustalio kao naziv za suvremenu teoriju evolucije prvi je upotrijebio Julian Huxley u knjizi

evolucijskih principa koje u svojim razmatranjima književnosti preuzimaju književni darvinisti, ali nije i cjelovit pregled suvremenog istraživačkog i teorijskog događanja povezanih s teorijom evolucije.

Književni darvinizam, kao pravac znanosti o književnosti, a ne teorije evolucije, nije mogao izbjeći neke od najistaknutijih rasprava i kontroverzi vezanih uz suvremenu teoriju evolucije i njezine moguće inačice, posebice raspravljanju o prirodi prilagodbi i o tome kakvu ulogu u suvremenoj teoriji evolucije ima prirodna selekcija. Od književnih darvinista tome se najviše posvetio Carroll (2012c, 227), koji raspravlja o suvremenom razumijevanju i nadogradnji Darwinove teorije, o modernoj sintezi, ali i o »pseudorevolucijama« koje je popularizirao Stephen Jay Gould. One, prema Carrollovom shvaćanju pseudorevolucije, obuhvaćaju »pluralizam«, »punktualizam«, odnosno, kako kaže Daniel Dennett, »antigradualizam«, »antiadaptacionizam« i »spandrele« (Carroll, 2012c, 227, 243).

Carrollova je procjena da, s iznimkom retoričkog balasta, Gould nije dodao ništa novo darvinističkoj evoluciji, pri čemu slijedi Dennettovu i Dawkinsovu ocjenu Gouldova doprinosa znanosti o evoluciji. »Gouldove tvrdnje o revolucionarnim inovacijama bile su prije retorička kostriješenja nego ozbiljni konceptualni prijedlozi« (ibid., 244).

Unekoliko je pomirljiviji ton Eve Jablonke i Marion Lamb, koje u *Četiri dimenzije evolucije* inzistiraju na

Evolution: The Modern Synthesis. Otac moderne sinteze je rusko-ukrajinsko-američki genetičar i evolucijski biolog Theodosius Grygorovych Dobzhansky. Njegova knjiga *Genetics and the Origin of Species*, koja je objavljena 1937. godine, smatra se »najvažnijim djelom na području teorije evolucije u dvadesetom stoljeću« (Ayala, 1985, 166).

primatu evolucije prirodnom selekcijom, pri čemu ne isključuju ni moguće druge čimbenike koji bi mogli utjecati na to koja će bića unutar prirodne selekcije biti uspješnija. Za njih Gouldove »revolucije« u teoriji evolucije ne znače negaciju darvinističke teorije evolucije, već samo njezino dopunjavanje zbog čega teoriju evolucije kao modernu sintezu, uključno s Gouldovim i drugim spoznajama, još uvijek razumiju u temelju kao darvinističku.

Što se tiče našeg odnosa prema takozvanoj kreacionističkoj znanosti, svakako svi pušemo u isti rog: svi se slažemo da je to glupost. Također i ono što si rekao o razlikama među nama djelomično je istina. Dio je dinamike svakog spora, političkog, znanstvenog, književnog ili bilo kojeg drugog, pretjerano isticanje malih razlika u stajalištima. Jasno vidimo sličnosti i točke slaganja između našeg pogleda na evoluciju i pogleda drugih. Naš četverodimenzionalni pogled naglašava nasljeđe i pretežito je usredotočen na nasljednu raznolikost – na njezin nastanak i evolucijske učinke. U tome dijelimo mišljenje s Dawkinsom i Maynardom Smithom, ali se od njih, primjerice, razlikujemo jer stavljamo naglasak na ontogenetske aspekte nasljeđa zato što smo uvjereni da epigenetska i bihevioralna raznolikost također imaju važnu ulogu u evoluciji, neposrednoj i posrednoj (Jablonka i Lamb, 2009, 360).

Evolucija se stoga može, ili bi se čak trebala, shvatiti nešto šire od znamenite formulacije Dobzhanskog (1956, 11) da je evolucija »promjena genetskog sastava populacija«, ali čini se smislenim imati na umu i razlike između mogućih definicija i razumijevanja evolucije (različiti aspekti teorije evolucije), jer je upravo pomoću njih moguće razumjeti i razlike između evolucijskih

pristupa književnosti.

3.1. Teorija evolucije

Suvremena darvinistička teorija evolucije proizlazi iz Darwinove teorije evolucije (prirodna selekcija, slučajne mutacije, spolna selekcija), ali je i bitno nadgrađuje, i to na više razina. Dakako, najočiglednije je »ispravlja« u području genetike, koju Darwin nije dovoljno poznao iako mu je Gregor Mendel, otac suvremene genetike, više puta pisao i obavještavao ga o svojim saznanjima, a Darwin ili nije dobro proučio ili uopće nije čitao Mendelova pisma; ali također je moguće, kako tvrde Jablonka i Lamb (2009, 26), da mendelovska genetika »izvorni darvinizam nije potvrđivala«, što bi mogao biti i treći mogući razlog zašto je Darwin nije odlučio uključiti u svoju teoriju razvoja bića prirodnom selekcijom. Druge suvremene modifikacije Darwinove izvorne teorije povezane su s ulogom koju različiti negenetski⁴⁹ čimbenici imaju u razvoju i postupnoj promjeni živih bića. Ti negenetski čimbenici mogu biti vrlo različiti, a obuhvaćaju sve od epigenetske razine evolucije, preko tzv. evolucije skupina, do ljudskog simboličkog načina prenošenja informacija s generacije na generaciju – to jest do onoga što u užem smislu nazivamo kulturom.⁵⁰

⁴⁹ Izrazom negenetski opisujemo sve moguće čimbenike evolucije koji nisu genetski, ne da bi time implicirali kakvu hijerarhiju među njima. Jablonka i Lamb umjesto toga upotrebljavaju izraz nad genetski čimbenici – no u njihov pogled na evoluciju riječ je o razumijevanju točno određene hijerarhije i međusobnih utjecaja različitih čimbenika. Budući da ne prejudiciramo ispravnost njihovih analiza, koristimo neutralniji termin.

⁵⁰ Pojam kulture nastavku upotrebljavamo u dva različita, ali povezana značenja. U užem smislu ga koristimo kao oznaku za sve što ljudi uz pomoć jezika prenose kroz dulja vremenska razdoblja. U širem smislu pojam kulture koristimo kao oznaku za bilo kakve informacije koje bića

David Sloan Wilson u svom spisu *The Literary Animal*, zborniku koji predstavlja svojevrsnu akademsku validaciju darvinističke znanosti o književnosti kao posebne discipline znanosti o književnosti, zbog višestrukosti mogućih evolucijsko-teorijskih shvaćanja odnosa između genetske i negenetske evolucije razlikuje tri evolucijske pozicije:

- Mozgovi svih organizama genetski su prilagođeni na životno okruženje svojih predaka. Budući da postoji mnoštvo problema prilagodbe koje trebaju riješiti, mozgovi se sastoje od velikog broja pojedinačnih prilagodbi, a ne jedne jedincate sveobuhvatne prilagodbe [...] Da bismo razumjeli ljudski um i njegove produkte, moramo proučiti njegovu prilagođenost okolinama u kojima su živjeli ljudski preci, a ne suvremenim okolišima.
- Evolucija je više od same genetike. Fiziološki, psihološki i kulturni procesi mogu biti evolucijski ako ih razumijemo kao stvaranje alternativa u danim uvjetima.
- Evolucija je više od same prilagodbe. Evolucijski razvijeni sustavi zbog brojnih razloga često su slabo prilagođeni svojim okolišima – primjerice, zbog genetskog skliznuća, filogenetskih, razvojnih i genetskih ograničenja itd., koji imaju svoje ekvivalente u negenetičkim evolucijskim procesima. (Wilson D. S., 2005, 21–22)

Prvo stajalište koje, prema Wilsonu, obično povezujemo s »evolucijskom psihologijom« najrigidnije je sa stajališta odnosa između genetske evolucije i ljudske

na negenetski način prenose kroz generacije, recimo specifične obrasce ponašanja koji ovise o učenju bića u ontogenetskom razvoju – u tom smislu možemo govoriti i o specifičnim životinjskim kulturama, pa čak i različitim kulturama pojedinih skupina životinja iste vrste.

simboličke kulture zato što pretpostavlja da su čak i više kognitivne funkcije bića genetski uvjetovane i stoga je moguće utvrditi njihove specifične adaptivne funkcije. Za književnost to znači da su, primjerice, točno određeni i odnosi između pojedinih književnih likova (Wilsonov primjer su razlike u društvenim ulogama pojedinaca s obzirom na njihov spol) posljedica specifičnih evolucijskih prilagodbi naše vrste u pradavnini.

Drugo stajalište evoluciju shvaća šire zato što pretpostavlja da čak i negenetski psihološki, fiziološki i kulturni procesi mogu biti prilagodbe. Wilson tvrdi da je za književnost najvažnija posljedica tako proširenog pogleda na evoluciju mogućnost da i književnost može imati značajan učinak na »ljudsko ponašanje i da se prilagodbe na trenutnu okolinu odvijaju pomoću stvaranja i odabira alternativnih pripovijesti« (Wilson D. S., 2009, 21). To znači da se načelno i književnost može shvatiti kao evolucijska prilagodba ljudske vrste, iako sama tvrdnja to ne dokazuje, već samo otvara mogućnost ovakvom razmišljanju.

Treće stajalište evoluciju shvaća najšire, naime kao razvoj koji uključuje ne samo sve moguće prilagodbe neke vrste, nego i svako drugačije oblikovanje morfološke nacrtu bića i njihovog ponašanja. Za književnost to znači da ona nije nužno evolucijska prilagodba ljudske vrste, već može biti i »puki« nusprodukt evolucije koji prati biološku evoluciju kao njezin pratilac, ali na nju ne utječe.

Različiti književni darvinisti zauzimaju drugo ili treće stajalište, dok je zauzimanje prvog unekoliko rjeđe, ali ne i posve nemoguće, posebice u odnosu na razmatranje uloge koju kod ljudi ima tzv. seksualna selekcija (Miller). Unatoč tome evolucijski teoretičari književnosti koji pokušavaju evolucijsko-teorijski opravdati ili utemeljiti postojanje književnosti, najčešće govore o evoluciji grupa,

teoriji roditeljskog ulaganja, recipročnom altruizmu i sličnim evolucijskim konceptima koji pojam genetske evolucije šire u smjeru ljudskog simboličkog načina prenošenja informacija među generacijama.

Pojam koji je za razumijevanje književnog darvinizma ključan je prilagodba ili adaptacija. Jedna od ključnih pretpostavki književnog darvinizma jest da je književnost evolucijska prilagodba.⁵¹ Međutim, izraz prilagodba u teoriji evolucije ne obuhvaća sva uobičajena značenja ove riječi. Poznat primjer kojeg istraživači (darvinisti i čak njihovi kritičari) rado spominju jest vatra.⁵² To što ljudi koriste vatru u konkretnim okolnostima (kada nam je hladno) svakako je vještina koja znači prilagodbu bića na uvjete u kojima žive, ali nitko ne tvrdi da je vatra ili njezino korištenje evolucijska prilagodba. Kada književni darvinisti tvrde da je književnost evolucijska prilagodba, a ne možda nusprodukt evolucije, ne tvrde samo da može značiti prilagodbu bića na konkretne okolnosti – poput paljenja vatre u hladnim razdobljima – već da književnost odgovara na točno određene kriterije po kojima se pojedine karakteristike vrste definiraju kao evolucijske prilagodbe.

Dobzhansky evolucijsku prilagodbu definira kao »aspekt razvojnog obrasca organizma koji mu omogućuje ili povećava vjerojatnost preživljavanja i reprodukcije« (Dobzhansky, 1956, 82). Prema njemu, slučajna prilagodba je »rezultat« evolucijskog procesa koji se odvija prema

⁵¹ To vjerojatno nije jedina mogućnost razmišljanja o utjecaju evolucije na književnost i obrnuto, ali je najraširenija zato što su »adaptacionisti« gotovo svi najutjecajnije književni darvinisti, od Carrola do Boyda.

⁵² Vatra, preciznije sposobnost njezinog korištenja, zanimljiv je primjer zato što je ta sposobnost bila značajna za opstanak ljudske vrste, ali nije evolucijska prilagodba. Analogno bi moglo vrijediti i za književnost, odnosno da je pisanje i čitanje književnosti za ljudsku vrstu značajno, ali da nije evolucijska prilagodba. To je stajalište koje zagovara Steven Pinker, a književni darvinisti mu se protive.

zakonima darvinističke teorije evolucije, to jest pomoću slučajnih mutacija i prirodne selekcije.

Ako želimo pokazati da je neka karakteristika bića evolucijska prilagodba, moramo pokazati kako je evolucija prirodnom selekcijom i nizom genskih mutacija (i mogućim utjecajem epigenetike), postupno oblikovala tu karakteristiku bića koja je nasljedna i korisna za biće, pri čemu je korisnost potrebna na svakom stupnju razvoja, a ne samo na njegovom kraju. Zbog toga Patel zaključuje da je ljudski jezik, za razliku od glazbe, moguće shvatiti kao evolucijsku prilagodbu. Istodobno, Dobzhanskyjeva definicija pojma evolucijske prilagodbe uključuje dva ključna cilja koji su, sa stajališta evolucijske teorije, konačni kriteriji uspješnosti svake prilagodbe, a to su preživljavanje i reprodukcija.

Književnost se stoga može smatrati evolucijskom prilagodbom ako su zadovoljeni sljedeći kriteriji: 1) književnost mora imati određenu evolucijsku funkciju, naime bilo u smislu omogućavanja preživljavanja vrste ili njezine uspješnije reprodukcije; 2) mora se tumačiti kao rezultat razvojnog procesa koji bićima na svakom stupnju razvoja omogućuje određenu prednost; 3) moraju postojati »tragovi« evolucijskog razvoja književnosti kao evolucijske prilagodbe – to jest, točno određene fizičke ili bihevioralne karakteristike koje je moguće kod ljudskih predaka i najbližih srodnika prepoznati kao prethodnike ili razvojne stupnjeve književnosti.⁵³

⁵³ Unekoliko drugačije, ali sadržajno jednako, Carroll ističe tri kriterija koje svako shvaćanje umjetnosti kao evolucijske prilagodbe mora zadovoljiti: 1) potrebno je definirati ključne elemente umjetnosti, 2) identificirati evolucijski problem koji umjetnost kao prilagodba rješava i 3) definirati koje su preobrazbe čovjeka kao bića bile potrebne da bi nastala umjetnost (Carroll, 2008, 121).

3.2. *Od genetike do simboličkog jezika*

Za razumijevanje raznolikosti problema s kojima se suočava suvremena teorija evolucije i pokušaja utemeljenja znanosti o književnosti na njezinoj podlozi korisno je razlikovanje četiri razine evolucije kojima se bave Jablonka i Lamb (2009).⁵⁴ Jablonka i Lamb pokušavaju različite procese uključene u evoluciju klasificirati s obzirom na to kakve su njihove zakonitosti, posebice s ontogenetske točke gledišta. Tvrde da unutar široko shvaćene evolucije moramo razlikovati barem četiri razine na kojima se uspostavljaju od drugih neovisne zakonitosti prenošenja podataka između generacija bića. Te su razine genetička, epigenetska, bihevioralna i simbolička te predstavljaju četiri skupine načina prenošenja informacija među generacijama (nasljeđa), koji na ovaj ili onaj način utječu na biće ili vrstu u filogenetskom smislu. Pa ipak, četiri dimenzije evolucije, kako ove razine nazivaju, nisu odvojene monade; međusobno se povezuju i utemeljuju te utječu jedna na drugu, također u povratnom smislu »odozgo prema dolje«.

Budući da Jablonka i Lamb sažimaju sve razine teorije evolucije iz koje književni darvinisti na različite načine crpe, teoriju evolucije i njezinu kompleksnost objašnjavamo pomoću njihove sinteze. Istovremeno treba naglasiti da je evoluciju s dravinističkog gledišta moguće razumjeti i drugačije, odnosno s obzirom na to koje

⁵⁴ Njihovu kompleksnu analizu i u konačnici sintezu četiriju dimenzija evolucije na ovome mjestu sažimamo vrlo koncizno, što znači da izostavljamo većinu argumentacije i dokaza kojima potvrđuju svoje tvrdnje. Prikaz njihovih teza, naime, ne služi argumentaciji u prilog određenih interpretacija suvremene sinteze, već objašnjavanju raznolikosti područja istraživanja teorije evolucije koja, uključujući njihovu moguću problematičnost, preuzimaju evolucijski teoretičari književnosti kao znanstvene temelje svojih razumijevanja književnosti.

dimenzije prema Jablonki i Lamb uvrštavamo u biološku teoriju evolucije, a koje shvaćamo kao kulturni način oblikovanja i prenošenja informacija, kao i s obzirom na to kako razumijemo dvosmjerne veze između pojedinih dimenzija evolucije prema Jablonki i Lamb.

Sa stajališta književnog darvinizma njihovo razumijevanje suvremene sinteze otkriva sve različite mogućnosti razumijevanja teorije evolucije i njezinih principa na temelju kojih književni darvinisti razvijaju svoje opise književnosti i svoje darvinističke interpretacije, stoga je knjiga *Četiri dimenzije evolucije* divan uvod u razumijevanje književnog darvinizma.

Jablonka i Lamb prvu razinu evolucije definiraju kao najstabilnije mehanizme prenošenja informacija, to jest genetskog i epigenetskog, koji se, iako među njima postoji razlika i u vremenskom smislu, mijenjaju samo tijekom vrlo dugih vremenskih razdoblja. Ovdje su pohranjene najtemeljnije informacije o morfološkoj osnovi bića koje omogućavaju stabilnost njihove fizičke slike, a time i dugoročno preživljavanje. Relativna nepromjenjivost, odnosno stabilnost ovih medija prenošenja informacija omogućava da se informacije o neposredno životno značajnim fiziološkim mehanizmima funkcioniranja bića određene vrste ne mogu mijenjati tako da bića određene vrste ne bi mogla živjeti u sljedećoj generaciji – recimo da se kod ljudi ne bi naslijedile informacije o tome da moramo imati srce.

Jablonka i Lamb (2009, 32) definiraju pretpostavke suvremene genetike na sljedeći način:

- Gen, jedinica nasljeđa u suvremenoj sintezi, postao je dio DNK sa zapisom proteina ili molekule RNK.
- Nasljeđe je postalo povezano s replikacijom DNK, složenim, ali preciznim procesom kojim se replicira kromosomska DNK.

- Utvrđeno je da se u višim organizmima kromosomi s DNK nalaze ne samo u jezgri stanice, već i u citoplazmatskim organelama.
- Mutacije su karakterizirane promjenama u nukleotidnom slijedu DNK koje nastaju zbog rijetkih pogrešaka u replikaciji DNK, zbog kemijskih ili fizičkih oštećenja DNK i nepotpunog popravljivanja tih pogrešaka te zbog pomicanja pomičnih elemenata u kromosomima. Neki fizikalni i kemijski čimbenici (mutageni) povećavaju učestalost mutacija, ali zato što ne povećavaju učestalost korisnih mutacija, te inducirane mutacije, kao i sve ostale, još uvijek se smatraju slučajnima, odnosno ili 'slijepima'.

Na prvoj razini suvremena teorija evolucije izvornu Darwinovu predodžbu o miješanju karakteristika zamjenjuje genetikom, ali zadržava načelo slučajnosti mutacija, kao i uvjerenje da učestalost pojavljivanja slučajnih mutacija može biti veća ako se bića nađu u trajno nepovoljnim životnim okolnostima.⁵⁵ Međutim, sve inducirane mutacije nisu opće i slijepe zato što postoje i vrste induciranih mutacija kojima se sa stajališta evolucije može pripisati neki »cilj«, recimo »inducirane lokalne mutacije« koje »predstavljaju odgovor na promijenjene uvjete« (Jablonka i Lamb, 2009, 95). Te mutacije znače, jednostavno rečeno, povećanu brzinu mutacije točno određenog gena značajnog za rješavanje za biće ugrožavajuće (stresne) situacije.

Potonje je prvo pravilo teorije evolucije koje Jablonka i Lamb interpretiraju u smjeru lamarkizma: »Ono što uznemirava mnoge evolucijske biologe jest misao da neke mutacije, koje predstavljaju temeljni materijal

⁵⁵ Dobar primjer za to je povezanost između ljudske izloženosti stresu i pojave raka – stres je prepoznat kao jedan od glavnih čimbenika povećanog rizika za nastanak raka.

evolucije, nisu posljedice slučajnih pogrešaka« (2009, 86). Zato govore o »prilagođenim mutacijama« (2009, 90), što znači da »vrste pomoću mehanizama koji omogućuju organizmu povećanje broja mutacija [...] kada uvjeti za život postanu teži, imaju više šanse za preživljavanje« (Jablonka i Lamb, 2009, 92).

Drugim riječima, darvinistička evolucija može uključivati lamarkistične procese zato što nasljedne razlike na koje djeluje prirodna selekcija nisu posve slučajne, odnosno neovisne o svrsi. Neke od njih su inducirane ili 'pridobljene' kao odgovor na životne uvjete [...] Dawkins objašnjava da su geni jedinice nasljeđa, raznolikosti i evolucije, a tijela su jedinice koje se ontogenetski razvijaju. Gen – replikator nadzire tijelo – vozilo u kojem se nalazi, ali na njega ne utječu promjene tijekom razvoja tijela. Ali ako, kao što se može zaključiti na temelju nekih dokaza, događanje u tijelu svejedno može utjecati na procese koji mijenjaju gene, razlika između replikatora i vozila je zamagljena⁵⁶ (Jablonka i Lamb, 2009, 100).

Među promjene koje bi se mogle opisati kao »promjene u tijelu« pripada sljedeća razina ili dimenzija evolucije, to jest epigenetska. Jablonka i Lamb (2009, 115–151) razlikuju četiri vrste epigenetskog nasljeđa, i to 1) samoodržive zamke ili pamćenje aktivnosti gena, 2)

⁵⁶ Dawkinsov opis razlike između gena ili replikatora i tijela ili vozila podsjeća (vjerojatno ne slučajno) na poznato lingvističko razlikovanje između označitelja i označenog. A zanimljivo je da se reinterpetacija strukture znaka, koja se dogodila u strukturalizmu i posebice u poststrukturalizmu, na neki način ponavlja i u vezi sa sličnom biološkom teorijom. Sličnost obje teorije i njihovih promjena, dakako, može biti samo to, sličnost, bez ikakve dublje veze, ali može ukazivati i na dublju strukturu našeg razmišljanja o svijetu, odnosno konceptualizaciju svijeta.

strukturalno nasljeđe ili arhitektonsko pamćenje, 3) sustav kromatinskog označavanja ili kromosomsko pamćenje i 4) RNA-interferenciju ili utišavanje gena.

Književni darvinisti ne tematiziraju epigenetski sustav nasljeđivanja ili prenošenje informacija između generacija odvojeno od genetskog – za njih je to skup bioloških prilagodbi koje na ovaj ili onaj način definiraju razvoj određenog fenotipa, pri čemu se time, ili njegovom osnovom određenim genskim zapisom ili svime drugime što je u stanicama prisutno i određuje razvoj fenotipa, ne bave. Međutim, ova vrsta negenetskog prijenosa informacija ima neke posljedice na koje u odnosu na darvinističke pristupe književnosti treba upozoriti.

Prvo, epigenetske karakteristike stanica koje mogu utjecati na razvoj pojedinog bića (fenotip 1) i koje mogu naslijediti njegovi potomci (fenotip 2), mogu utjecati na postupnu asimilaciju gena tako da podražaj koji je prvotno bio potreban za epigenetsku promjenu fenotipa 1 njegovom potomstvu (fenotip 2) više nije potreban (Jablonka i Lamb, 2009, 264). Ovaj proces, genetska asimilacija, prvi je dokaz za to da različite razine nasljeđa mogu međusobno djelovati i povratno, to jest »odozgo prema dolje«.

Drugo, epigenetske su promjene, koje mogu biti nasljedne, »dodatan izvor raznolikosti« (Jablonka i Lamb, 2009, 264), što također s gledišta književnog darvinizma može biti značajna »funkcija« književnosti, iako na posve drugoj razini. S ove točke gledišta raznolikost se, naime, pokazuje kao biološki prilagođeni mehanizam koji povećava fleksibilnost vrste zbog nepredvidivih promjena okoline u kojem bića žive.

Treće, činjenica da su »epigenetske osobine uglavnom reverzibilne« (Jablonka i Lamb, 2009, 265) znači da se smanjena rigidnost mehanizama nasljeđivanja od gena do epigenetike smanjuje. Pa čak i ako epigenetske promjene

fenotipova u bića s malim brojem stanica mogu za pojedina bića biti i vrlo »opasne«, preživjelim jedinkama one omogućuju brže prilagodbe na promjene u okolini, a time i preživljavanje vrste. To znači dvije stvari: 1) da je epigenetski sustav manje stabilan od genetskog i da 2) omogućuje bržu prilagodbu na promijenjene vanjske (i unutarnje, primjerice bolesti) okolnosti.

Smjer od genetske prema simboličkoj razini evolucije kod Jablonke i Lamb ukazuje na sve veću fleksibilnost kanala prijenosa informacija, kao i na sve veću brzinu prilagodbe bića na promjenjive životne uvjete (Jablonka i Lamb, 2009, 266). Treća razina, to jest bihevioralna, više se ne temelji na urođenim genetskim karakteristikama bića i njihovom epigenetskom osnovom, već na sposobnosti učenja obrazaca ponašanja. Jablonka i Lamb (2009, 157) stoga definiraju društveno učenje kao »promjenu ponašanja zbog međusobnih društvenih kontakata s drugim jedinkama, u pravilu iste vrste«. Budući da se radi o obrascima ponašanja koji nisu genetski određeni te se razlikuju između različitih skupina bića iste vrste, pa čak i između jedinki unutar iste skupine, već na ovoj razini možemo govoriti o kulturi, odnosno kulturama u širem smislu. Dok je ponašanje brojnih živih bića u potpunosti određeno genetski i epigenetski (čak i brojnih vrlo društvenih bića, recimo mrava, termita i pčela), druga bića poznaju neinstinktivne obrasce ponašanja, na primjer engleske sjenice koje otvaraju boce s mlijekom na temelju neoponašajućeg društvenog učenja ili pjevanje ptica pjeвица na temelju oponašanja (Jablonka i Lamb, 2009, 165–169). Međutim, bihevioralna razina evolucije još je razmjerno usko povezana s genetskom i epigenetskom,⁵⁷ a naučeno

⁵⁷ Jablonka i Lamb navode primjer majke dojilje (ili druge osobe koja doji dijete), pri čemu njezin izbor hrane utječe na to koju će vrstu hrane dijete kasnije preferirati. Dakako, to ne mijenja genetski i epigenetski

ponašanje biće snažno je povezano s biološki posredovanim načinima ponašanja tih bića.

Sa stajališta darvinističke znanosti o književnosti bihevioralna dimenzija evolucije, prema Jablonki i Lamb, može uključivati sva pitanja o evoluciji skupina, roditeljskom ulaganju, ali i altruizmu – Carroll (2005, 89) sve to naziva *inclusive fitness* koja uključuje fizičke i bihevioralne vrste prilagođenosti na bivanje u određenom (posebice društvenom okruženju te posljedično sposobnost prenošenja vlastitih i srodnih gena na sljedeće generacije. Promišljanja o evolucijskoj ulozi svih tih bihevioralnih mehanizama koji se mogu prenositi s generacije na generaciju bilo na temelju urođenih ili stečenih karakteristika vrste, za brojne aspekte književno-darvinističkih razmatranja književnosti su ključni. Naime, označavaju poveznicu između simboličke i pre-simboličke razine ljudskog ponašanja i bivanja u svijetu i društvu, te kao takva imaju ključnu ulogu u objašnjavanju onog dijela pripovijedanja, recepcije i strukture pripovijesti koji oblikuju priče te svakodnevni ljudski život: Zašto surađujemo? Koje su zakonitosti suradnje? Zašto je važno kažnjavanje onih koji ne surađuju? Odakle potječu temeljna pravila ljudskog ponašanja i ponašanja književnih likova? Zašto nam se neko ponašanje u određenim okolnostima čini »lošim«, a u drugima »dobrim«? Koja je uloga pripovijedanja priča u ontogenetskom razvoju čovjeka? Zašto su priče intencionalne? Zašto možemo zamisliti »unutarjni« ili »duhovni« život književnih likova (drugih ljudi) i kako se to odražava u strukturi pripovijesti itd.?

Zakonitosti razvoja, koji bi se s obzirom na podjelu

razvijen fenotip i njegov metabolički trakt, ali mijenja njegove preferencije koje su dakle »kulturološki« prouzorokovane (Jablonka i Lamb, 2009, 158–162).

na četiri razine evolucije po Jablonki i Lamb svrstali u treću, biheviorističku dimenziju, one su koje je moguće najprije dosljedno povezati s karakteristikama ljudskog mišljenja koje pak omogućuju književnost kao specifičnu ljudsku aktivnost. Ova pravila ponašanja i karakteristike bića trebaju slijedeći književni darvinizam utemeljavati postojanje neurobioloških i kognitivnih karakteristika čovjeka pomoću kojih čovjek producira i prima književnost, o njoj razmišlja, u njoj uživa i za nju se zanima. Značajna su i stajališta darvinističkih interpretacija pojedinih književnih tekstova, sa stajališta njihova vrednovanja i sa stajališta njihove strukture, a najvažnija su u odnosu na promišljanje o povijesnom i evolucijskom podrijetlu književnosti.

Iako se književnost temelji na postojanju jezika, koji prema Jablonki i Lamb označava četvrtu, simboličku razinu evolucije, ni cjelina ljudskog svakodnevnog života ni struktura pripovijesti nisu u potpunosti ovisne o svojstvima jezika.⁵⁸ Poznavanje zakonitosti ljudskog ponašanja koje je moguće sažeti pomoću koncepata društvenog učenja, evolucije skupina, roditeljskog ulaganja i altruizma, moglo bi, dakle, pridonijeti našem teorijskom razumijevanju funkcioniranja književnosti, podrijetla naše želje, pa čak potrebe za bavljenjem književnošću. S druge strane, sposobnost učenja, koja leži u temelju bihevioralne razine evolucije, tijesno je povezana s igrom⁵⁹ kod svih bića koje je poznaju, na samo kod čovjeka.

Igra koju književni darvinizam često tematizira, pa

⁵⁸ To također vrijedi ako prihvatimo stajalište da je svako ljudsko djelovanje posredovano simbolikom jezika zato što je, sa stajališta književnog darvinizma, jezik također posljedica i produkt upravo ovih predsimboličkih mehanizama ponašanja koji obratno određuju ili sadržaj ili strukturu ljudskih priča.

⁵⁹ Kod djece, ali i kod životinja, učenje se često odvija kroz igru.

čak i povezuje s funkcijama književnosti, nisu Wittgensteinove jezične igre, već je povezana s nestvarnošću kao karakteristikom književnosti, o kojoj govori i Jacques Derrida, te kvazirealnošću kao načinom opisa postojanja književnosti prema Romanu Ingardenu. Dok bi se principi transformacija jezičnih igara svrstali u simboličku razinu evolucije, nestvarnost je karakteristika životinjske i dječje igre kao načina ponašanja kojem za postojanje očito (jer ga poznaju i životinje) nije potrebna simboličnost. Neki književni darvinisti (primjerice Boyd) čak shvaćaju književnost kao igru za odrasle, povezujući evolucijske prednosti koje ima igra kod djece i životinja s evolucijskim funkcijama koje književnost ima kao igra.

Četvrtu razinu evolucije, simboličku evoluciju, Jablonka i Lamb prepoznaju u specifično ljudskom načinu prenošenja informacija kroz generacije uz pomoć simboličkih⁶⁰ komunikacijskih mehanizama, posebice jezika, i to najprije pomoću usmene predaje, a potom i pomoću medija pisanja. Prema Jablonki i Lamb, ova je razina evolucije najfleksibilnija, a informacije koje se njome prenose više nisu neposredno povezane s genetskim predispozicijama bića, već s presimbolički naučenim obrascima ponašanja. Treba naglasiti da ni kod ljudi svi obrasci ponašanja (navike) nisu rezultat simboličke razine evolucije, već prije bihevioralne razine –

⁶⁰ Riječ simbolički za njih znači nešto vrlo slično Saussureovom pojmu znaka: »[Z]nakovi [...] postaju simboli ako su dio sustava u kojem njihovo značenje ovisi o odnosu koji imaju prema načinu na koji ljudi u svom svijetu doživljavaju predmete i radnje, kao i o odnosu koji imaju s drugim znakovima u kulturnom sustavu« (Jablonka i Lamb, 2009, 194); zatim idu još nešto dalje prema mogućem evolucijskom značenju fikcije: »Međutim, u svim slučajevima sustavi omogućavaju ljudima dijeljenje zamišljene stvarnosti koja može biti i vrlo različita od njihovih neposrednih iskustava [...] Svi simbolički sustavi omogućavaju stvaranje zajedničke zamišljene stvarnosti« (2009, 194).

najkarakterističnija ponašanja takve vrste vjerojatno su ona koja poznaju čovjekoliki majmuni. I oni, između ostalog, pomažu ozlijeđenim pojedincima u skupini, poznaju različite načine dolaženja do hrane, koji nisu samo rezultat biološki uvjetovane hijerarhije unutar skupina, te prepoznaju razlike između pojedinaca unutar skupine i stoga se prema njima različito odnose.

Ono što Jablonka i Lamb nazivaju simboličkom razinom evolucije specifično je ljudska kultura koja uključuje metarepresentacije – dakle, refleksiju o reprezentacijskoj prirodi ljudskih predodžbi o svijetu. S tog gledišta, književnost je jedan od mehanizama simboličke razine evolucije jer se pomoću nje (a možda najviše pomoću književnosti) prenose predodžbe o tome što čovjek jest, kako doživljava, osjeća, misli i percipira bližnje, a možda i različite »znanstvene« konceptije svijeta koje smo mi ljudi kroz povijest svoje vrste stvorili. Međutim, to još ne znači da je književnost evolucijska prilagodba – ne znači ni da su »mentalni moduli« pomoću kojih se odvija simboličko mišljenje genetski stvoreni, odnosno uvjetovani⁶¹ (Jablonka i Lamb 2009, 210).

Bitno pitanje simboličke razine evolucije je u

⁶¹ Postojanje takozvanih mentalnih modula i uvjerenje da su oni evolucijske prilagodbe – što bi značilo da su prilagođeni na okolnosti u kojima su ljudi živjeli prije stotina tisuća godina – pretpostavke su evolucijske psihologije (Churchland, Tooby, Pinker i dr.), a mnogi istraživači, posebice oni koji se bave funkcioniranjem mozga u ovim takozvanim estetskim situacijama (Zeki, Ramachandran, Armstrong i dr.) naglašavaju postojanje rekurzivnih veza između regija mozga i »razgranate« prirode mozga, čime su u suprotnosti s modularnom koncepcijom ljudske spoznaje.

Potrebu za dubljim utemeljenjem »domena« u »široj teoriji ljudskog iskustva i mišljenja« izražava Carroll (2012c, 104–105), koji smatra da je to moguće samo pomoću evolucijsko-psihološke veze između principa teorije evolucije i »konceptualnih domena« koje opisuju temeljne obrasce ljudskog ponašanja i motivacije za njih.

kolikoj su mjeri funkcije ljudskog simboličkog mišljenja genetski uvjetovane i uolikoj su mjeri plod drugih načina evolucije. Ni evolucijska biologija ni evolucijska psihologija još nisu dale zadovoljavajući odgovor na ovo pitanje, vjerojatno zbog našeg nedovoljnog poznavanja funkcioniranja mozga. Za znanost o književnosti ova je vrsta rasprave o podrijetlu jezika najznačajnija. U kasnim šezdesetim godinama 20. stoljeća Chomsky i Lenneberg razvili su ideju o biološkoj osnovi jezika – o tome da je ljudska jezična sposobnost urođena – ali to je daleko od jedinog mogućeg objašnjenja brzog i naizgled automatskog učenja jezika kod djece. Jednake sposobnosti mogu »također biti rezultat kulturno razvijenog sustava koji je toliko dobro prilagođen mozgu da je njegovo učenje jednostavno« (Jablonka i Lamb, 2009, 211).

Primjer dobre prilagodbe kulturno razvijenog sustava na specifično funkcioniranje mozga je ljudska sposobnost čitanja pisanog jezika, odnosno pismenost. Iako je već Walter Jackson Ong naglašavao značajnu ulogu koju u specifično ljudskom načinu razmišljanja ima pismenost, tek su u posljednjih nekoliko godina neuroznanstvenici identificirali koji su neurobiološki mehanizmi povezani s vizualnom percepcijom tijekom čitanja tekstova, kao i kako kulturološki naučena pismenost mijenja neurobiologiju našeg mozga te kako plastičnost mozga i »neuronsko recikliranje« učenje kulturne pismenosti uopće omogućuju (Dehaene, 2010). Dehaene ističe ulogu posebnog područja u našem vizualnom korteksu koje se nalazi između područja za prepoznavanje lica i područja za prepoznavanje objekata te ga naziva VWFA (*Visual Word Form Area*) ili područje vizualnog prepoznavanja riječi. Funkcioniranje ovog relativno malobrojnog skupa neurona ključno je za to da ljudi mogu čitati jer pomoću njega, čak i prije nego što se uključe druga područja mozga (osobito Wernickeovo

područje), već na vizualnoj razini razlikujemo punoznačne i nepunoznačne riječi, i to na nepromjenjiv način. Ti neuroni istovremeno nisu »stvoreni« za prepoznavanje riječi, već su dovoljno plastični da usvoje nove funkcije (neuronsko recikliranje) pomoću kulturnog i društvenog učenja.

Književni darvinisti, međutim, ne razmatraju književnost kao prilagodbu na isti način kao Jablonka i Lamb, to jest na posebnoj razini evolucije, nego u odnosu na »niže« razine nasljeđa. Ovakvo se postupanje sa stajališta književnog darvinizma, koji pokušava razumjeti usađenost književnosti u evolucijski razvijenim kognitivnim procesima, čini se razumljivim, ali također se čini mogućim da čovjekovo korištenje simbola, kako to shvaćaju Jablonka i Lamb, u načine nasljeđivanja uvodi nove zakonitosti razvoja koje se ne mogu objasniti redukcijom na pre-simboličke karakteristike ljudskog ponašanja te koja su možda uistinu bliže povezana s genetskom i epigenetskom dimenzijom evolucije. Stoga se čini smisleno upozoriti da za književni darvinizam pretpostavka da je književnost dio simboličkog sustava nasljeđivanja, koji je usađen u druge sustave, ali se istovremeno pomoću njega ne može do kraja objasniti, nije nužno »pogubna«.

Evolucijsko teorijsko razmišljanje Jablonke i Lamb, ako ga pokušamo smjestiti u jednu od tri Wilsonove kategorije, bez sumnje se može svrstati u treću skupinu – to jest široko shvaćanje evolucije kao principa ili principā razvoja, čak i s druge strane onoga što u strogom smislu nazivamo »prilagodbom«. S Wilsonova stajališta, to jest sa stajališta traženja pomirbe između evolucijskih i kontekstualističkih pogleda na ljudsko mišljenje, njihovo razumijevanje evolucije nije najproduktivnije, ali upravo zato što nastoje pregledno objasniti ukupnost načina na koje

bi evolucija mogla djelovati, njihovo razmišljanje ima izvanrednu moć objašnjavanja. Wilsonove tri kategorije mogu se, naime, razumjeti i kroz četiri dimenzije evolucije tako da počnemo od gena i napredujemo prema simbolima – mjesto koje za pojedinog istraživača predstavlja granicu onoga što podrazumijeva pod pojmom evolucijske teorije, stoga vrlo dobro pokazuje i ono što izostavi. Ako, na primjer, teoriju evolucije uzmemo isključivo na genetskoj i epigenetskoj razini, prenošenje obrazaca ponašanja među generacijama nije dio evolucije. Dakako, nema ničeg lošeg u ovakvom uvjerenju i, kao što kaže Patel, u znanosti je usvajanje »nulte hipoteze« vjerojatno najproduktivniji put; važno je samo da smo svjesni svoje teorijske pozicije. Usvajanje bilo koje evolucijske teorijske točke gledišta, koja ide više na ljestvici četiriju dimenzija evolucije, naime, također znači pojavu novih vrsta kompleksnosti (emergencija) i s tim povezanih teorijskih i eksplanatornih problema, ne samo veću objašnjavačku moć.

Karakteristika evolucije koju naglašavaju Jablonka i Lamb, a koja se sa stajališta evolucijske znanosti o književnosti čini ključnom, jest da kada govorimo o ljudima, evolucija uvijek djeluje na svim razinama istovremeno, pri čemu ističu i pojedinačne načine utjecaja jedne razine na drugu. Taj je utjecaj snažniji između bližih razina, a simbolička razina evolucije, recimo, nema izravnog utjecaja na genetsku osnovu bića. No, i to je načelno moguće, iako samo posredno kroz duga vremenska razdoblja i specifične mehanizme, recimo pomoću Baldwinovog efekta. Dakle, i unutar teorije evolucije moguća je rekurzija koja nije tolika kako je unutar ljudske neuralne obrade informacija otkrivaju neuroznanstvenici,⁶²

⁶² Ramachandran tvrdi da je između nižih i viših kognitivnih procesa barem toliko veza (neuronskih puteva) koji vode odozgo prema dolje kao i onih koji vode odozdo prema gore (vidi posebice Ramachandran,

ali je dugoročno svakako treba uzeti u obzir.

Potonje iz perspektive darvinističke znanosti o književnosti otvara važna etička pitanja o učinku književnosti – čak i o tome je li moguće promicanjem određene vrste književnosti dugoročno proizvesti promjene bioloških mehanizmima nasljeđivanja. Ovaj aspekt književno-darvinističkog razmišljanja je, dakako, vrlo spekulativan i vrlo je malo vjerojatno da bi se takav utjecaj, čak i ako je teorijski moguć, ikada stvarno dogodio. No, ovakva je vrsta spekulacije samo do krajnosti izvedena konzekvenca razmišljanja koja je na drugim razinama više opipljivo: recimo, je li književnost evolucijska prilagodba i kakve funkcije književnost ima iz evolucijske perspektive, kako je moguće povezati načine recepcije književnosti i unutartekstualne odnose između književnih likova s evolucijski uvjetovanim obrascima ljudske spoznaje, mogu li određeni strukturni aspekti književnosti biti posljedica evolucijskih prilagodbi ljudske vrste, koliki se dio ljudskog ponašanja, koje opisuje i književnost, može pripisati pojedinim aspektima teorije evolucije itd.

3.3. Zašto evolucija?

Naposljetku, pri razmatranju suvremene teorije evolucije valja pretresti možda ključno pitanje nastanka evolucijske znanosti o književnosti: zašto se pojedinim teoretičarima književnosti čini potrebnim pri razumijevanju bilo funkcija književnosti bilo interpretacija pojedinih

2011, za raspravu o rekurzivnosti čitanja vidi Dehaene, 2010). Za proučavanje književne recepcije tvrdnje takve vrste imaju neprocjenjivu vrijednost zato što ukazuju na pravilnost onih tvrdnji znanosti o književnosti koje na temelju fenomenoloških ili hermeneutičkih uvida pretpostavljaju da je, na primjer, čitanje rekurzivan proces gradnje dosljednosti (Armstrong, 2015, 75 i 122).

književnih tekstova, vrsta i žanrova, oslanjati se na spoznaje evolucijske teorije, a ne možda na filozofske, spoznajno-teorijske i psihološke, pritom riskirati izloženost problematičnom prijelazu s općenitosti evolucijskih zakona na specifičnost konkretnih književnih tekstova.

Od devedesetih godina prošlog stoljeća nadalje znanost o književnosti, prema uvjerenju brojnih teoretičara književnosti, ušla je u razdoblje krize.⁶³ Poznat je, na primjer, poziv Luisa Menanda na kongresu MLA 2004. godine na nove ideje u znanosti o književnosti koja je, po njemu, postala repetitivna jer se više ne nadograđuje, nego samo reproducira. Jonathan Gottschall u uvodu u svoju knjigu *Literature, Science, and the New Humanities* metodološkom razlogu za krizu u znanosti o književnosti dodaje i institucionalne jer opaža⁶⁴ ozbiljan pad financiranja studija znanosti o književnosti, pad broja studenata i opći pad »ugleda« znanstvenika koji se bave znanostima o književnosti.

Različite znanstvene pristupe proučavanje književnosti, koji su u posljednja tri desetljeća procvjetali (empirijska znanost o književnosti, kognitivna znanost o književnosti, neuroznanstveni pristupi književnosti, književni darvinizam) stoga je moguće shvatiti i kao odgovor dijela književnih stručnjaka na takve probleme u znanosti o književnosti.⁶⁵ No, privlačnost evolucijskog

⁶³ U Sloveniji su o tome najopsežnije raspravljali Virk i Juvan; Juvan i u odnosu na književni darvinizam kao jednu od mogućih inačica prevladavanja »krize« (vidi Juvan, 2012).

⁶⁴ U ovome opažanju Gottschall nije iznimka zato što slično tvrde i drugi književni darvinisti i kognitivisti, recimo Miall, Boyd, Carroll i dr.

⁶⁵ Dublja analiza tzv. krize znanosti o književnosti vezanoj uz kulturološki obrat devedesetih godina prošlog stoljeća, o kojoj govore Gottschall, Boyd, Carroll i drugi, vjerojatno bi pokazala, kako tvrdi Virk, da je znanost o književnosti (ili barem komparativna književnost)

pristupa proučavanju književnosti ne proizlazi samo iz možda čak i pretjerano optimističnog očekivanja da će etablirane znanstvene teorije i empirijske metode, koje u književnu znanost dolaze »izvana« donijeti pouzdane kriterije valjanosti spoznaja znanosti o književnosti. Važan izvor privlačnosti evolucijske teorije i možda neuroznanstvenih metoda je to što, s jedne strane, ponovno usmjeravaju pozornost na neka temeljna pitanja znanosti o književnosti (Što je književni tekst? Kako ga doživljavamo? Što određuje naše razumijevanje književnosti? Koji uvjeti moraju biti ispunjeni da bismo razumjeli književnost itd.?), s druge strane, istraživačima omogućuju uvid u »crnu kutiju« funkcioniranja ljudske spoznaje koja je, ako ne zauzmemo dualističko stajalište,⁶⁶ izvor funkcioniranja i strukture književnih tekstova.

Književnost u književnom darvinizmu, ako želi ispuniti doseg svojih mogućnosti, ne smije biti samo primjer na kojem istraživači dokazuju da načela evolucijske teorije vrijede i na područjima ljudskog simboličkog djelovanja – književnost ne smije biti samo izvor »podataka« kojima teorija manipulira. To bi bila nedopustiva instrumentalizacija književnosti.⁶⁷ Virk u

u »krizi« takve vrste vjerojatno sve od početka dvadesetog stoljeća kada je pojava ruskog formalizma značila i prvi pokušaj uvođenja strogo znanstvene metodologije u proučavanje književnosti. Više o »krizi« komparativne književnosti u Virk, 2007, 19–39.

⁶⁶ Odbijanje kartezijskog dualizma je po Stockwellu (2002, 4–5) također jedan od ključnih uvjeta mogućnosti postojanja kognitivne poetike i kognitivne znanosti o književnosti uopće.

⁶⁷ Na nedopustivost instrumentalizacije književnosti sa stajališta znanosti o književnosti upozoravamo iako se možda takvo upozorenje čini suvišnim zato što povijest znanosti o književnosti u dvadesetom stoljeću, a djelomice i ranije, pokazuje da u znanosti o književnosti mogu biti iznimno utjecajne analize i interpretacije književnosti koje književnost i književni tekstovi kao takvi zapravo i ne zanimaju, već

svojoj studiji položaja komparativne književnosti na prijelazu tisućljeća, između ostalog, tvrdi da je komparativna književnost oduvijek, a posebice danas, bila izrazito interdisciplinarna znanost – za proučavanje književnosti potrebno je više različitih metoda koje potječu iz različitih znanosti, na primjer filozofije, jezikoslovlja, psihologije, sociologije, historiografije itd. No, proučavanje književnosti uvijek mora u svoje središte, u središte svojeg zanimanja, postaviti književnost, a ne opće zakonitosti jezika, društva, mozga, ponašanja ili bilo čega drugoga. Za darvinističku znanost o književnosti to znači i određeni izazov jer polazeći od principa teorije evolucije brzo upadamo u dokazivanje njihove ekvivalencije s pojedinim aspektima književnosti i pojedinim književnim tekstovima, umjesto da se pitamo može li nam teorija evolucije pomoći da razumijemo neki književno-znanstveni problem.

Budući da se čini da je pritom riječ o dvjema stranama iste medalje – kako se principi teorije evolucije manifestiraju u književnosti i kako je neki književni fenomen moguće razumjeti pomoću teorije evolucije – klizanje u instrumentalizaciju književnosti događa se vrlo brzo i ponekad je ta dva aspekta gotovo nemoguće razlikovati. Kriterij razlikovanja koji možemo predložiti kao djelatno načelo interdisciplinarnog istraživanja književnosti uopće jest simultana samorefleksija odnosa između pojedinačnog teorijskog aspekta koji proučavamo i holističkog pogleda na neki književni tekst ili književnost općenito. To znači simultano osvještavanje svega onoga što se u književnosti ili nekom konkretnom književnom tekstu ne uzima u obzir s pojedinog teorijskog stajališta.⁶⁸

služe samo kao primjeri koji bi trebali dokazati ispravnost jedne šire, psihološke, filozofske ili znanstvene, recimo sociobiološke, teorije.

⁶⁸ Problem koji naslovljavamo ovim djelatnim principom zapravo je vrlo sličan teškoćama s kojima se susreo početni optimizam genetike da

Konačno, teorija evolucije kao način objašnjenja razvoja ljudskog načina mišljenja ima još jednu karakteristiku koja sa stajališta znanosti o književnosti može biti izuzetno privlačna, a to je univerzalnost. Razvojni principi darvinističke teorije evolucije su univerzalni i ne ovise o pojedinim kontekstima, bilo društvenim bilo individualnim. Stoga je zanimljivo i sadržajno pitanje kako se književnost susreće s tim univerzalnim principima razvoja. Zanimljivo je zato što je s najšire razvojne točke gledišta književno stvaranje i recepciju u načelu moguće razumjeti u određenoj povezanosti s načelima na temelju kojih se ljudska vrsta razvija u filogenetskom i ontogenetskom smislu, a i zato što postoje teorijske mogućnosti čak i za to da književnost kao jedna od kulturnih djelatnosti recipročno utječe na druge, rigidnije strukture nasljeđa.

U jednom od predgovora zborniku rasprava o književnom darvinizmu, *The Literary Animal*, Frederick Crews, koji nije književni darvinist, značenje teorije evolucije za znanost o književnosti opisuje na sljedeći način:

Mi koji Darwinove spoznaje poimamo ozbiljno vjerujemo da je svako postojanje nasumično i stoga bez unaprijed određenog smisla, što humanisteci daje zadatak osiguravanja moralnog, intelektualnog i estetskog dostojanstva životu sastavljenom i prilagođenom našem evolucijski razvijenom nasljeđu obrazaca ponašanja (Crews, 2005, xiii).

S Crewsova gledišta teorija evolucije je, s jedne

ćemo jednog dana, kada budemo poznavali cjelokupnost ljudskog genoma, razumjeti razvoj fenotipa i sve njegove (uključujući mentalne) karakteristike, zatim se pokazalo da je, kako tvrde Jablonka i Lamb, genetika samo jedan od izvora informacija koje oblikuju fenotip, a ne i njihova cjelina.

strane, oslobodila književnost mogućih metafizičkih okova, a s druge strane, kao i humanistoci općenito, dodjeljuje joj ulogu one ljudske djelatnosti koja »osigurava moralno, intelektualno i estetsko dostojanstvo životu« – daje joj zadaću osiguravanja vrijednosti ljudskog života što ju, dakako, ponovno približava transcenciji, ali ovaj put unutar ovozemaljskog, imanentnog postojanja.

3.4. Evolucijske funkcije književnosti

Jedna od ključnih zadaća evolucijske znanosti o književnosti jest objasniti evolucijske kakve funkcije ima književnost kao posebna ljudska djelatnost. Odgovor na ovaj temeljni problem ovisi, dakako, o tome kako definiramo osnovne pojmove koje koristimo: književnost, evolucija i evolucijske funkcije.⁶⁹

U tom je kontekstu u najvećoj mjeri jednoznačan pojam evolucijska »funkcija«,⁷⁰ koja je u književnom darvinizmu sinonim za evolucijsku prilagodbu. Kada književni darvinizam razmatra evolucijske funkcije književnosti, postavlja pitanje o tome u kojem se smislu književnost može shvatiti kao evolucijska prilagodba. Pritom se nadovezuje ili na filogenetski ili ontogenetski

⁶⁹ Glavnim argumentima za i protiv poimanja književnosti kao evolucijske prilagodbe bavi se i Žunković 2017b, gdje su opširnije eksplicirani argumenti shematski sažeti.

⁷⁰ Pojam evolucijske funkcije treba razlikovati od pojma društvene funkcije, iako mogu biti i povezani (na primjer, u Dissanayake). Bitna razlika između njih je u tome što je evolucijska funkcija razvijena, univerzalna karakteristika neke vrste bića koja nije vezana samo za društveni učinak, već primarno za preživljavačku ili reprodukcijску sposobnost vrste, dok društvena funkcija može biti i univerzalna, ali je uvijek povezana s konkretnom zajednicom bića i učinkom na tu zajednicu.

razvoj čovjeka. Ovakvu vrstu razmatranja funkcija književnosti stoga treba razlikovati od pitanja o tome kakvu funkciju književnost obavlja u određenom društvu, kako se književnost konstituira kao sustav u vezi i usporedbi s drugim društvenim sustavima, zabavlja li književnost ljude, poučava ih ili čini oboje te slična važna pitanja koja znanost o književnosti postavlja još od Aristotela.

Evolucijske funkcije književnosti moraju biti univerzalne, povijesno i strukturalno, a istodobno na svakom koraku svoga razvoja moraju biću koje poznaje književnost omogućavati određene prednosti pred drugim (hipotetski) jednakim bićima koja ne poznaju.

Ovako definirane funkcije književnosti posljedice su prilagodbe samo ako su neposredno povezane s čovjekovim prirodnim ili društvenim okruženjem. U tim okruženjima mu u skladu s usmjerenjem prirodne selekcije koriste, čak i ako u prirodnu selekciju uključimo evoluciju grupa, recipročni altruizam ili zakonitosti roditeljske selekcije, a ujedno koristi moraju biti precizno određene i definirane.

Kada na ovakav način postavljamo pitanje o evolucijskim funkcijama književnosti, na njega je vrlo teško odgovoriti – a da bi odgovor uopće bio moguć, književni darvinisti uvijek precizno definiraju i druge pojmove: književnost i evoluciju.

Književnost je predmet proučavanja znanosti o književnosti. Iako je znanost o književnosti kroz svoju dvotisućljetnu povijest razvila brojne metode kojima je proučava, književnost ostaje u središtu njezinog zanimanja, bilo pomoću naglaska na traženju biti književnosti ili literarnosti, bilo pomoću traženja kontekstualnih veza između književnosti i drugih kulturnih proizvoda. Stoga je i u odnosu na književni darvinizam potrebno uzeti u obzir Virkovo upozorenje u vezi s tzv. kulturološkim okretom u

humanistici devedesetih godina prošloga stoljeća, da znanost o književnosti uvijek mora u središte svoga interesa postaviti književnost i njezine karakteristike, prije svega čak i kada ih razmatra uz interdisciplinarnu upotrebu različitih znanstvenih metoda i teorija (Virk, 2007, 134).

Za književni darvinizam to znači da se književnost ne razmatra samo kao primjer na koji se mogu primijeniti odabrana poglavlja teorije evolucije, već se istraživačka perspektiva usmjerava na način da se pita o mogućnostima novog, prikladnijeg ili preciznijeg razumijevanja književnosti u svim njezinim oblicima uz pomoć spoznaja evolucijske biologije, psihologije i teorije evolucije općenito.

S druge strane, upravo je razvoj znanosti o književnosti u dvadesetom stoljeću pokazao, kao što Virk svojem razmatranju »krize« komparativne književnosti i Bernheimerova izvješća posebno definira, da se književnost uvijek mora iznova definirati u onom kontekstu u kojem je razmatramo. Književnost kao predmet proučavanja znanosti o književnosti promjenjiv je i nedokučiv pojam, stoga ne čudi što su književni darvinisti prisiljeni svaki put iznova je definirati i svaki put iznova je pomalo drugačije definiraju.

Neki, na primjer Sugiyama i Nettle, usredotočuju se na strukturne karakteristike književnosti – to jest na pripovjedni ili naratološki aspekt. Drugi, na primjer Boyd, u prvi plan stavljaju književnost kao fikciju, to jest njezin estetski aspekt i njezinu (ontološku) povezanost s igrom. Treći, recimo Carroll, književnost razmatraju modelom kognitivnog bihevioralnog sustava,⁷¹ a četvrti (između

⁷¹ Vrlo slično, kao što je sa stajališta duhovne povijesti književnost općenito rečeno manifestacija duha vremena, sa stajališta književnog darvinizma može biti manifestacija kognitivnih obrazaca ponašanja. Književni darvinisti uzimaju u obzir različite kognitivne funkcije ili

ostalih Boyd, Dissanayake i Carroll) kao kombinaciju ovih i drugih (primjerice roda i njegovih funkcija) morfoloških aspekata.

Svaka od ovih i drugih mogućih definicija književnosti u okviru književnog darvinizma na razini razumijevanja ljudske spoznaje, pomoću koje se književnost »odvija«, zahtijeva dodatna pojašnjenja, posebice zato što je cilj istraživanja književnog darvinizma određenje evolucijskih funkcija književnosti. Stoga književni darvinisti time kako definiraju književnost određuju i kognitivne funkcije koje će uzimati u obzir, a potom i evolucijske mehanizme na koje će se pozivati te, dakako, evolucijske funkcije koje će pripisivati književnosti. Upravo je razmatranje kognitivnih funkcija koje posreduju između teorije evolucije i evolucijskih funkcija književnosti ključno za valjanost argumentacije u prilog određene evolucijske funkcije književnosti. Budući da su evolucijske funkcije književnosti u književnom darvinizmu činjenično druga strana razumijevanja književnosti kao evolucijske prilagodbe, književni darvinisti uvijek pokazuju kako je evolucija »oblikovala« ljudsku spoznaju utemeljenu na temelju darvinističkih zakona upravo zato »da bi«⁷² književnost nastala kao evolucijska prilagodba, i to na svakom stupnju književno-povijesnog razvoja. Carroll postavlja tri kriterija koje svako razumijevanje umjetnosti kao evolucijske prilagodbe mora zadovoljiti: 1) potrebno je definirati ključne elemente

procesu: epizodno pamćenje, teoriju uma, emocije, jezik itd., jer ti procesi predstavljaju nužan prijelaz između općenitosti evolucijskih zakonitosti i partikularnosti književnih tekstova i književnog stvaralaštva.

⁷² Navodnici označuju da djelatnu ulogu evolucije, koja se u gornjoj rečenici pojavljuje kao subjekt radnje, moramo razumjeti metaforički, a ne doslovno.

umjetnosti, 2) identificirati evolucijski problem koji umjetnost kao prilagodba rješava i 3) definirati koje su preobrazbe čovjeka kao bića bile potrebne da bi umjetnost nastala (Carroll, 2008, 121).

Konačno, književni darvinizam uvijek definira i samu evoluciju. Međutim, pojedini književno-darvinistički pristupi ne sadrže uvijek cjelovite sintetičke primjene teorije evolucije, već se bave samo pojedinačnom evolucijskom zakonitošću i tragom koji taj zakon ostavlja u ljudskoj spoznaji te posljedično književnosti. Kao što će biti prikazano u nastavku, najpoznatiji primjer ove vrste darvinističke analize evolucijskih funkcija književnosti jest analiza ljudske kulture kroz prizmu spolne selekcije,⁷³ koju u svojim djelima razvija Miller.

Književni darvinisti češće u svojim opisima evolucijskih funkcija književnosti kombiniraju različite elemente darvinističke teorije evolucije (recimo prirodnu selekciju i recipročni altruizam), što im omogućuje uspostavljanje veze sa s kompleksnijim kognitivnim funkcijama (recimo odlučivanje i društveno ponašanje). Postoji mnogo ovih opcija, a njihova usporedba je komplicirana. Evolucijske funkcije književnosti najopsežnije eksplicira Boyd koji razmatra vlastiti prijedlog razumijevanja književnosti kao igre kognitivnih obrazaca, kao i analize Millera, Dissanayakea, Scalisea Sugiyame i Carrola. Dok Millerovo razumijevanje odbacuje evolucijske funkcije književnosti, također i zato što ona u jezgri nije adaptacionistička, nego umjetnost razumije kao »ukras«, prema svim ostalim stajalištima je puno popustljiv – čini se da ih samo nerado potpuno odbacuje, čak i ako im se u pojedinačnostima može suprotstavljati (recimo Dissanayake).

⁷³ Vidi temeljna Millerova djela, između ostalog Miller, 2000. i Miller, 2010.

Sve to pokazuje da je analiza koja je potrebna za definiranje evolucijske funkcije književnosti iznimno kompleksna.⁷⁴ Problem je u tome što sama kompleksnost još ne znači nužno valjanost i prikladnost teorije. U svojoj kritičkoj analizi književno-darvinističkih pristupa književnosti Boyd uistinu može odbaciti jedino Millerov pristup koji je razmjerno jednostavan i jednoznačan, a sve ostale više ili manje integrira u vlastitu teoriju tako da iz njih odabere ono što mu odgovara, a ostalo izostavlja. Problem je u tome što je jedan od ključnih elemenata književnog darvinizma upravo mogućnost provjere rezultata istraživanja, što zahtijeva jasne, prative, ponovljive i na empirijskim činjenicama utemeljene zaključke. Čini se da se većina književno-darvinističkih zaključaka unutar samog književnog darvinizma ne može ni

⁷⁴ Nužnost kompleksnosti analize neizbježna je zbog kompleksne kombinacije čimbenika koji oblikuju ljudsko mišljenje i ljudsko ponašanje. Pritom je moguće povući analogiju s materijalističkim fizičkim opisom svijeta. Naime, idealno je svako djelovanje, uključujući ljudsko djelovanje i odlučivanje, opisati pomoću upotrebe fizikalnih zakona, što znači da u svijetu u kojem živimo, strogo gledano, koncept slobodne volje nije stvaran. Takvo stajalište zagovara znameniti fizičar Lawrence Krauss, ali dodaje da upravo zbog kompleksnosti odnosa između različitih elemenata koji bi u takav idealan opis bili uključeni (pri čemu sve to moderna znanost još ne poznaje), sam svijet ostavlja dojam da slobodna volja postoji. Analogno Kraussovom otvoreno redukcionističkom i determinističkom opisu svemira, za književnost bi se moglo reći da su njezina produkcija i recepcija određene (ako izostavimo fizikalnu razinu) zakonima darvinističke evolucije koji utemeljuju određene načine ponašanja, uključujući pisanje i čitanje književnosti, a posebice sadržaj zapisanog – sadržaj jednog i drugog s tog je stajališta rezultat determinističkih zakona evolucije i ponašanja koji uključuju sva iskustva pojedinca i sve njegove individualne posebnosti. No, čak i kad bi takav opis bio moguć, naše bi odlučivanje između različitih interpretacija i čitanja neizbježno ostavljalo dojam slobode.

provjeriti ni prikladno odbaciti, čak i ako su međusobno nekonzistentni i proturječni, i to upravo zbog zahtijevane višerazinske analize i izrazite višeslojnosti književnosti u kojoj je moguće pronaći dokaze kako za afirmaciju povezanosti nekog društva tako i za njezino razilaženje – ili, kako kaže Armstrong, harmoničnost i istovremeno disonancu.

Vrlo slično zapravo tvrdi i Carroll (2012c, 36) kada navodi kako »vodeći evolucijski teoretičari književnosti dosad nisu uspjeli stvoriti metode provjeravanja teorijskih ili interpretativnih hipoteza« književnog darvinizma. Iako je u pogledu budućnosti književnog darvinizma optimističan, priznaje da sve što je književni darvinizam dosad postigao jest »asimilacija i integracija socioloških spoznaja i njihova spekulativna primjena na pojedinačne književne tekstove ili na književnost općenito« (Carroll, 2012c, 36).

3.4.1. Seksualni odabir i informacijska teorija

Evolucijski pristupi umjetnosti, to jest tzv. evolucijska estetika, kako navode Bartalesi i Portera (2015, 101), posljednjih se godina gotovo isključivo bave »prepoznavanjem i opisivanjem estetskih preferencija kao temeljnih pspoznajnih procesa koji su tijekom ljudske evolucije stekli posebnu prilagodbu i reproduktivnu relevantnost«. Potonje znači da ljudi lijepe riječi poimaju kao »lijepo« zato što nas je evolucija usmjerila tako da cijenimo točno određene oblike i kompozicije. Uzrok posebnog zadovoljstva koje osjećamo pri percepciji lijepog, prema tome, nije ni ono lijepo ni ugodna sama po sebi, nego adaptivna funkcija čiji su znak određeni oblici i kompozicije.

Sama zamisao o tome da postoje univerzalne i

urođene ljudske preferencije za lijepo potječe iz klasične i utjecajne, ali i kontroverzne tvrdnje Gordona Oriansa da su ljudi evolucijski razvili preferencije za okolinu u kojoj su naši preci izvorno živjeli – to su afričke savane. Tvrdnja, koji se temelji na brojnim studijama (Orians i Heerwagen, Falk i dr.), kontroverzna je barem zbog zaključka da je i ponašanje današnjeg čovjeka u cijelosti uvjetovano time kako su se svojoj specifičnoj okolini prilagodili njegovi pleistocenski preci. Takvo zaključivanje posebice je problematično na vrijednosnoj razini jer, čak i kad bi sve rečeno bilo valjano, ne možemo tvrditi da su, primjerice, društveni odnosi između bioloških spolova odgovarajući zato što su oni dio naše adaptivne osnove i stoga prirodni, a njihovo je mijenjanje neprirodno.

Svrha ove rasprave nije pretresanje valjanosti evolucijsko-psiholoških tvrdnja u kontekstu suvremene kognitivne znanosti ili suvremene psihologije, a kamoli sociologije i etike, ali je na problematičnost neposrednog zaključivanja iz prilagodbe na bihevioralnu, a potom i vrijednosnu razinu trebala treba upozoriti zato što kada govorimo o lijepom i umjetnosti, a posebice književnosti, problematičnost takvog zaključivanja mnogo je manje uočljiva.

Na sasvim jednakim evolucijsko-teorijskim postavkama moguće je, naime, tvrditi da je prirodna selekcija oblikovala estetske preferencije ljudi tako da biraju točno određenu vrstu partnera. Posljedično ljudi imaju urođene estetske preferencije u slasu s kojima prosuđuju ljepotu svojih potencijalnih partnera, što znači da imamo evolucijski uvjetovane »univerzalne standarde ljepote. Kao što su naši standardi privlačnog okoliša utjelovljeni znakovima kao što su voda, igra, sklonište, koji oponašaju životnu okolinu naših predaka [...], tako i naši standardi ženske i muške ljepote utjelovljuju znakovi

ženske i muške reproduktivne vrijednosti« (Buss, 2010, 47). No, moguća prilagodba za to da nam se više sviđaju simetrična lica u cijelosti ne uvjetuje ni naše izbore partnera ni estetsko vrednovanje.

Miller spada u rijetke darviniste koji zagovaraju razumijevanje umjetnosti – posebice glazbe, kojom se najviše bavio⁷⁵ – kao evolucijske prilagodbe temeljene na seksualnom odabiru. Miller kaže da je »načelo biološke funkcije glazbe seksualno udvaranje« (Miller, 2000, 7). Njegovo teorijsko polazište je najuža darvinistička teorija evolucije – seksualni odabir i borba za opstanak – a odbacuje sve druge suvremenije darvinističke principe evolucije, posebice evoluciju grupa jer smatra da bi pozivanje na nju za znanstvenika bilo »sramotno« (Miller, 2000, 2 i 5). Stoga izlaže samo jedno ključno pitanje pomoću kojeg se bilo koja (fizička ili bihevioralna) karakteristika bića može potvrditi ili opovrgnuti kao evolucijska prilagodba: koristi li ta karakteristika sposobnosti bića da preživljavanje ili reprodukciju (Miller, 2000, 5)?

Kada se bavimo umjetnošću u evolucijskoj perspektivi, najprije je potrebno definirati umjetnost i vrstu umjetnosti, kojim funkcijama umjetničko ponašanje služi, kakav je odnos između troškova i koristi bavljenja umjetnošću, tko i kada stvara umjetnost te tko i kada u njoj uživa itd. Miller (2000, 4–5) smatra da su sva ova i druga slična pitanja spekulativna, pa evolucijska estetika na njih ne bi trebala odgovarati, odnosno odgovori će biti samorazumljivi kada objasnimo kako je umjetnost (u njegovom slučaju posebice glazba) pomogla u ljudskom

⁷⁵ Nije slučajno da je glazba ona vrsta umjetnosti kojom se Miller bavi jer se za nju može najuvjerljivije pokazati da je evolucijska prilagodba temeljena na spolnom odabiru, što ističu i Patel i Verpooten, pri čemu obojica ovu tezu odbacuju.

preživljavanju i reprodukciji.

Ovako uska perspektiva činjenično dopušta samo dvije mogućnosti razumijevanja glazbe kao evolucijske prilagodbe: ili pomaže biću u njegovoj sposobnosti preživljavanja ili pomaže da se geni češće prenose u sljedeće generacije (reprodukcija). Pri tako suženoj mogućnosti odabira ne čudi da se Miller zauzima za drugu mogućnost.

Zanimljivo je da, unatoč izričitoj tvrdnji da definicija glazbe (ili umjetnosti uopće) s evolucijskog stajališta nije značajna, sam najprije definira glazbu, i to pomoću njezinog učinka kada kaže da je »signal, koji samo izražava emocije i nema nikakve druge koristi za preživljavanje, nikada se ne bi evolucijski razvio« (Miller, 2000, 6).⁷⁶ Sa stajališta preživljavanja čini se da upravo »besmislena« priroda glazbe Millera dovodi do pretpostavke da njezinoj univerzalnosti, lateralizaciji mozga,⁷⁷ evolucijskoj ulozi, njezinom emocionalnom učinku i ontogenetskoj urođenosti može kumovati samo seksualni odabir. Miller stoga evolucijski cilj – to jest reprodukciju – neposredno povezuje s motivacijom svakog pojedinačnog čovjeka, ali i ljudske vrste uopće, za produkciju i recepciju glazbe (umjetnosti). To je zaključak koji mnogi književni darvinisti, recimo Carroll, Boyd,

⁷⁶ Miller time definira dvije bitne karakteristike glazbe, naime da ona pobuđuje emocije i da nema nikakvu neposrednu funkciju u osiguravanju preživljavanja stvorenja. Stoga je, prema Milleru, evolucijska funkcija glazbe, ako postoji, povezana sa seksualnim odabirom.

⁷⁷ Lateralizacija mozga znači da je za neki kognitivni proces moguće pokazati gdje se u mozgu odvija. Za brojne više kognitivne funkcije to nije moguće učiniti jer su sačinjene od povezane aktivacije različitih i međusobno udaljenih neuronskih sklopova, ali za recepciju glazbe moguće je pokazati da je povezana s aktivacijom precizno određenog područja mozga.

Dissanayake itd., poimaju neopravdanim.

S druge strane, »signal koji samo izražava emocije«, čak i s evolucijske točke gledišta, može imati funkcije koje nisu povezane sa seksualnim odabirom. Buđenje emocija je naime, potrebno detaljnije okarakterizirati i zapitati se koje emocije izaziva glazba (ili umjetnost općenito). Upravo je moguće, naime, da pobuđivanje određenih emocija, kako kaže Dissanayake, činjenično ima društveno kohezivnu funkciju, što Dissanayake i Miall pokazuju na primjeru emocionalne veze između majke i dojenčeta – veze čiji značaj za književni darvinizam analiziramo u sljedećem poglavlju.

Miller, dakako, priznaje da svako glasanje (posebice ptica pjevica čije glasanje smatra evolucijskim pretkom ljudske glazbe) još nije oslobođeno svih funkcija preživljavanja, ali dodaje da je upravo glasanje vezano uz parenje »gotovo uvijek kompleksnije, raznolikije, dugotrajan, energetski rasipno i ljudskom uhu zanimljivije« (2000, 6). I sam priznaje da svako glasanje nema podrijetlo u seksualnom odabiru i da svako kompleksnije glasanje životinja nije takvo. Ujedno kriteriju složenosti dodaje kriterij sviđanja ljudskom »ukusu«, koji, kada je riječ o evolucijskoj funkciji ptičjeg pjeva, ne može biti argument za to da je ljudska glazba rezultat seksualnog odabira.

Još su manje uvjerljivi njegovi »ljudski« primjeri. Prilično je dvojbeno njegova analiza stvaralačkog ciklusa tipičnog umjetnika: tijekom života tipičnog umjetnika »stvaranje glazbe češće je u pubertetu, vrhunac doseže u mladosti u razdoblju najintenzivnijeg udvaranja, a zatim s vremenom i roditeljstvom postupno opada« (Miller, 2000, 8). Problem ovoga zaključka nije samo u tome što postoji

obilje primjera koji mu proturječe,⁷⁸ već posebice u njegovoj logičkoj nepravilnosti. Čak i kada bi se pokazalo da je umjetnička produkcija uistinu najčešća u mladosti i tinejdžerskim godinama, za što Miller ne nudi nikakve statistički relevantne podatke,⁷⁹ samo na temelju toga još ne bismo mogli zaključiti da je uzrok te dinamike činjenično stvaralačka motivacija uvjetovana seksualnim odabirom. Zasigurno bi značajan čimbenik moglo biti i vrijeme koje mlađi pojedinci imaju na raspolaganju u odnosu na starije, imaju li djecu ili ne, a na učestalost umjetničkog djelovanja mogle bi utjecati i druge osobne i socijalne okolnosti. Još je važnije da nemamo dobar razlog za uvjerenje da je upravo umjetničko stvaranje posebno »namijenjeno« reprodukciji. Upravo bi se svako ljudsko ponašanje moglo na isti način povezati sa seksualnim odabirom: na primjer, mogli bismo tvrditi da mlađi odrasli muškarci češće osnivaju poduzeća i da imaju, ako su uspješni, više potomaka. Dakle, posebna aktivnost »osnivanja poduzeća« mogla bi biti evolucijski uvjetovana seksualnim odabirom.

Osobito je zanimljiv Milierov misaoni prijelaz od pjevanja ptica pjevica (ili bilo koje druge vrste životinjskog ponašanja koje je svojom ornamentalnošću namijenjeno privlačenju potencijalnih seksualnih partnera) na ljudsku glazbu. Želi pokazati da je i ljudska glazba također znak

⁷⁸ Istovremeno se čini da uzima u obzir samo muške stvaraoce, a ne i žene čiji bi »stvaralački ciklus« s obzirom na njihovu drugačiju biološku ulogu u reprodukciji morao tome biti adekvatno drugačiji.

⁷⁹ Miller navodi statistiku za *rock* glazbenike, ali njegov se odabir čini prilično nasumičnim, povijesno i vrstom ograničen te za glazbenu umjetnost ili umjetnost uopće vrlo nereprezentativan. Patel tome dodaje da bi, ako bi Millerova hipoteza bila istinita, morala postojati značajna razlika ne samo u učestalosti i načinu umjetničkog stvaranja prema različitim dobnim skupinama ljudi nego i posebice prema razlikama među spolovima, kao što se pokazuje kod brojnih ptica pjevica i drugih životinja (Patel, 2008, 368–369).

neke karakteristike pojedinog bića, koja bi za ljude kao vrstu bila »korisna«. Miller tvrdi da je ona ljudska sposobnost čiji je »signal« glazba njegova kognitivna sposobnost.

Problem ovakvog zaključivanja je činjenica, koju navodi glazbenik i neuroznanstvenik Patel, da se, prema najnovijim neuroznanstvenim istraživanjima, inteligencija čovjeka ne može ni na koji način povezati s njegovim »sluhom« (Patel, 2008, 369). Patel navodi primjere iznimno inteligentnih i uspješnih znanstvenika i drugih javnih osoba, između ostalog, nobelovca Milтона Friedmana, za koje se zna da su bili tonski gluhi, a njihova kognitivna sposobnost nije samo statistička iznimka, već pokazatelj da sposobnost glazbenog stvaranja u čovjeka kao bića nije povezana s općom kognitivnom sposobnošću (Patel, 2008, 369 i 387–395).

Svrishodno je upozoriti na još dvije česte pogrešne pretpostavke u vezi sa seksualnim odabirom. Prva je da je seksualni odabir od prirodne selekcije potpuno odvojen način djelovanja evolucije. Justine Kingsbury opravdano upozorava da seksualni odabir služi reproduktivnom uspjehu, a time i preživljavanju vrste – posebice ako je »ljepota« zapravo znak fizičke sposobnosti bića u usporedbi s drugim bićima iste vrste. To u konačnici znači da seksualni odabir ne može razviti ponašanje koje bi potpuno ohromilo sposobnost vrste za natjecanje s drugim vrstama jer takvo ponašanje ne bi opstalo. S druge strane, seksualni odabir ne utemeljuje racionalno odlučivanje o izboru partnera – i činjenično svake »lijepe« riječi ili ponašanja. Kao što kaže Kingsbury (2011, 147): »Racionalne, svjesne odluke ne trebaju posebno biološko objašnjenje – samo objašnjenje toga kako smo mi ljudi stekli opću sposobnost racionalnosti.« Slično tvrde Bartalesi i Portera (2015, 104): »Prisutnost ili odsutnost kose, oblik glave i boju kože

pripisujemo izboru seksualnih partnera: to je u pravilu arbitraran izbor koji nema nužno adaptivni uzrok i često se širi populacijom na temelju procesa društvenog učenja i oponašanja.«

Bartalesi i Portera također pokazuju da evolucijsko psihološko uvjerenje da su ljudske seksualne i okolišne preferencije urođene zapravo nije u skladu ni s Darwinovim vlastitim pogledom na umjetnost zato što Darwin posebno naglašava da se »kroz brojne generacije neke kulturne preferencije mogu 'utisnuti' u naš mozak [...] i postati nasljedne« (2015, 106). Potonje je, dakako, potpuno u skladu s tvrdnjama Jablonke i Lamb o mogućoj povratnoj vezi između bihevioralne i simboličke te epigenetske i genetske dimenzije evolucije. Posljedica te mogućnosti jest da se sve ono što je urođeno – dakle, biološki uvjetovano, što bi se starijim filozofskim jezikom imenovalo nagonom – može kulturno suoblikovati. Darwin također razlikuje »estetski ukus« i »modu«, pri čemu je njihova interakcija ono što bismo prema Bartalesiju i Porteru (2015, 106), mogli nazvati »estetskim univerzalijama«.

Svi ovi razlozi pokazuju da je umjetničko ponašanje neizmjerljivo kompleksnije od ponašanja koje se može objasniti isključivo procesima seksualnog odabira. S druge strane, utjecaj seksualnog odabira na razvoj umjetnosti, zajedno s prirodnom selekcijom, evolucijom grupa i drugim evolucijski značajnim procesima, nije moguće potpuno isključiti – no to ne vrijedi samo za umjetničku djelatnost, već za cjelokupno ljudsko ponašanje.

S gledišta znanosti o književnosti predodžba književnosti kao posljedice seksualnog odabira nailazi na dodatni problem koji se tiče općeg pitanja o tome kako razlikovati evolucijske funkcije u različitim umjetnostima. Kad bi bilo moguće dokazati tvrdnju da sve umjetnosti imaju istu evolucijsku funkciju i proizlaze iz iste

prilagodbe, to bi možda razočaralo neke stručnjake znanosti o književnosti, ali spomenutoj tvrdnji stoga ne bi mogli proturječiti. Međutim, takvo opće utemeljenje evolucijske funkcije umjetnosti istovremeno ne bi nimalo pridonijelo tome kako razumijemo književnost kao posebnu vrstu umjetnosti, kako je stvaramo, čitamo, doživljavamo i razumijemo, koje su njezine strukturalne zakonitosti, otkuda dolaze diverziteti zadržajnih naglasaka itd. Upravo su to pitanja koja zaokupljaju stručnjake znanosti o književnosti te bi književni darvinizam tako u najvećoj mjeri bio evolucijska estetika, dakle, razmatranje umjetnosti kao takve, a ne književnosti kao posebne vrste umjetničke djelatnosti.

Problem nije samo nedostatak razlikovanja između različitih vrsta umjetnosti, već i nedostatak razlikovanja između različitih vrsta književnosti. Kako bismo na temelju seksualnog odabira mogli opravdati postojanje najrazličitijih književnih rodova, književnih vrsta i stilova? Kako bismo mogli opravdati jednostavnu raznolikost između književnih preferencija različitih čitatelja? Bi li se to moglo objasniti seksualnim odabirom na filogenetskoj razini i njegovim posljedicama na ontogenetskoj razini? Sve su to pitanja na koja Miller u okviru svoje teorije umjetnosti ne može odgovoriti.

Čak i da se umjetnost evolucijski razvijala na temelju seksualnog odabira, pomoću nje ne bi bilo moguće objasniti diverzitet umjetničkih ponašanja i produkata. To znači da bi Millerova analiza glazbe (umjetnosti) kao evolucijske prilagodbe na temelju seksualnog odabira sa stajališta znanosti o književnosti bila beskorisna jer ne bi mogla ponuditi nove odgovore i drugačije perspektive na specifične probleme znanosti o književnosti.

Međutim, Millerova analiza povezanosti glasanja ptica pjeвица i ljudske umjetnosti ukazuje na neko drugo

moguće razumijevanje evolucijskog podrijetla umjetnosti – to jest razmjene informacija – o čemu raspravljamo u nastavku. Elemente seksualne sposobnosti kod životinja, koje Miller povezuje sa seksualnim odabirom i shvaća ih kao ukras, moguće je promatrati i s komunikacijskog stajališta. Svaki je prikaz takvih sposobnosti, naime, i prikaz načina komunikacije između dva ili više bića iste vrste. To znači da je paunov rep, kao i glasanje ptica pjevica i pčelinji ples, moguće razumjeti u istom kontekstu razmjene informacija, čime izbjegavamo problematično razlikovanje između različitih vrsta glasanja i problematične veze između glasanja i drugih vrsta fizičke i bihevioralne »estetске prilagodbe« te seksualnog odabira.

Tim putem razumijevanja umjetnosti ide Sugiyama, a slično razmišlja i Dunbar u vezi s evolucijom jezika. Iako se Dunbar usredotočava na društveno-kohezivnu funkciju jezične razmjene informacija, porijeklo jezika smješta u »grupno pjevanje«, što znači, kako kaže Patel (Patel, 2008, 370), da prema ovoj teoriji glazba prethodi govorenom jeziku. Evolucijska bit ovog argumenta je povezanost između prednosti koje donosi tzv. »skrb na daljinu«⁸⁰ koja kod ljudi, a možda čak i kod nekih primata, zamjenjuje fizičke oblike brige jednog bića za drugoga te ugodu organizma tijekom oslobađanja endorfina tijekom pjevanja.

Sugiyama pripovijesti razumije kao »reprezentacije čovjekove društvene okoline«, te stoga zaključuje da ih »možemo koristiti za to da utječemo na ponašanje drugih«. Posljedično pripovijedanje priča definira kao »transakciju koja slušatelju koristi zbog informacija o njegovoj okolini, a pripovjedaču zbog pobuđivanja ponašanja kod slušatelja

⁸⁰ Sintagma *skrb na daljinu* označava oblike jezičnog održavanja dodira između pojedinih pripadnika grupe koji se, zato što su ovladali jezikom, više ne trebaju fizički dodirivati kako bi održavali i potvrđivali međusobnu naklonjenost i povezanost.

koje koristi pripovjedaču« (Sugiyama, 1996, 403).

Svaku od tri razine njezina razmišljanja (djelatnost pripovjedača, slušatelja i pripovijest kao takva) potrebno je podrobnije objasniti, ali već početne definicije pokazuju da je Sugiyama usredotočena na obavijesni sloj komunikacije. Njezino teorijsko polazište, uz teoriju evolucije, koja pojašnjava »koristi« oba aktera, jest i teorija komunikacije koja pojašnjava što je poruka i koje su njezine funkcije. S druge strane, vidimo da je njezina zapreka široka jer ne govori o književnosti, nego o pripovijedanju, ne govori o čitanju, nego o slušanju, ne o estetskom učinku, nego o koristima koje imaju slušatelj i pripovjedač.

Njezino evolucijsko teorijsko polazište je filogenetsko podrijetlo ljudske sposobnosti pripovijedanja priča koje još nisu književne priče, već pripovijesti koje definira kao »psihološki alat« (Sugiyama, 1996, 404), koji djeluje pomoću pripovijedanja govorom, ne pomoću zapisa. Stoga je potrebno pojasniti čemu je ovaj alat namijenjen, što je njegov evolucijski smisao, pri čemu Sugiyama izlaže dvije mogućnosti: pripovijedanje priča je alat koji je 1) nastao na temelju evolucijske tendencije za preciznijim ovladavanjem okolinom (obrada materijala, izrada predmeta) ili 2) zbog tendencije za usklađivanjem društvenog života.

Na temelju studija Humphreya i Pinkera zaključuje da se pripovijedanje priča kao posebna uporaba jezika razvilo zbog društvenih tendencija za predviđanjem ponašanja drugih ljudi i manipuliranja njihovim očekivanjima (Sugiyama, 1996, 404–405). S obzirom na ovako postavljen problem, nije začuđujuće da je za nju smisao pripovijedanja upravo »utjecaj na percepciju, a time i na ponašanje drugih« (Sugiyama, 1996, 405).

Ali koje su to informacije koje pripovjedač priopćava i zašto one pripovjedaču (slušatelju) koriste?

Sugiyama si pri odgovorima na ova pitanja pomaže teorijom evolucije. Prema Sugiyami (1996, 406), informacije koje pripovjedač priopćava evolucijski su značajne: to su informacije o pripovjedačevim namjerama, okolnostima pripovijedanja, ali i spolu, statusu i rodbinskim vezama. Informacije koje posreduje pripovijedanje priča, prema njezinom mišljenju, mogu utjecati na uspješnost praćenja individualnih interesa pripovjedača (Sugiyama, 1996, 408),⁸¹ a oni ovise i o spolu pojedinaca, njihovoj dobi, imovini, statusu, zdravlju i mogućim potomcima (Sugiyama, 1996, 408–410 i 414). Vidimo da se svi čimbenici koji utječu na interes pojedinih pripovjedača temelje na posebnim evolucijskim »ciljevima«, a to su preživljavanje i reprodukcija, pri čemu Sugiyama dokazuje učestalosti pojavljivanja upravo tih čimbenika u pripovijestima crpi iz istraživanja u najvećoj mjeri različitih istraživača ljudskih pripovijesti, i to od Vladimira Proppa do Edmunda RONALDA Leacha, Carol MITCHELL i drugih. Sugiyama na temelju obojega – teorije evolucije, koja uključuje seksualni odabir i evoluciju skupina, te etnološkog materijala – zaključuje da postoje razlike između muškog (agresivnost, natjecateljski duh, vulgarnost) i ženskog (nenatjecateljski duh) načina pripovijedanja koje je moguće objasniti evolucijskom tendencijom muškaraca za moći (fizičkoj, intelektualnoj) i statusom, a žena za pouzdanošću, odnosno stabilnošću (Sugiyama, 1996, 408–411, 414). Oboje, prema njezinom mišljenju, pripovijedanje priča mogu koristiti pripovijedanje kao »sredstvo samopromocije« (Sugiyama, 1996, 418).

S druge strane, priče slušateljima koriste

⁸¹ Iz toga izvodi i objašnjenje različitosti pripovijesti pripovjedača koji u načelu pripovijedaju istu priču – razlike mogu nastati zbog različitih interesa pojedinaca.

prvenstveno zato što prenose relevantne »društvene informacije« (Sugiyama, 1996, 412), što pripovijedanje priča postavlja u neposredno susjedstvo evolucijskog podrijetla klevetanja i ogovaranja. Da je razvoj jezika evolucijski povezan s razvojem života u većim skupinama dokazuje već Dunbar, a Sugiyama svoje tvrdnje potkrepljuje i najnovijim istraživanjima na području teorije uma koje tvrde da ljudi društvene informacije pamte mnogo bolje od drugih, istovremeno pritom upravo u društvenim okolnostima koristimo više razine intencionalnosti s lakoćom koja nam se u odnosu na drugačije postavljanje problema čini neiznenadjućom. Dobar primjer je već spomenuta Shakespeareova drama *Othello* koja sadrži barem petu razinu intencionalnosti, ali svejedno bez teškoća razumijemo priču, kao i složene odnose među likovima te posebno Jagovu »dvostruku igru«.

S filogenetske točke gledišta, pripovijedanje priča kao način usmenog prenošenja informacija među generacijama svakako je za ljudsku vrstu korisno, naime i sa stajališta razvoja specifično ljudske spoznaje, a posebice epizodnog pamćenja, bez kojeg ljudi ne bi bili sposobni planirati buduća postupanja (Sugiyama, 2011, 9–10). Sugiyama tvrdi da je u prvim poljoprivrednim zajednicama pripovijedanje priča služilo pojedincima kao »nadomjestak« za epizodno pamćenje i osiguravalo mogućnost opsežnijeg »proživljavanja« prošlih situacija (pomoću pripovijedanja drugih), na temelju čega su se uspješnije suočavali s novim situacijama.

Upravo je tako s ovog stajališta zapravo nevažno radi li se o posve istinitim pričama ili fikciji jer su, prema Sugiyami, i »istinite« priče uvijek predmet brojnih načina manipulacije (pretjerivanje, pogreške u priopćavanju činjenica), a istodobno smatra da su »izmišljeni« dijelovi fikcijskih pripovijesti u prvim poljoprivrednim

zajednicama bili informacijski »neutralni«, zbog čega su i fiktivne priče barem djelomično služile prenošenju stvarnih informacija (Sugiyama, 2011, 10).

Osim društvenih informacija i informacija o okolini, prema Sugiyami, pripovijesti prenose i informacije o »kulturnim normama«. S jedne strane, riječ je o informacijama o kulturnim normama koje se odnose na društvenu kohezivnost, a s druge strane, na izbjegavanje izopćenosti – dakle, riječ je o informacijama o tome što je nekoj grupi ljudi zajedničko i o informacijama o tome što u nekoj zajednici nije poželjno, posebice »ubojstva [...] prevare, krađa, razdražljivost i nesudjelovanje« (Sugiyama, 2011, 13).

Na najopćenitijoj razini, Sugiyama tvrdi da je pripovijedanje priča korisno jer je sredstvo društvenog učenja (Sugiyama, 2011, 14) – pomoću njega je moguće prenašati najrazličitije informacije o društvu i okolini, i to onih koje su za pojedince i grupu najvažnije. Malo tko bi vjerojatno danas osporavao ovu opću tvrdnju, ali zaključak da je pripovijedanje priča evolucijska prilagodba može biti problematičan. Dok se brojni istraživači, na primjer Pinker, Patel, Dunbar, Boyd, Dutton i dr., unatoč različitim polazištima slažu da je jezik nastao kao evolucijska prilagodba, Sugiyama istim argumentima raspravlja o pripovijedanju priča. Problem je terminološki: što podrazumijevamo pod pojmovima jezik i pripovijedanje priča? Sugiyama razlike između njih ne objašnjava u dovoljnoj mjeri, iako se čini da pripovijedanje priča razumije kao jedan od mogućih načina upotrebe jezika.

Drugi problem je što se Sugiyama usredotočava na informacijsku vrijednost jezika, pa stoga za nju nije značajno jesu li priče fiksijske ili nefiksijske. Čini se, dakle, da se njezina razmišljanja prije vrijede za jezik uopće, a promišljanje o pripovijedanju fiksijskih pripovijesti trebalo

bi nadograditi odgovorima na pitanja: što je fikcija, koje su moguće obrade materije priče, kako se nefikcijske pripovijesti razlikuju od fikcijskih i u čemu su slične, kakva bi mogla biti evolucijska veza između pripovijedanja izmišljenih priča i užitka u njihovoj recepciji itd.

Sugiyama je svjesna da pripovijedanje priča nije jedina ljudska djelatnost pomoću koje se informacije prenose. Zašto bi, dakle, fikcija kada postoje informacijski precizniji oblik pripovijedanja bila evolucijski opravdana? Vjerojatno bi se tada valjalo zapitati jesu li možda izmišljene priče koje su »literarizirane« publici zanimljivije od onih nefikcijskih. Autorica činjenično razmišlja u tom smjeru kada kaže da »ljudima priče mogu biti zanimljive zato što sveobuhvatno simuliraju ljudsko iskustvo« (Sugiyama, 2011, 14), ali ovu zanimljivu dimenziju razmišljanja o djelovanju fikcije⁸² ne razvija dalje.

Za znanost o književnosti saznanja Sugiyame su zanimljiva, ali ne idu dalje od utvrđivanja opće predodžbe o evolucijskom podrijetlu jezika. Međutim, otvaraju mnoga zanimljiva pitanja (neka od njih smo postavili gore), na koja u okviru vlastitih pogleda odgovaraju drugi književni darvinisti, posebice Dissanayake i Boyd.

3.4.2. Društvena kohezija

Dissanayake je postala jedna od vodećih književnih darvinista kao koautorica članka *Poetika dječjeg govora*.⁸³

⁸² Keith Oatley posljednjih je desetljeća najdublje razmišljao o književnosti kao simulaciji, kako kroz teorijska i eksperimentalna istraživanja, tako i na kraju, ali ne manje važno, i kroz vlastitu fikciju. O važnosti privlačenja pozornosti u odnosu na fikciju, s književnog darvinističkog stajališta, najopsežnije govori Boyd u analizi stripa Dr. Seuss.

⁸³ Miall i Dissanayake, 2003. Dissanayake se ne bavi često književnošću – njezin je predmet proučavanja umjetničko ponašanje –

Autori se suprotstavljaju hipotezi o umjetnosti kao nusproizvodu evolucije i hipotezi o umjetnosti kao rezultatu seksualnog odabira te tvrde da je umjetnost evolucijska prilagodba čija je evolucijska funkcija društvena kohezija.

Ključan je njezin način argumentacije. Slično kao neki drugi književni darvinisti, redimo Boyd, pokušavaju umjetnost (osobito njezin učinak) utemeljiti na presimboličkim kognitivnim mehanizmima koji usmjeravaju i reguliraju ljudsko ponašanje. Pritom analiziraju univerzalnu ljudsku ontogenetsku karakteristiku, to jest »govor« dojenčadi, odnosno specifičan način komunikacije između majke⁸⁴ i dojenčeta. Polazeći od ove ontogenetske karakteristike razvoja ljudskih bića zaključuju da umjetnost u filogenetskom smislu ima posve društveno-kohezivnu funkciju i da ne služi pobuđivanju sposobnosti bića za preživljavanje (Miall i Dissanayake, 2003, 356).

Ishodište njihovog razmišljanja je razvojno-psihološka spoznaja Johna Bowlbyja da je dojenčetovo najranije ponašanje biološki uvjetovano tako da traži dodir s majkom, i to fizički kontakt, ali i druge vrste interakcija (pozornost). Iako se Bowlbyjeva istraživanja temelje na proučavanju djece nakon osmog mjeseca starosti kada ona obično već pužu i tako uopće nastane potreba za traženjem tjelesnog dodira s majkom, Miall i Dissanayake na temelju razvojno-psiholoških, psiholingvističkih i psihoterapijskih istraživanja protokonverzacija između dojenčadi i majki

ali njezino utemeljenje društveno-kohezivne funkcije umjetnosti, čija je srž upravo »karakteristika umjetnosti« protokonverzacije između majke and dojenčeta, sažimaju brojni književni darvinisti, najviše Boyd, zbog čega ju je moguće shvatiti kao književnu darvinistkinju.

⁸⁴ Kako bi izbjegli moguće frojdske interpretacije svoje teorije, posebice naglašavaju da je majka samo najčešći primarni skrbnik djeteta i da njihovo zaključivanje vrijedi za sve moguće primarne skrbnike djeteta (vidi i Miall i Dissanayake, 2003, 338).

zaključuju da već novorođenčad ima specifične sposobnosti i sklonosti:

Prepoznaju majčin glas koji bili slušali već u maternici [...], znaju oponašati mimiku lica, na primjer, pokazivanje jezika ili otvaranje i zatvaranje dlanova [...], razlikuju izraze lica tuge, straha i iznenađenja odgovarajućim izrazima vlastitog lica [...], te znaju procijeniti ili predvidjeti vremenske intervale ili sekvence (Miall i Dissanayake, 2003, 339).

Specifičan način majčine komunikacije s djetetom pobuđuje »prirodne moždane sklopove povezane s predanošću i pripadnošću koji osiguravaju njezinu skrb za bespomoćno dijete« (Dissanayake, 2014, 46).⁸⁵

Budući da komunikaciju između djeteta i majke pobuđuju urođeni mehanizmi oba bića,⁸⁶ pri čemu komunikacija posebice pogoduje razvoju dojenčeta, možemo zaključiti da je riječ o univerzalnoj, evolucijski uvjetovanoj intersubjektivnosti – vezi između bića koja naglašava njihovu povezanost, a ne razlike među njima. Ali do tvrdnje da je i evolucijska funkcija umjetnosti (ili

⁸⁵ Ovaj aspekt njihove teorije vjerojatno u određenoj mjeri potvrđuje otkriće postojanja i funkcija zrcalnih neurona.

⁸⁶ Dissanayake upozorava na utjelovljenu prirodu emocija (također pozivajući se na Antonija Damasija) i njihovu intersubjektivnu prirodu, ali ne definira fenomen zrcalnih neurona koji bi se mogli smatrati biološkom prilagodbom zbog tendencije za suradnjom i uspostavljanjem intersubjektivnih veza između članova iste zajednice. Čini se da bi uzimanje u obzir postojanja zrcalnih neurona poduprlo tvrdnje Dissanayake o urođenosti ljudske društvenosti i društvenoj prirodi protokonverzacije, ali je još uvijek otvoreno pitanje podupiru li i njezinu predodžbu o evolucijskoj funkciji umjetničkog ponašanja. S obzirom na njih, umjetničko ponašanje svakako nije jedini evolucijski mehanizam uspostavljanja društvene kohezije među pripadnicima određene skupine ili čak vrste bića (zrcalne neurone imaju, naime, i brojne druge vrste bića, ne samo ljudi).

umjetničkog ponašanja) društvena kohezija, potrebno je još nekoliko koraka. Dissanayake spominje četiri: igru, označavanje, samoukrašavanje i ritualizaciju.

Prije nego što se posvetimo analizi njezine evolucijske estetike, treba izložiti da Dissanayake (2015, 7; Brown i Dissanayake, 2009, 45; Dissanayake, 2014, 48–49) izričito naglašava da njezin predmet proučavanja nisu ni umjetnički proizvodi, recimo glazbena ili književna djela, ni njihov povijesni razvoj i kontekstualno značenje, nego »umjetničko ponašanje«. Na ljudsku umjetnost i njezine životinjske prethodnike, dakle, gleda s etološkog stajališta kao na vrste posebnog ponašanja bića koja se ne mogu smjestiti ni u jednu drugu kategoriju ponašanja. Kada govorimo o književnosti u kontekstu estetike Dissanayake, u središtu pozornosti nisu pojedinačni književni tekstovi, njihova vanjska i unutarnja struktura, njihova moguća društvena funkcija, njihovo značenje u različitim povijesnim kontekstima itd., nego struktura književnog ponašanja, funkcija književnog ponašanja i značenje književnog ponašanja u različitim povijesnim kontekstima. Ključna posljedica takvog pogleda na umjetnost – to jest umjetničko ponašanje – jest širenje istraživačkog polja od »samo umjetničkih proizvoda« do istraživanja svih vrsta »umjetnički označenih predmeta i pojava«. Umjetničko ponašanje moguće je, dakle, pronaći u najrazličitijim ljudskim djelatnostima, ne samo u estetskim objektima.

Takva promjena perspektive u proučavanju umjetnosti ima pozitivne i negativne posljedice. Prva pozitivna posljedica je da se jaz između životinjskih načina ponašanja, koji bi mogli biti slični nekima od ljudskih vrsta umjetnosti, i ljudske umjetnosti pokazuje premostivim. Stoga je moguće pratiti razvoj umjetničkog ponašanja i u daljoj povijesti čovječanstva, pa čak do čovjekovih životinjskih prethodnika. Druga, manje očita pozitivna

posljedica takvog pogleda na umjetnost jest oslobađanje veze između »karakteristike umjetnosti« i »ljepote«, koja je još od pojave estetike kao posebne filozofske discipline i dalje predmet brojnih rasprava,⁸⁷ zato što estetski privlačne mogu biti i očito ružne stvari. Treće, razlikovanje umjetničkog ponašanja i umjetnosti u užem smislu omogućuje da u jedinstvenom kontekstu razumijemo »kognitivne, neuralne i kulturne pojave uključene u univerzalno umjetničko ponašanje« (Brown i Dissanayake, 2014, 45).

Glavna negativna posljedica pogleda na umjetnost koji se usredotočava na umjetničko ponašanje jest njezina konceptualna slabost. Ako se umjetničko ponašanje može pronaći u različitim ljudskim djelatnostima, koji je onda smisao umjetnosti, kako nam opći pojam umjetničkog ponašanja može pomoći pri razumijevanju biti umjetnosti te kako je moguće na temelju umjetničkog ponašanja objasniti pojavu različitih vrsta umjetnosti i mogućih razlika između njih. Još se očitijom čini problematičnost univerzalističkog razumijevanja umjetničkog ponašanja kada se zapitamo što umjetničko ponašanje zapravo znači u odnosu na književnost: je li to pisanje ili uprizorenje

⁸⁷ U europskoj filozofiji moguće je ljepotu kao kriterij karakteristike umjetnost pratiti barem do Aristotelove *Poetike* gdje autor proturječi svom učitelju Platonu i umjetnost ne sudi po tome govori li istinu, već po posebnom kriteriju – ljepoti – karakterističnom samo za točno određene načine ljudskog stvaranja (*techné*), pri čemu su, prema Aristotelu, lijepe tragedije one koje najuspješnije postižu svoju svrhu, to jest katarzu. Unutar ove vrste mišljenja o umjetnosti dolazi kasnije poimanje »lijepih umjetnosti«, a suvremena je znanost, posebice neuroznanost, pokazala da je doživljavanje umjetnosti povezano s ugodom, pa ipak, umjetnički objekti ili radnje koji pobuđuju ugodu nisu neposredno povezani s ljepotom (u neuroznanosti ovo je često drugo ime za simetriju), nego najrazličitije stvari mogu pobuditi jednaku ugodu te čak negativne, ne samo pozitivne emocije.

književnih tekstova, njihovo čitanje ili gledanje, ili možda raspravljanje o njihovom smislu ili čak njihova distribucija i prodaja. Čini se, dakle, da barem u odnosu na književnost, a vjerojatno slično vrijedi i za druge vrste umjetnosti, umjetničko ponašanje uključuje najrazličitije konkretne oblike ponašanja, društvene dijalektike i odgovora, za koje se čini da nemaju mnogo zajedničkog.

Dissanayake je, dakako, svjesna da je poimanje umjetnosti kao oblika ponašanja široko i da ga treba suziti, odnosno preciznije definirati – zato kao bit umjetničkog ponašanja razumije tzv. *artificijelnost*. Međutim, kako bismo mogli vjerno opisati značenje artificijelnosti u evolucijsko-estetskoj misli Dissanayake, moramo se vratiti na korake koji su potrebni za premošćivanje raskoraka između protokonverzacije između majke i dojenčeta te umjetničkog ponašanja, čija je evolucijska funkcija, prema Dissanayake, društvena kohezija.

Koraci o kojima govorimo oblici su ponašanja koji su, s jedne strane, povezani s intersubjektivnošću i, s druge strane, kreativnošću. Prva je igra, odnosno sposobnost igranja, pri čemu je ontogenetski i filogenetski sa stajališta teorije uma najvažnija tzv. igra pretvaranja. Najznačajnija karakteristika svake igre, ne samo igara pretvaranja, jest »virtualnost«; »igra od igrača često zahtijeva preuzimanje stajališta koje se razlikuje od realnosti« (Dissanayake, 2014, 49). Bitno obilježje igre je, dakle, da ona »nije za ozbiljno«, bili igrači toga svjesni ili ne.⁸⁸

⁸⁸ Pitanje svjesnosti o virtualnosti igre s etološkog gledišta manje je značajno, ali je toliko više u središtu sa stajališta kognitivne psihologije i čak epistemologije. Poznato je da se igraju i brojne životinje. Možda je manje poznato da su etolozi kod čimpanza i igru pretvaranja. Kognitivno-psihološko i epistemološko pitanje je, dakle, »znaju« li čimpanze da tijekom igre pretvaranja neka stvar nije ono što oni »misle« da jest. Slično je zanimljivo je pitanje kada djeca počinju biti svjesni razlike između igre i stvarnog ponašanja? S oba aspekta,

Budući da književnost zahtijeva razvijenu teoriju uma, kognitivno-psihološki aspekt igre još je toliko značajniji zato što omogućuje promišljanje o mogućim razvojnim prethodnicima književnosti koje možemo pronaći i u životinjskom svijetu. Čini se da s ovoga stajališta igra predstavlja međufazu između nulte razine intencionalnosti i razvijene teorije uma kakvu pronalazimo u čovjeku. No, pri povezivanju igre i umjetnosti ili književnosti, kao i pri povezivanju drugih životinjskih oblika ponašanja i igre, javlja se nekoliko ozbiljnih problema o kojima detaljnije raspravljamo u sljedećem poglavlju zato što Boyd igru razumije kao evolucijski temelj književnosti. No, promišljanje na općenitijoj razini pokazuje da je svaki od spomenutih evolucijskih prijelaza potrebno objasniti, što znači da je na svakoj razini razvoja ponašanja koja je vezana uz igru potrebno objasniti kako je u igri riječ o ponašanju koje možemo razumjeti kao evolucijsku prilagodbu. Ujedno je potrebno na funkcionalnoj razini pokazati što je zajedničko različitim vrstama igre (vrste životinjske igre, dječje igre, igre pretvaranja i umjetnosti kao igre) kako bi se mogle razmatrati kao jedinstvena kategorija ponašanja.

Dissanayake se s evolucijom igre podrobnije ne bavi – čini se da joj se s tog aspekta ne čini toliko značajnom.

filogenetskog i ontogenetskog, ključno je pitanje zahtijeva li igra općenito ili igra pretvaranja kao posebna vrsta igre i razvijenu teoriju uma, to jest barem treću razinu intencionalnosti, što bi možda moglo značiti sposobnost samosvijesti. Na ova pitanja zasad još nemamo konačne odgovore, iako se čini za da to da se biće igra nije potrebna samosvijest, već je potrebna svijest bića o razlici između njega samoga i drugih bića te njegove okoline (predmeti). To znači barem prvu razinu intencionalnosti. Dodamo li ovome posebne kognitivne zahtjeve igre pretvaranja (svijest da predmet može imati i drugačije značenje od uobičajenog ili da može imati »unutarnji« život), mogli bismo govoriti o prvoj i pola ili čak drugoj razini intencionalnosti.

Više ju zanima (društveno) funkcionalni aspekt igara jer, osim »virtualnosti«, prepoznaje još pet karakteristika igre koje određuju specifičnost njezinog djelovanja, a povezane su s ritualizacijom. To su stereotipi, formalizacija, ponavljanja, karakteristike umjetnosti i označavanje okvira igre (Dissanayake, 2014, 49).

Drugi korak je označavanje. Označavanje je s ontogenetskog aspekta ponašanje djece, pri čemu je riječ o koordiniranom djelovanju uma i ruku tako da djeca rukama ostavljaju tragove (crtaju u pijesku, bojama itd.), što im pruža osjećaje ugone zbog čega to ponašanje ponavljaju. Karakteristike takvog ponašanja pri ponavljanju su još formalizacija, pretjerivanje i umjetničke karakteristike (Dissanayake, 2014, 50). Evolucijska povezanost između spretnosti ruku i aktivacije različitih moždanih područja, to jest između pokreta ruku i mišljenja, vjerojatno nije sporna – usklađenost spoznaje i ovladavanja vlastitog tijela te vježbanje te usklađenosti karakteristika je brojnih živih bića – iako se kognitivno-psihološka veza između spretnosti ruku i inteligencije pokazala u većoj mjeri problematičnom.

S filogenetskog aspekta Dissanayakina označavanje, koje još nije reprezentacijsko, prati do najranijih očuvanih oznaka koje su napravile ljudske ruke prije otprilike 250.000 godina. Tvrdi da su one »geometrijske« i da znače »pokušaj da se obična kamena površina učini posebnom« (Dissanayake, 2014, 50).

Sljedeći korak je samoukrašavanje, a Boyd također upozorava na takvu vrstu ponašanja kao proto-umjetničkog izražavanja. Ovdje spadaju najranija upotreba okera za oslikavanje tijela i odjeće, izrada nakita od školjaka i kostiju, te tzv. »modifikacije tijela«, to jest brušenje i plombiranje zuba, rastezanje lubanja itd. Bit samoukrašavanja je, prema Dissanayake, slično kao pri ritualizaciji ponašanja, to jest dodavanje značenjskih nijansi

nečem običnom – u primjeru samoukrašavanja ljudskog tijela, odnosno osobe koja se time poslužuje. Oboje, Dissanayake i Boyd, izlažu »estetski« aspekt takvog postupka, ali ne i magijski koji je najvjerojatnije s takvim postupkom filogenetski povezan. Prednost, dakle, daju konkretnom obliku ponašanja, načinu ukrašavanja, ali ne značenju koje takvo ponašanje ima za prapovijesnog ili možda čak i suvremenog pojedinca ili zajednicu. Posljedica ovog pristupa je da oboje priznaju prapovijesnu vezu između umjetničkog ponašanja i religioznosti, ali prednost daju umjetničkom ponašanju barem u smislu da ga razumiju kao sredstvo izražavanja religijske ili magijske sile – dakle, kao sredstvo koje može zadobiti i drugačije sadržaje i značenja, a magija bez umjetničkog ponašanja nije moguća.

Posljednji korak je ritualizacija koja, prema Dissanayake, možda (ili čak nužno) sadržava neki od prethodna tri oblika ponašanja, no s njezinog gledišta možda je najvažnije ponašanje kroz koje je moguće filogenetski se približiti podrijetlu umjetnosti čije je evolucijski smisao društvena kohezija. No, iako je ritual, kako kaže Dissanayake, »značajna ljudska univerzalija«, istraživači ga ne razumiju uvijek kao »zbirku umjetnosti« (2014, 51), čime Dissanayake cilja na razumijevanje umjetnosti kao umjetničkog ponašanja (artificijelnost) – ritual je za nju, dakle, zbir umjetničkih načina ponašanja. Kako bi ritual mogla razumjeti na takav način, daje prednost umjetničkom ponašanju – kao što vrijedi i za vezu između umjetničkog ponašanja i magičnosti pri samoukrašavanju:

To znači da ako bismo artificijelnost tijela (maske i kostimi), glas (pjevanje), pokret (ples), priče (pjesnički jezik i uprizorenja) i okoliš (ukrašavanje i oblikovanje okolnih predmeta i gradnja građevina), od rituala ne bi ostalo ništa, samo obični ljudi koji svoja tijela i glas upotrebljavaju na

uobičajen način (Dissanayake, 2014, 51).

Zajednička jezgra ovih četiriju načina ponašanja Dissanayaka naziva *artificijelnošću* – to jest »učiniti posebnim« – što je, po njezinom mišljenju, bit umjetničkog ponašanja. U svakom od nabrojanih obrazaca ponašanja riječ je o tome da ljudi i druga bića koja ih poznaju uobičajeno ponašanje mijenjaju tako da ono dobiva dodatno značenje ili funkciju, pri čemu je posebice u vezi s ritualom i igrom ta funkcija povezana s uštmanošću intersubjektivnih odnosa između bića koja u njoj sudjeluju. Pojam *artificijelnosti*, prema Dissanayake, srodan je s u znanosti o književnosti u većoj mjeri uvriježenom pojmu *otuđenja*. Sličnost između njih nije samo semantička, jer oba znače »ponašanje koje obične stvari prikazuje u novom svjetlu«, nego i genealoška, zato što je u oba slučaja riječ prije svega o načinu djelovanja, a ne o bezvremenoj, strukturnoj karakteristici pojedinih tekstova. Međutim, između ta dva pojma postoji bitna razlika – kod Dissanayake artificijelnost uključuje širok raspon ponašanja koja mogu imati i različite društvene funkcije, a za Šklovskog i druge ruske formaliste otuđenje znači posebno obilježje književnosti i njezinu bit, to jest literarnost. Ako je otuđenje bit književnosti, odnosno literarnosti, onda je cilj umjetnika upravo postizanje literarnosti – to jest pisati na takav način da tekst učinkovito otuđuje čitateljevo uobičajeno (Šklovski kaže automatizirano) poimanje riječi.⁸⁹ Cilj artificijelnosti ni u

⁸⁹ Te je sličnosti Dissanyake svjesna. Već u *The Poetics of Babytalk* upozorava na to bi pomoću razumijevanja evolucijske uloge protokonverzacije između majke i dojenčeta bilo moguće evolucijski utemeljiti određene teze ruskih formalista, posebice o odnosu između zvučnog i značenjskog sloja poezije (Miall i Dissanayake, 2003, 354). Teza da je u poeziji zvučni sloj jezika barem jednako važan kao i značenje upotrijebljenih riječi eksplikacija je pojma otuđenja. Dissanayake i Miall smatraju da posebna književna upotreba jezika

jednoj od navedenih vrsta ljudskog djelatnovanja nije sama artifičijelnost, pogotovo ne s evolucijsko-teorijskog gledišta. Artifičijelnost ili umjetničko ponašanje, prema mišljenju Dissanayake, ima dvije ključne motivacije koje opravdavaju evolucijski razvoj umjetničkog ponašanja kao posebne ljudske sposobnosti i kao evolucijske prilagodbe. To su »osiguravanje unaprijed oblikovanih i razrađenih modela ponašanja u nesigurnim situacijama« i »pobuđivanje društvenih emocija, recimo, povjerenja i pripadnost, te koordinacija [...] među članovima skupine« (Dissanayake, 2014, 53–54).

Artifičijelnost, kako je ja 'razumijem' ili opisujem, razvijena je bihevioralna predispozicija u pripadnika roda Homo da obično namjerno učine neobičnim (posebnim), i to sredstvima umjetničkog/estetskog djelovanja (formalizacija, ponavljanja, pretjerivanja i usavršenost u obradi), posebice u okolnostima koje im se čine važnima (za koje im nije svejedno) (Dissanayake, 2014, 55).⁹⁰

Uzimajući u obzir spomenute čimbenike, moguće je povezati ključne elemente teorije Dissanayake u zaključnu misao, naime tako da uspoređujemo njezine i Miallove tvrdnje o prirodi i funkcijama protokonverzacije između majke i dojenčeta te karakteristikama različitih ljudskih i životinjskih oblika ponašanja, čija je karakteristika

potječe iz »urođenosti biološke (tj. neuropsihološke) osnove dijalektičkog odgovora na emocije koji se izražava dijaloški i kroz vremensku strukturu, dakle, na samom početku ljudskog života i neverbalno« (Miall in Dissanayake, 2003, 354–355).

⁹⁰ Vidi još Dissanayake, 2015, 18. Ovaj kratak i pregledan članak odličan je uvod u evolucijsku estetiku Dissanayake zato što sadrži definicije ključnih pojmova i precizne odgovore na temeljna teorijska pitanja njezine teorije, na primjer: Što je umjetnost? Otkuda umjetnost? Što je estetsko iskustvo itd.? Za precizan opis sredstava umjetničkog ponašanja vidi još Dissanayake, 2011a, 67.

artificijelnost. Dissanayake tvrdi da je već u protokonverzacijama između majki i dojenčadi moguće prepoznati ključne elemente artificijelnosti: jednostavnost, ponavljanje, pretjerivanje, razrađenost ili umjetničke karakteristike te manipuliranje očekivanjima (Brown i Dissanayake, 2009, 47; Dissanayake, 2009, 150–152; Miall i Dissanayake, 2003, 354–355). No, čak i ako se protokonverzacije služe načinima artificijelnosti, njihovo porijeklo seže dalje u evolucijski razvoj čovjeka, naime, prema Dissanayake, sve do čovjekove dvonožnosti. Poznato je da bi se djeca trebala rađati tek nakon osamnaest, a ne devet mjeseci, da imaju mekanu lubanju koja se pri rođenju može stisnuti i da im je potrebna velika skrb i njega ne samo odmah nakon rođenja, već i dugo vremena nakon. Sve je to posljedica promjene fiziologije ljudskog tijela koja je bila posljedica uspona ljudskih predaka na stražnje udove. Stoga su kod majki i drugih osoba koje su novorođenčetu bliske potrebni emocionalni, kognitivni i hormonalni mehanizmi koji osiguravaju da će za novorođenčeta brinuti. Među takve mehanizme, prema Dissanayake, spadaju i protokonverzacije čija je svrha uspostavljanje bliske (emocionalne) veze između oba bića.

Budući da su, prema Dissanayake, te protokonverzacije evolucijske prilagodbe i zato što je njihova evolucijska funkcija utvrđivanje intersubjektivne veze između majke i dojenčeta, na kraju zaključuje da je upravo takva i evolucijska funkcija umjetnosti. Umjetnost kao vrsta ponašanja, dakle, upotrebljava iste mehanizme (ponavljanja, umjetničke karakteristike, jednostavnost itd.) čime osigurava društvenu koheziju među pripadnicima iste skupine ljudi,⁹¹ najprije u vezi s ritualima i religijom, a u

⁹¹ Umjetničko ponašanje prema Dissanayake, dakle, ima istu evolucijsku funkciju kao i jezik prema Dunbaru, ali ta funkcija kod Dunbara potječe iz drugačijih evolucijskih poticaja i ima drugačije

suvremenim društvima samostalno pomoću produkcije svih vrsta umjetničkih proizvoda.

Teorija umjetnosti koju razvija Dissanayake svakako je evolucijska, ali je i formalistička i etološka jer se bavi oblicima i funkcijama ponašanja, a ne konkretnim književnim ili kakvim drugačijim umjetničkim djelima. Prednosti i nedostatke takvog pristupa već smo ukratko već razmatrali, no potrebno je analizirati još njegove posljedice za istraživanje književnosti. One na prvi pogled nisu očite – s iznimkom općeg gesla da književnost u smislu književnog ponašanja (stvaranja) treba imati i društveno-kohezivnu funkciju, što je za znanost o književnosti također značajno. S druge strane, očitijima se čine veze između teorije evolucije i artifičnosti općenito azto što Dissanayake prati razvoj bitnih karakteristika umjetničkog ponašanja, kako ontogenetski tako i filogenetski.

Iako se čini da je njezina analiza podrijetla umjetničkog ponašanja svrsishodna i da se temelji na priličnoj količini neuroznanstvenih, etoloških, antropoloških, primatoloških, evolucijskih te kognitivno-psiholoških i filozofskih saznanja, njezina utemeljenja artifikacije kao evolucijske prilagodbe i evolucijske funkcije umjetnosti kao sredstva društvene kohezije mogu biti problematična.

Da je umjetničko ponašanje evolucijska prilagodba, prema Dissanayake, posljedica je evolucijskog razvoja ljudske dvonožnosti i potrebe za usklađivanjem

prethodnike, to jest posebice različite životinjske vokalizacije. Dissanayake i Dunbar slažu se glede toga da se kod čovjeka jezik vjerojatno isprva pojavio u obliku pjevanja ili pjevanju sličnih vokalizacija, pri čemu Dissanayake njegovo podrijetlo razumije u tijesnoj povezanosti s protokonverzacijama između majke i dojenčeta, koje upravo tako najčešće usvajaju specifičan način vokalizacije (viši tonovi, ponavljanja, duljenje samoglasnika) i danas najčešće imaju formu pjesmica.

kompleksnog društvenog života. Uzima u obzir, dakle, dio teorije evolucije koji se bavi evolucijom skupina – težnju za sudjelovanjem u skupini koja je »snažnija« od pojedinačnog bića i reznja za natjecanjem s drugim bićima unutar skupine – pa ipak, dinamiku ovog evolucijskog principa, posebice ulogu umjetničkog ponašanja precizno ne analizira u kontekstu »unutar skupine«. Na temelju rada Dissanayake Boyd čini oboje, ali evolucijsku funkciju književnosti ne definira kao društvenu koheziju, već kao »kognitivnu igru obrascima«. Umjetnost, a posebice književnost kao poseban, jezično (govorno ili zapisom) posredovan oblik umjetnosti, može djelovati društveno ujedinjujuće (i to na filogenetskoj i ontogenetskoj razini), ali može djelovati i razdorno, revolucionarno i disruptivno. Dissanayake je toga svjesna, pa na takve prigovore odgovara kako je riječ o općoj evolucijskoj osnovi umjetničkog ponašanja kojoj se pojedini umjetnički proizvodi i mogu suprotstaviti, ali to ne znači da i način ponašanja koji ih proizvodi ne slijedi isti evolucijski princip. To je uistinu tako, ali onda se javljaju dva dodatna problema, posebice u odnosu na književnosti.

Prvi, pojavljuje se diskontinuitet između evolucijske funkcije artifičijelnosti te društvenog i individualnog učinka pojedinih književnih tekstova, struja i čak pravaca. Čini se da evolucijski dio jednadžbe, koji je s etološkog aspekta strukturalan i nadvremenski, ne ovisi o književnoj produkciji, a posebice ni o povijesti književnosti. Drugi, povijesni i društveni učinak književnosti (u njezinoj produkciji ili recepciji) gubi svoju *differentia specifica*, po kojoj književnost (isto vrijedi i za druge umjetnosti) razlikujemo od drugih vrsta umjetnosti i neumjetničkih načina ponašanja.

Prema Dissanayake, umjetničko ponašanje ili artifikaciju moguće je pronaći u mnogim ljudskim

aktivnostima od prapovijesti do suvremenosti. No, da bi taj opći aspekt artifičijelnosti razdvojila od umjetnosti u užem smislu, oslanja se na Jakobsonov komunikacijski model i tvrdi da je umjetnost u užem smislu artifičijelnost usmjerena na samu sebe – dakle, poetska funkcija prema Jakobsonu. Dok je njegov formalistički model komunikacije neovisan o mogućim drugim (evolucijskim) funkcijama jezika te je upravo zato sveobuhvatan, a teza o umjetnosti kao artifičijelnosti, čiji je cilj ona sama, nije sveobuhvatan formalistički opis (komunikacijskih) funkcija umjetničkog ponašanja. Naprotiv, onkraj funkcija koje umjetničko ponašanje može imati u specifičnim društvenim kontekstima (u smislu Jakobsonove poetske funkcije), Dissanayake umjetnosti pripisuje univerzalnu i nadvremensku evolucijsku funkciju društvene kohezije. Umjetnost u užem smislu je tada paradoksalno način ponašanja čiji se pojedinačni elementi (formalizacija, ponavljanja, umjetničke karakteristike itd.) odnose sami na sebe, a ujedno je njegova evolucijska funkcija društvena kohezija, koja je u Jakobsonovom modelu zapravo bliža emocionalnoj ili čak komunikacijskoj funkciji.⁹²

Problemi vezani uz društveno-kohezivnu funkciju artifičijelnosti nastaju zbog formalne prirode njezine definicije koju ona može imati zato što se umjetničko ponašanje uvijek događa u specifičnim društvenim, povijesnim i individualnim kontekstima, čak i ako se zadržimo samo na artifičijelnosti i uopće još ne razmatramo umjetnička djela, posve praktično gledano, i druge funkcije, i na individualnoj i na društvenoj razini, uopće uzimajući u

⁹² Kod Jakobsona održavanju dodira (kohezije) služi fatička funkcija, no kod Dissanayake zapravo nije riječ o očuvanju dodira, već o usklađenosti (u smislu sličnih osjećaja) i skladnosti (u smislu jednakih namjera i ciljeva) skupine ljudi što, prema Jakobsonu, osigurava emocionalna i komunikacijska funkcija jezika.

obzir najrazličitija konkretna ponašanja koja su potrebna za to da, na primjer, književni tekst uopće djeluje (receptija, produkcija, prenošenje itd.).

Dissanayake je toga svjesna, pa se zato ne zauzima za neuroestetiku – to jest neuroznanstveno istraživanje estetskog doživljaja – već za »neuroartologiju« – neuroznanstveno proučavanje umjetničkog ponašanja.

Čini se da između artificijelnosti kao umjetničkog ponašanja i književnosti kao posebne vrste umjetnosti koju, uz umjetničko ponašanje, čine barem još književni tekstovi i njihov povijesni razvoj i smještenost, postoje bitne razlike zbog kojih iz prvog nije moguće neposredno izvesti karakteristike drugoga. Čak i kad bi bilo moguće pokazati da je umjetničko ponašanje evolucijska prilagodba (Dissanayake je barem u vezi s evolucijskim opisom protoestetskih interakcija između majke i dojenčeta uvjerljiva, a nešto manje u vezi s opisom funkcije prilagodbe umjetničkog ponašanja kada je riječ o umjetnosti u užem smislu⁹³), funkcije prilagodbe nije moguće neposredno prenijeti na književnost ili književne tekstove.

Potonje je jasno i iz rasprava u kojima se Dissanayake posvećuje književnosti, posebice *Prelinguistic and Preliterate Substrates of Poetic Narrative*. Već naziv rasprave govori da se bavi teorijskim pristupom književnosti, koji nije nužno primjenjiv na sve književne vrste,⁹⁴ to jest naratologijom čiji je cilj analiza strukture

⁹³ Umjetnost u užem smislu Dissanayake razumije kao područje estetskoga.

⁹⁴ Naratologija ili teorija pripovijesti je opća i trebala bi vrijediti za sve književne vrste, potječe iz teorije romana i prvenstveno je vezana za istraživanje pripovijesti, a ne lirskih i dramskih tekstova ili načina pretakanja u tekst, iako se posljednjih godina pojavljuju i pokušaji njezine primjene na dramatiku i liriku. Problem nije u tome da naratologija ne bi mogla konceptualizirati svoje teorijske alate za

pripovijesti i njezinih učinaka. Bit njezine analize je da načini pomoću kojih se događa artifičijelnost na tzv. estetski učinak književnih pripovijesti imaju snažan (možda čak i odlučujuć) utjecaj. Značajno je da su ti načini predsimbolički – u našem kontekstu predjezični – i da je doživljavanje pripovijesti sveobuhvatno zato što uključuje sve mentalne i emocionalne procese potrebne za razumijevanje pročitano. Slaže se sa suvremenim pogledima na utjelovljenje ljudske spoznaje koji su snažno zastupljeni u naratologiji (recimo Monika Fludernik) i znanosti o književnosti općenito (recimo Naomi Rokotnitz). Njezin je zaključak da se diskurzivna obrada priče, kako je analizira naratologija, odvija na temelju evolucijski uvjetovanih načina artifičijelnosti koji nisu nužno (ili posebice nisu) simbolički, već proizlaze iz multimodalnih elemenata komunikacije koje jezično orijentirana naratologija ne može u potpunosti obuhvatiti. Stoga upozorava na utjecaj tona, geste i drugih vidljivih znakova na svih pet načina artifičijelnosti kroz koje se, prema njoj, odvija diskurzivnost pripovijesti.

Svakako je korisno njezino upozoravanje na to da se pripovijedanje temelji na kognitivnim mehanizmima koji ne ovise samo o jeziku – posebice zato što ti »predlingvistički supstrati«, kako ih naziva Dissanayake, metateorijski gledano zamjenjuju mnogo neodređeno i empirijski slabije poduprtu psihoanalitičku percepciju nesvjesnog kao temelja ljudske spoznaje.⁹⁵ S druge strane,

analizu dramatike i lirike, već u tome da je za to potrebna određena prilagodba tih alata, što znači da neposredna primjena nije opravdana, već treba u okviru najširih naratoloških pretpostavki (primjerice, razlikovanje pripovijesti, diskursa i priče), ako ih upotrebljavamo za analizu dramatike ili lirike, izvršiti dodatno promišljanje i možda čak uvesti nove teorijske alate i drugačije odnose između njih.

⁹⁵ Za znanost o književnosti zanimljiva je evolucijsko-teorijska kritika tzv. Edipova kompleksa kroz koju se, s jedne strane, pokazuju slabosti

možemo opaziti tri stvari. Prvo, da je upravo sva značenja evolucijskog odnosa između protokonverzacija i književnosti, kako tvrdi sama autorica, znanost o književnosti već spoznala. Drugo, da njezina analiza suvremenog razvoja naratologije ostaje općenita i ne opredjeljuje se za nijedno konkretno čitanje ili interpretaciju. Treće, u njezinoj analizi evolucijska veza između protokonverzacija i književnosti dolazi do izražaja, ali ne tematiziranjem evolucijske funkcije artifičijalnosti, već utvrđivanjem srodnosti između elemenata artifičijalnosti s pojedinim naratološkim kategorijama. To govori da je društvena kohezija, kako ju kao evolucijsku funkciju artifičijalnosti razumije Dissanayake, zapravo koncept koji za znanost o književnosti zapravo nema posebnu dodatnu vrijednost – čak i ako o njemu uopće ne razmišljamo i ne uključimo ga u raspravu o strukturi pripovijesti, ne gubimo nijedan od slojeva razumijevanja književnih pripovijesti.

3.4.3. *Književnost kao »kognitivna igra obrascima«*

Boydova sinteza teorije evolucije, spoznaja neuroznanosti, kognitivne psihologije i povijesti umjetnosti

Freudovih antropoloških postavki, a s druge strane potreba za adekvatnijim (darvinisti bi rekli evolucijsko-psihološkim) utemeljenjem ljudske spoznaje (vidi Sugiyama, 2001., 125–129). Iako je kritika edipovske paradigme kao sustava objašnjavanja razvojnih stadija dječaka i djevojčica te ponašanja odraslih u znanosti o književnosti već dugo prisutna, posebice u odnosu na Edipa, po kojem je ovaj psihoanalitički teorem dobio ime (recimo, kritika Marthe Nussbaum), darvinističke kritike idu dalje zato što ne tvrde samo da u *Kralju Edipu* činjenično nije riječ o seksualnim temama, već tvrde da je cjelokupna psihoanalitička predodžba o razvoju ljudske seksualnosti pogrešna – između ostalog, pokazuju da je zabrana incesta evolucijski razvijen način ljudskog ponašanja koji nema nikakve veze s psihoanalizom (Sugiyama, 2001, 127).

opsežno je sustavno književno-darvinističko razmatranje književnosti. Među tim obilježjima njegove »evokritike«, kako sam naziva svoj teorijski interdisciplinarni spoj, najvažnije je »sustavnost«, što znači da se laća najopsežnijeg niza pitanja koja se otvaraju kada uzmemo u procjep književnost s darvinističkog stajališta, naime glede na neki »red« ili uređenu strukturu odnosa između tih pitanja. Ali zato što je, kao što tvrdi već Abbott, pripovijest teorije evolucije tako je kompleksna da je gotovo nemoguće izreći, pokušaj je takve cjelovite pripovijesti o odnosu između teorije evolucije i književnosti na prvi je pogled toliko težak zadatak.

Potonje je posve očito posebice u Boydovoj knjizi *O podrijetlu priča*. Njegova sinteza neuroznanosti, neuropsihologije, teorije evolucije, znanosti o književnosti i estetike iznimno je opsežna i višeslojna, ali zato, ako se udubimo u detalje njegovih evolucijskih i interpretativnih pogleda, ništa manje problematična.

Iako Boyd nije bio prvi koji je književnost u evolucijskom smislu povezao s igrom, i to igrom majmuna,⁹⁶ njegovo je smještanje igre u kontekst razmišljanja o evolucijskim funkcijama književnosti po prvi put postavljena uistinu cjelovito. Ne bavi se samo strukturalnim aspektima igre u čovjekolikih majmuna i njezinom usporedbom s književnošću kao igrom odraslih, već traži evolucijske uzroke za razvoj pojedinih kognitivnih funkcija koje, s jedne strane, omogućuju igru i, s druge strane, koje igra potiče ili podupire.

Boyd povezuje principe genetske evolucije, evolucije grupa, roditeljskog ulaganja, altruizma i

⁹⁶ O tome su već u osamdesetim godinama raspravljali Huffman i Quiatt (1986, 413–423). O evolucijskoj vezi između umjetnosti i igre s etološkog vidika već u šezdesetim godinama raspravlja Desmond Morris (1962).

evolucijskog nastanka jezika s ljudskim kognitivnim funkcijama koje omogućuju nastanak književnosti, to jest pomoću zrcalnih neurona, empatije, teorije uma, simboličnosti metareprezentacije i pojedinih aspekata ljudskog društvenog ponašanja, odnosno sve do uloge institucija u suvremenim društvima.

Ključna karakteristika Boydova evokritičkog pristupa književnosti je usredotočenost na osnove ili zametke ljudskih kognitivnih sposobnosti koje uvjetuju nastanak i postojanje književnosti u drugim vrstama bića. Njegova središnja teza je da imaju sve najvažnije kognitivne funkcije koje utemeljuju književnost, svoj evolucijski luk koji počinje kod ljudskih »životinjskih« predaka i završava s čovjekovim stvaranjem književnosti. Budući da pretpostavlja postojanje takvog evolucijskog luka, ne mora se baviti mogućim srednjim »modulima« – recimo, onime što Carroll naziva sustavom ponašanja – već može pomoću prepoznavanja pojedinih kognitivnih funkcija, njihovog razvoja i evolucijskog smisla neposredno tvrditi kako se te funkcije manifestiraju u književnosti.

Prva od funkcija književnosti, kako je Boyd razumije iz evokritičke⁹⁷ perspektive, neposredno je povezana s igrom, i to genealoški i funkcionalno. Igra je, prema njemu, baš kao i umjetnost, evolucijska prilagodba čija je svrha omogućiti biću vježbanje svojih kognitivnih sposobnosti i učenje društvenih vještina u vrijeme kada preživljavanje bića ne ovisi o tim kognitivnim sposobnostima i socijalnim vještinama ili ponašanjima.

⁹⁷ Boyd svoj književni darvinizam »privremeno« naziva evokritikom (*evocriticism*), stoga u nastavku razmatranja Boydove teorije upotrebljavamo taj izraz koji zbog sličnosti s ustaljenim izrazom ekokritike možda i nije najprikladniji način označavanja književnog darvinizma, barem u hrvatskom jeziku.

Književnost bi trebala obavljati posve iste funkcije kao igra, zato je Boyd i definira kao »kognitivnu igru obrascima«, pri čemu obrasce razumije kao relativno stabilne konfiguracije aktivnosti neurona koje unutar kognicije bića imaju određeno značenje (informacija) i funkciju (razmjena informacija). To znači da književnost pobuđuje najrazličitije kombinacije takvih konfiguracija, i to u određenom »redu« karakterističnom za »kulturu« čovjeka koji je stvara i koji u njoj uživa.

Evolucijske prednosti ovako koncipirane književnosti višestruke su: prije svega, riječ je o stvaranju i utvrđivanju značenja koja su čovjeku u nekom povijesnom dobu važna – recimo, vrijednosti, pravila ponašanja, društvene hijerarhije, prihvatljivih i neprihvatljivih načina pristupanja drugima itd.; nadalje, ovakva otvorenost kognitivne igre obrascima relativizira ustaljena značenja neke kulture jer omogućuje slobodno stvaranje značenja koja imaju mogućnost uspostaviti novi »red« i transformirati kulturu. Boyd tako pojašnjava divergentnu prirodu književnosti, da književni tekstovi mogu djelovati ili konformistički, ili revolucionarno, ili neutralno.

Prema Dissanayake, krajnja svrha umjetnosti je pobuđivanje društvene kohezije. Ali umjetnost je također revolucionarna i avangardna, zato se Boydova analiza društvene funkcije književnosti čini prihvatljivijom i cjelovitijom. No, ni takav opis književnosti ne može pojasniti sve njezine aspekte – posebice zato što ne definira značenje koje književnost ima za razvoj kognicije pojedinca. Boyd stoga govori o višerazinskoj evoluciji koja se događa na više razina istovremeno, pri čemu su njezine društvene funkcije samo druga strana pobuđivanja kompleksnije kognicije na razini pojedinca, i to bez obzira to kakav je njezin društveni značaj.

Dok je igra kod brojnih drugih bića česta u

djetinjstvu, ljudi književnost stvaraju u odrasloj dobi. Dakle, književnost bismo mogli smatrati igrom odraslih koja sadrži određene zakonitosti, omogućujući joj najveću mjeru slobode: književnost kao igra s otvorenim krajem, pri čemu je za sve vrste igre ključno da su u svojoj jezgri socijalne. Međutim, kako bi bića mogla iskoristiti prednosti koje donosi igra i kognitivna igra uzorcima, moraju biti ispunjena dva uvjeta: bićima koja se igraju igra mora goditi, i drugo, igra mora privući pozornost.

Boydov odgovor na nužnost postojanja ova dva uvjeta jest da smo mi ljudi predisponirani za to da pratimo pozornost drugih i da pratimo njihovu pozornost naše vlastite pozornosti (Boyd, 2016, 101–102). Jedna od Boydovih ključnih pretpostavki je da, iako proizlazi iz Dunbarove hipoteze društvenog mozga, jezik ne razumije samo kao način komunikacije između bića iste vrste, već pokušava pokazati koje su to silnice u evoluciji čovjeka koje dovode do nastanka ljudskog jezika. Među tim silnicama posebice ističe teoriju uma, zrcalne neurone i pozornost. Prema njemu, riječ je o evolucijskim prilagodabama koje omogućuju nastanak hipersocijalnih ljudskih društava, i to tako da stvaraju kognitivne uvjete za nastanak jezika kao one prilagodbe koja ljudsku hipersocijalnost neposredno uspostavlja. Za književnost se konačno pokazuje najvažnijim upravo potonje: to jest pitanje kako svi ti predsimbolički uvjeti mogućnosti nastanka jezika i ljudske hipersocijalnosti utječu na strukturiranost (hijerarhičnost!) ljudskih društava i, posljedično, možda i na strukturiranost književnih tekstova, barem u smislu njihove unutarnje strukture. Ako su to silnice koje stvaraju uvjete mogućnosti nastanka jezika, moguće bi ih bilo razaznati i u književnosti kao produktu slobodne igre jezika s otvorenim krajem.

Druga strana te medalje jest uгода koju društvena

bića osjećaju prilikom druženja. Budući da je igra društvena, u onih koji se igraju pobuđuje se ugoda. Ugoda je iz evolucijske perspektive mehanizam usmjeravanja bića prema aktivnostima koje su za njega korisne. To je moguće razumjeti kao neposredan trajni izvor ljudskog bavljenja umjetnošću i u teškim prirodnim i društvenim okolnostima. S druge strane, na ovaj je način moguće pojasniti ljudsko uživanje u umjetnosti koje na prvi pogled ne donosi nikakvu ugodu u smislu uživanja u lijepom, prijatnom, skladnom i harmoničnom. Ugoda, o kojoj se govori s evolucijske perspektive, naime, nisu pozitivne emocije pri doživljavanju nečeg prijatnog, već ugoda koju donosi igra, čak i ako je sadržaj te igre »neprijatan« – to je uživanje u samoj igri, bez obzira na njezin rezultat.

Boydova analiza uvjeta mogućnosti nastanka književnosti, koje razumije i kao uvjete mogućnosti postojanja književnosti kroz povijest čovječanstva, svakako je vrlo opširna, produbljena i inovativna. U prednost njegove analize možemo ubrojati i da primjećuje predsimboličke elemente koji su doveli do nastanka jezika, posebice zrcalne neurone koji ukazuju na urođenu intersubjektivnost ljudskog doživljavanja. Ali ovakva analiza ima ponešto problematične posljedice, od kojih je najočitija ta da književnost kao estetsku praksu, koja je istovremeno i društvena praksa, smješta u obrasce hijerarhične organiziranosti društva koja je (nužna!) posljedica ljudske hipersocijalnosti. To znači da je kao konačni cilj književnog stvaranja nekog pojedinca potrebno razumjeti njegovu (svjesnu ili nesvjesnu) težnju za višim društvenim statusom, što se pokazuje posebno problematičnim u Boydovoj interpretaciji djela *Odiseja* i *Horton Hears A Whoo!*.

Na temelju istih pretpostavki moguće je zaključiti još da je kroz povijest književnosti moguće pratiti ne samo

razvoj ljudskih društava i pojedinca kao subjekta, već i pojavu najboljih književnih tekstova; zato što su to očito oni tekstovi koji su se sačuvali kroz stoljeća i tisućljeća te se proširili u brojne ljudske kulture. To su tekstovi koji su autorima donijeli najveću slavu i najviši društveni status. Tavo zaključivanje, upravo zato što logično proizlazi iz Boydove analize evolucijske uloge književnosti, krajnje je problematično, ne zato što bi bilo u suprotnosti s našom intuicijom da nisu svi najbolji književni tekstovi svojim autorima donijeli najviši status, nego suprotno: sam Boyd u svojem suprotstavljanju Gouldovoj teoriji podrijetla jezika ističe da evolucija ne poznaje smisao unaprijed kada govori o tome da je stvaranje književnosti način osiguravanja društvenog statusa pisaca, a zaboravlja na to da nekom piscu njegova posthumna slava najvjerojatnije ne koristi mnogo.

Da književnost ima društveno-kohezivnu funkciju i da kao igra pobuđuje elemente više kognicije, recimo kompleksno zaključivanje, planiranje, razumijevanje uzroka i posljedica, predviđanje ponašanja drugih, uživljavanje itd., čini se da je proturječno tezi koja je smisljena posebice u odnosu na modernu književnost, da je bit književnosti zapravo stvaralaštvo ili kreativnost. Problem je u tome što kontinuirano stvaranje novoga samo s mukom djeluje kao poticaj i kao način učvršćivanja etičkih i moralnih premisa nekog društva; naprotiv, ako kao bit književnosti razumijemo kreativnost, njezina je društvena funkcija prije razdiruća i revolucionarna.

Književnost u svojim počecima, to jest unutar tradicije usmenog pjesništva, svakako nije poznavala ni koncept autorstva ni koncept uvrježenja novine. U vrijeme antike, od koje barem u kontekstu europske književnosti imamo prilično brojna sačuvana djela u neprekidnom luku sve do suvremenosti, smisao književnosti nipošto nije bio

stvaranje nečeg novog i dotad nepoznatog. Čak sve do moderne književnost njezini istraživači nisu je smatrali prostorom za stvaranje nečeg novog, već prostorom za reprezentaciju stvarnosti. Nemimetička umjetnost, koja se snažno raširila u dvadesetom stoljeću, a poznajemo je već duže vrijeme, recimo, ikonografsko slikarstvo, stvara nove perspektive viđenja svijeta i čovjekove subjektivnosti koje ne reprezentiraju ništa ili reprezentiraju apstraktne ideje. Kako, dakle, upravo stvaranje novoga može biti način mišljenja koji čovjeku kao biću donosi prednost u odnosu na bića koja takvo razmišljanje ne poznaju i kakvu ulogu u produkciji novoga ima književnost?

Boydov odgovor možda je donekle nezadovoljavajući: kreativnost nije nešto što bi bilo karakteristično samo za suvremenu umjetnost, već je jedna od njezinih temeljnih karakteristika sve od početka njezina razvoja zato što je i umjetnost Darwinov stroj. Kreativnost, dakle, razumije kao opći princip stvaranja novoga unutar određenog konteksta, i to s ciljem proširenja raspona mogućih značenja koja bića pripisuju sebi i svijetu.

Ako kreativnost razumijemo na takav način, pronalazimo je u gotovo svakoj ljudskoj djelatnosti, a ne samo u književnosti, pa je smisljeno pitati se zašto bi upravo književnost bila ona djelatnost koja bi trebala biti njezin stvarni dom. Na to pitanje Boyd eksplicitno ne odgovara i upravo je zato njegovo razmatranje kreativnosti kao evolucijske funkcije prekratko. Međutim, iz konteksta njegovog raspravljanja o kreativnosti i književnosti moguće je opće karakteristike kreativnosti povezati s dvije druge karakteristike književnosti: užitkom, koji donosi njezina produkcija i recepcije (i s tim povezana pozornost), te slobodom koju uživa književnost kao kognitivna igra. »Umjetnost u nama razvija navike maštovitog istraživanja, tako da svijet ne poimamo kao dat i zatvoren, već kao

otvoren za oblikovanje prema našim vlastitim željama« (Boyd, 2016, 125).

Ako potonju rečenicu povežemo s navedenim karakteristikama književnosti, umjetnost je moguće poimati kao eminentni prostor kreativnosti zato što nije vezana za korespondiranje s na ovaj ili onaj način poimanom stvarnošću i zato što je čovjek evolucijski razvijen tako da uživa u posebnom, iznimnom i drugačijem, što i više privlači našu pozornost.

No, do toga da bismo mogli kreativnost povezati s književnošću kao oblikom umjetnosti koji se razlikuje od drugih, potreban je još jedan korak u mišljenju kojeg Boyd također samo naznačuje. Potrebno je prihvatiti pretpostavku da je govoreni i pisani jezik medij koji čovjeku omogućava najvišu razinu mogućnosti stvaranja novoga. Možemo pretpostaviti da se Boydu ova pretpostavka čini nekako samorazumljiva zato što upravo razvoj simboličkog jezika i govora razumije kao onu karakteristiku modernog čovjeka koja ga razlikuje od njegovih paleolitskih rođaka, neandertalaca, denisovaca i hobita. Boydovo razumijevanje jezika seže u daleku povijest čovječanstva i crpi iz povijesti književnosti te etoloških i primatoloških istraživanja, što znači da razmišlja o znakovnim sustavima u odnosu na životinjske vokalizacije i gestikulaciju kod životinja i čovjeka. Ljudski jezik razumije kao evolucijskog nasljednika brojnih kognitivnih i komunikacijskih predrazina, prije svega cilja na govoreni jezik, pisani jezik, ali ne i na to kako mi ljudi komuniciramo i stvaramo značenja pomoću drugih modaliteta.

Ako jezik i njegovu povezanost s književnošću razumijemo na takav način, onda je tvrdnja da je kreativnost s evolucijskog aspekta najučinkovitija u književnosti smislena, inače ne. Budući da se Boyd ovog pitanja ne laća neposredno, njegove rasprave o kreativnosti u književnosti

nije moguće odvojiti od rasprave o kreativnosti u umjetnosti uopće, što se također očituje u tome da u odnosu na kreativnost jednom govori umjetnosti, drugi put o književnosti, a pritom ne pojašnjava postoji li među ovim napravama kakva razlika.

Razumijevanje kreativnosti kao evolucijske funkcije književnosti može značiti i određenu vrijednosnu kategoriju – književni tekstovi koji su kreativniji trebali bi posljedično biti vrednovani kao bolji. To bi istovremeno trebalo značiti da će kreativniji tekstovi u većoj mjeri pobuditi pozornost čitatelja i zato biti tržišno uspješniji. Vrijednosni aspekt Boydove evokritike je problematičan zato što, čak i ako autor naizgled svoje zaključivanje temelji na evolucijsko-teorijskim premisama, to u konačnici rezultira posve ekonomskom teorijom, odnosno, bolje rečeno, teorijom ekonomije knjige, čiji je najjednostavniji izraz postavljanje znaka jednakosti između kvalitete književnog teksta i kvantitete njegove recepcije.

Da ta povezanost nikako nije nužna (ako je uopće uobičajena), vjerojatno ne treba posebno dokazivati – uopće u društvima s razvijenim tržištem knjiga prodaja knjiga ovisi o mnoštvu čimbenika od kojih su brojni vjerojatno značajniji od »kvalitete« samog teksta.

Boydova tematizacija pozornosti i ugone kao književne vrijednosti određujućih bioloških mehanizama na kraju se doista pokazuje problematičnom, ali ima i brojne pozitivne strane. Suvremena neuroestetika, posebice njezin najpoznatiji predstavnik Semir Zeki, tvrdi da je estetski doživljaj kod čovjeka na neurobiološkoj razini doista povezan s pobuđivanjem ugone, iako i Zeki i Boyd odbacuju misao da je ugoda takve vrste bit umjetnosti, kao i misao da je ugodu moguće bilo kako sadržajno odrediti. Ugoda o kojoj govore oba autora, naime, samo je funkcija ljudskog tijela i posebice njegova živčanog sustava, a

sadržaj koji tu funkciju pruža može se od čovjeka do čovjeka i od kulture do kulture mijenjati. Time Boyd ukazuje na smjer mogućeg novog rješenja starog, zapravo još do Aristotela sežućeg pitanja zašto ljudi mogu uživati (na estetskoj razini) i u gledanju stvarno odvratnih stvari.

Boydovu tematizaciju ugone dopunjuje njegovo razmišljanje o ulozi pozornosti u evoluciji i književnosti. Ako se posvetimo književnosti, moramo utvrditi da je pozornost činjenično značajan dio književne recepcije – svaki književni tekst mora moći pobuditi i zadržati pozornost čitatelja. No, to još ne znači da je i smisao, ili cilj, ili uopće svrha svakog autora pobuđivanje pozornosti. Čini se da Boyd između pozornosti koju pobuđuje književni tekst i autorove želje, namjere i ciljeve pomalo prebrzo postavlja znak jednakosti. Iako se s evokritičkog stajališta čini posve svrsishodnim tvrditi kako tekst pobuđuje pozornost – i naratologija istraživačima osigurava alate pomoću kojih to mogu činiti – zaključivanje o kvaliteti književnog teksta te autorovim namjerama na ovoj osnovi je neopravdano.

Uz nedoumice znanosti o književnosti u vezi s Boydovim evokritičkim opisom evolucijske funkcije književnosti, treba spomenuti još neke biološke nedoumice. Boyd zagovara misao da je univerzalnost književnosti već sama po sebi znak za to da je riječ o evolucijskoj prilagodbi. Na to da univerzalnost književnosti (Boyd je definira kao fikciju) može biti posljedica i drugih čimbenika, ne samo evolucijske prilagodbe ljudskih bića za književnost, upozoravaju Patric Colm Hogan i Jan Verpooten.

S univerzalnošću umjetnosti kao kriterijem njezine evolucijske uvjetovanosti povezan je sljedeći Boydov adaptacionistički argument: umjetnost zahtijeva izdatnu količinu truda, vremena i resursa, pa se zato kroz dugu povijest čovječanstva ne bi razvila, a posebice ne u svim

ljudskim kulturama, ako ne bi bila evolucijski opravdana, odnosno ako ne bi bila evolucijska prilagodba. Ovaj bi argument mogao biti valjan u brojnim povijesnim razdobljima i kulturama, ali je upitno uvjerenje da je tako uvijek i svugdje. Verpooten (2015, 22) opravdano kaže kako nipošto nije istina da svako bavljenje umjetnošću zahtijeva visoke troškove, pri čemu izlaže posebice onu vrstu umjetnosti kojom se Boyd najviše bavi, to jest fikciju. Izmišljanje priča, naime, ne zahtijeva mnogo vremena i materijalnih resursa, posebice izmišljanje jednostavnih pričica, šala, dosjetki, rima i usporedbi, s kojima bi fikcija u filogenetskom smislu trebala nastati.

S druge strane, Verpooten tvrdi da umjetnost (i posebice umjetnost fikcije) uključuje mnoštvo kognitivnih mehanizama koji nemaju samo jednu, izrazito ciljnu razvijenu funkciju, recimo, stvaranje fikcije, već su funkcionalni dio šire poimane kognicije koja regulira ljudsko ponašanje i čovjekov odnos prema okolini. Stoga je, prema njemu, upravo moguće da bi se književnost, čak i ako prihvatimo pretpostavku o njezinoj troškovnoj potratnosti, mogla razviti i očuvati, čak i ako ne bi bila evolucijska prilagodba (Verpooten, 2015, 23). Drugim riječima, moguća troškovna potratnost umjetnosti, a posebice književnosti kao njezine posebne vrste, u strogom, biološkom smislu nije dovoljan dokaz za uvjerenje da je književnost evolucijska prilagodba, već dopušta barem mogućnost razumijevanja književnosti kao nusprodukta evolucije. Naposljetku Boyd sam tvrdi da mi ljudi nemamo posebne umjetničke kognitivne funkcije, da u mozgu nemamo »centar« za umjetnost ili čak književnost, već stvaranje umjetnosti uključuje mnoštvo kognitivnih mehanizama od jezika, pamćenja, emocija, itd., čije se djelovanje ne bi ugasilo ako bi se čovječanstvo u nekom povijesnom trenutku prestalo baviti umjetnošću i ono

činjenično ne izumire ako se neki pojedinac ne bavi umjetničkom produkcijom ili recepcijom.

Druga strana ove medalje je Boydova tvrdnja da umjetnost pobuđuje pojedinčev kognitivni razvoj, sposobnosti, njegovu inteligenciju, empatiju itd. Dok Verpooten ističe nekonzistentnost dokaza o takvim prednostima pojedinih vrsta umjetničkog stvaranja, recimo nedavne tvrdnje o problematičnosti tzv. Mozartova efekta, da slušanje klasične glazbe poboljšava sposobnost prostorne orijentacije (Verpooten, 2015, 26), za druge vrste kognitivnih mehanizama postoje uvjerljiviji dokazi o povezanosti s umjetničkim stvaranjem. Eksperimenti koje je proveo Oatley, primjerice, pokazuju da recepcija književnosti utječe na osobnost pojedinog čitatelja ili slušatelja, ali i istovremeno da na svaku osobu utječe donekle drugačije. Još su snažniji dokazi za povezanost između recepcije fikcije i razvoja teorije uma, te empatije, čega je svjestan i Verpooten, pa čak navodi preglednu studiju Thaile Goldstein i Ellen Winner, koja barem za teoriju um potvrđuje nedvosmislenu povezanost između sudjelovanja u kazališnim radionicama i razvijene teorije uma. Verpootovu tvrdnju da je na ovome području dosad bilo provedeno premalo studija treba potvrditi, iako je upravo istraživanje mogućeg utjecaja recepcije književnosti na empatiju, teoriju uma i uopće inteligenciju, a možda i kreativnost, ono područje književnog darvinizma u kojem se u budućnosti najviše možemo nadati spoznajama koje su značajne za znanost o književnosti.⁹⁸

⁹⁸ Povezanost između viših razina intencionalnosti i sudjelovanje u kazališnim radionicama s obzirom na prirodu kazališne umjetnosti možda je i očekivana zato što se barem klasično kazalište, to jest kazalište do postdramskih načina pisanja, temeljilo na međuljudskim odnosima između dramskih likova, posredovanih kroz dijaloge, kroz koje je potrebno razumjeti namjere i očekivanja dramskih likova te

Brojnost i kompleksnost kognitivnih mehanizama uključenih u umjetničko stvaralaštvo i posebice stvaranje i recepciju fikcije u konačnici može voditi do boljeg razvoja nekih od tih mehanizama. Pitanja što i kako ostaju otvorena i stvar su budućih – i književno-znanstvenih – istraživanja. Ali postojanje moguće veze između takve vrste »korisnosti« književnosti na ontogenetskoj razini i teze o književnosti kao evolucijskoj prilagodbi nisu nužne. Ono što daljnja istraživanja moraju pokazati je uzročno-posljedična veza između bavljenja umjetnošću (književnošću) i individualnih kognitivnih mehanizama. A ako se neke takve veze pokažu stvarnima, ta činjenica sama po sebi neće biti dovoljan razlog za uvjerenje da je književnost evolucijske prilagodbe zato što ne bi bile sukladne barem s uvjerenjem da je književnost nusprodukt evolucije.

Ključna prednost Boydove evokritike, to što povezuje načine simboličkog djelovanja čovjeka koji stvara književnost i čovjekove urođene, biološke predispozicije, što načelno omogućuje povratnu vezu između to dvoje, u konačnici se pokazuje kao najvažniji nedostatak njegove teorije. Kada Boyd književnost razmatra kao kognitivnu igru obrascima, to jest kao igru s čovjeku značajnim informacijama u virtualnom, zamišljenom kontekstu, smatra da su svi načini igranja nužno evolucijske prilagodbe. U cjelovit misaoni kontekst postavlja biološki aspekt prilagodbe – postojanje evolucijski razvijenih bioloških predispozicija nekog ponašanja – i sve moguće kulturološke načine korištenja, preoblikovanja i pamćenja bioloških predispozicija. Verpooten pritom ističe da svi

njihovu isprepletenost. S tog je aspekta moguće dramsku umjetnost razumjeti kao intenziviranu društvenost koja od sudionika zahtijeva intenzivnije vježbanje teorije uma i korištenje viših razina intencionalnosti.

mogući načini kulturne modifikacije igre, čak i ako se radi o evolucijsko-biološki uvjetovanoj i urođenoj ljudskoj dispoziciji, ne služe nužno istoj evolucijskoj funkciji. Verpooten navodi primjer japanskih makaki majmuna (*Macaca fuscata*) koji se igraju, no njihova je igra u nekom trenutku prerasla u specifičnu »kulturu« oblikovanja i rukovanja kamenjem koja nema nikakvu adaptivnu funkciju, već je kao igra samougrađujući oblik djelatnosti koji se upravo zato čuva kroz generacije bića (Verpooten, 2015, 24–25), pri čemu sažima spoznaje o igri u makakija i njezinoj važnosti za razumijevanje ljudske kulture, koju su već u osamdesetim godinama prošlog stoljeća opisali Huffman i Quiatt.

Iako se naposljetku sva četiri razloga zbog kojih Boyd književnost razumije kao evolucijsku prilagodbu pokazuju problematičnima, pojedinačna Boydova razmišljanja otvaraju važna i za budućnost znanosti o književnosti možda ključna pitanja: Kako načini ljudske pre-simboličke kognicije određuju međuljudske odnose i odnos čovjeka prema njegovoj okolini te kako se to pokazuje u književnosti? Kako književnost utječe na ljudsku kogniciju u cjelini? Po čemu se književnost razlikuje od igre? Što je evolucijska bit umjetnosti i koja je u tom smislu specifična funkcija književnosti kao posebne umjetničke vrste? Koje kognitivne funkcije pobuđuje književnost i s kojim se evolucijskim tendencijama one mogu povezati? Kojim narativnim mehanizmima književnost zaokuplja pozornost čitatelja? Popis, dakako, nije završen, navodimo samo najočitija pitanja na koja književni darvinizam nudi moguće (alternativne) odgovore.

No, Boydova evokritika sama sebe ne poima kao jedan od mogućih pristupa književnosti, već kao teoriju književnosti koja bi trebala biti u mogućnosti nadomjestiti starije pretpostavke znanosti o književnosti. S ovog

stajališta, evokritika je neuspješna zato što njezini dokazi nisu posve uvjerljivi, a njezina metodologija, što se najjasnije pokazuje u odnosu na s Boydovu evokritičku interpretaciju, unatoč takvoj tendenciji, ne razvija se uistinu holistički. Potonje se kod Boyda posebice pokazuje u njegovoj upotrebi ekonomske terminologije koja bi trebala funkcionirati metanarativno – u središtu njegovog zanimanja je razmjena informacija, u što je moguće ubrojati ponašanje književnih likova, kao i autora književnih tekstova te konačno čitatelja, nakladnika i s tržištem knjiga povezanih institucija. brojne moguće nivoa razmatranja književnosti doista je moguće analizirati i kao načine razmjene informacija, kroz komunikaciju kao informacijsku ekonomiju, no to je samo dio značenja i funkcija koje književni tekst i književni diskurs mogu imati.

3.4.4. Carrollov kognitivni poredak

Carroll je uveo metodu istraživanja književnosti na temelju teorije evolucije. No, već njegovo ishodišno zasnivanje književnog darvinizma ne zahtijeva samo uvođenje evolucijsko-teorijskih spoznaja u znanost o književnosti, već i utemeljivanje same znanosti o književnosti preko teorije evolucije. Na načelnoj razini zauzima se za znanstveno proučavanje književnosti koje bi odredilo univerzalne karakteristike književnih tekstova, njihove produkcije i recepcije, kao i način njihova postojanja, kriterije interpretiranja i vrednovanja.

Carroll takav pristup zagovara u svim svojim kasnijim člancima i knjigama, pri čemu je posebno oštar prema znanosti o književnosti druge polovice dvadesetog stoljeća, za koju, slično kao i Menand, smatra da se više ne razvija, već samo klonira i reproducira. Prema njemu, izvor toga je dublji, epistemološki: »U okviru takvog razmišljanja

nijekajuća priroda poststrukturalističkih nijekanja istine čini se samo primjerom opće tvrdnje da su nekoherentnost i protuslovlje središnji dio krajnje, jezične stvarnosti« (Carroll, 2012c, 17). Prema njemu, tekstualizam i neodređenost niječu dva temeljna kriterija istine: »podudarnost između tvrdnji i njihova objekta te unutarnja koherentnost tvrdnji« (Carroll, 2012, 16).

Kako bi izbjegao apriornu nekoherentnost i protuslovlje znanosti o književnosti i svakog bavljenja književnošću, znanost o književnosti želi utemeljiti na drugačijim epistemološkim postavkama: »Moje je stajalište suprotno, da su doktrine tekstualizma i neodređenosti neistinite i da je sama istina glavno mjerilo ocjenjivanja svih doktrina« (Carroll, 2012, 17).

Dakako, treba se zapitati što Carroll misli pod »samom istinom«, kako je određuje ili »spoznaje«. U svojem razumijevanju istine poziva se na biologizam Konrada Lorenza, prema kome ljudsko znanje proizlazi iz interakcije između čovjeka kao »fizičkog entiteta« koji je »aktivan subjekt koji opaža« i »realnostima jednako fizičkog vanjskog svijeta«, zbog Carroll može tvrditi da »značenje ponajprije nije određeno lingvističkim i kulturalnim kodovima koji slijede samo svoje unutarnje zakonitosti, već i fiziološkim strukturama« (Carroll, 2012, 18).

Ali »fiziološke strukture« nisu dovoljne zato što ovaj izraz označava funkcionalno različite organe, od pojedinačnih osjetila do središnjeg živčanog sustava. Carroll s te biološke ili čak neurološke razine prelazi najprije na razinu psihologije ili barem neuropsihologije, a potom prepoznaje još one temeljne elemente koji cjelovito određuju »afektivne, pojmovne i estetske odnose« (Carroll, 2012, 18) u književnim tekstovima.

Carroll se u svojem opisu funkcioniranja ljudske

kognicije, koja se temelji na funkcioniranju »fizioloških struktura«, oslanja na evolucijsku psihologiju i odbacuje tzv. sociobiologiju, ali pritom nije posve dosljedan jer u nekim svojim tekstovima izričito kritizira sociobiologiju,⁹⁹ u drugima se oslanja na njezine temeljne postavke¹⁰⁰ – isto vrijedi i za evolucijsku psihologiju.¹⁰¹

Njegova kritika sociobiologije i načelno prihvaćanje evolucijske psihologije rezultat je svijesti o postojanju konceptualnih razlika između fiziologije ljudskog živčanog sustava i ljudskog ponašanja, s jedne strane, te između principa teorije evolucije i izvora ljudskog ponašanja, s druge strane.

Budući da je svjestan razlike između principa teorije evolucije i konkretnih motivacija koje vode ljudski život, suprotstavlja se sociobiologiji koja pretpostavlja da zakonitosti evolucije neposredno znače i izvore motivacije pojedinčeva ponašanja ili ponašanja skupina ljudi (Carroll, 2005, 82 i sl.), iako u isto vrijeme načelno prihvaća, prema Wilsonu sažetu, sociobiološku pretpostavku da »znanje uvijek treba ocjenjivati univerzalnim standardima empirijske valjanosti« (Carroll, 2012c, 34). Prema Carrollu,

⁹⁹ Npr. Carroll, 2005, 82.

¹⁰⁰ Npr. Carroll, 2012c, 35.

¹⁰¹ Carroll ne prihvaća početne postavke klasične evolucijske psihologije, a posebice je nesklon pretpostavci da su ljudi na temelju genetike prilagođeni na život prije stotina tisuća godina. Kaže da takvo mišljenje iz evolucije istiskuje sve što smatramo posebnošću ili posebnim postignućima ljudske vrste. Također smatra da evolucija nije završila prije stotina tisuća godina, nego se nastavila i nastavlja se još i danas, posebice uzimajući u obzir kulturni dio biokulturnog spoja koji usmjerava razvoj čovjeka. No, s druge strane, prihvaća suvremenije inačice evolucijske psihologije, posebice značenje »privremenih motivacija« i pretpostavku da postoje biološki preduvjeti specifično ljudskih načina ponašanja i nasljeđivanja, na temelju kojih se razvio (i na ontogenetskoj razini uvijek se iznova razvija) ljudski način mišljenja (Carroll, 2005, 82).

motivacije konkretnih ljudskih postupaka nisu neposredno povezane s principima teorije evolucije. Ljudi pri svojim konkretnim odlukama ne odlučuju s obzirom na to što će im omogućiti da imaju što više potomaka koji će u budućnosti nositi njihove gene. Sukladno pretpostavkama evolucijske psihologije, tvrdi da ljudi donose odluke na temelju »privremenih motivacija«, recimo želje za spolnim odnosom koji može dovesti do toga da imaju potomke, ali to nije nužno i naša motivacija ne proizlazi iz ove evolucijske tendencije (Carroll, 2005, 82–83).

Na pitanje odakle dolazi motivacija ljudskog djelovanja, Carroll odgovara dvama konceptima: »povijest života« i »sustavi ponašanja«.

Koncept povijesti života genealoški je povezan s teorijom evolucije. Riječ je o opisu životnog ciklusa svakog bića (ne samo čovjeka) kroz pojmove rođenja, rasta, smrti i reprodukcije, pri čemu su životni ciklusi koje možemo opaziti »rezultat natjecanja između prednosti i nedostataka različitih aktivnosti u svakom trenutku života« (Carroll, 2005, 83). Temelj ove evolucijske ekonomije je evolucijsko-teorijski koncept sposobnosti bića za preživljavanje koji uključuje sve načine »reproduktivnog uspjeha« (*inclusive fitness*). U tom smislu, evolucijski smisao života nije samo osobna reprodukcija bića, već i briga za prijenos biću srodnih gena na sljedeće generacije. Prirodna selekcija stoga ne ovisi samo o sposobnosti pojedinog bića da prenese svoje gene na sljedeće generacije i čim većem broju potomaka, već o tome kako pojedina bića surađuju i međusobno se natječu u skupini te skupine protiv drugih skupina, što pojašnjavaju teorije evolucije grupe, roditeljskog ulaganja i recipročnog altruizma.¹⁰²

¹⁰² Carroll u svojim ranijim darvinističkim analizama ne problematizira nesklad između ovih inačica evolucijskog pojašnjavanja zakonitosti kompleksnog društvenog ponašanja bića te utjecaj takvog ponašanja i

Teorija evolucije na koju se Carroll oslanja, dakle, nije sociobiološka borba za što veći reproduktivni uspjeh, već prirodna selekcija koja uzima u obzir principe roditeljske skrbi za potomke, evoluciju grupa i recipročni altruizam. Osnova svih još uvijek je reproduktivni uspjeh, ali ne reproduktivni uspjeh pojedinog bića, već skupine ili vrste bića.¹⁰³

Sve vrste ponašanja, odnosno obrazaca ponašanja pomoću kojih ljudi i druga bića organiziraju svoj život na tako uključiv način, Carroll naziva »sustavima ponašanja«. Njegovo poimanje sustava ponašanja neposredno je povezano s evolucijsko-psihološkom teorijom modularnog mozga koja predviđa domensku specijalizaciju pojedinih

tih zakonitosti na prirodnu selekciju. Čini se da ga više zanima moguća evolucijska funkcija književnosti koja bi pokazala zašto je književnost evolucijska prilagodba. U središtu njegova interesa stoga se nalaze sustavi ponašanja, ali ne i zakonitosti društvenog ponašanja i njihov utjecaj na prirodnu selekciju, što biološki utemeljuje pojedine sustave ponašanja. U svojim posljednjim raspravama, u kojima sve više zauzima za evolucijsku sociologiju ili evolucijsku društvenu znanost, detaljnije analizira razlike između teorija altruizma, recipročnog altruizma, roditeljskog ulaganja i evolucije grupa jer je svjestan da je potreban i precizan i cjelovit opis načina nastanka sustava ponašanja, posebice kognitivnog sustava ponašanja čiji je produkt književnost (vidi Carroll, 2008, 111–115).

¹⁰³ Iako isprva toj temi ne posvećuje veliku pozornost, u okviru svog nastojanja na evolucijskoj društvenoj znanosti (biokulturna teorija) analizira teoriju recipročnog altruizma i teoriju evolucije grupa koje značajno transformiraju primarnu evolucijsku tendenciju svih bića za reprodukcijom i time darvinističku prirodnu selekciju, čiji je najpoznatiji i možda (projektno) najekstremniji prikaz Dawkinsova teorija sebičnog gena. Carroll prihvaća zamisao o »urođenosti surađivačkog ponašanja«, kao i zamisao o tome da »identitet pojedinca sadrži i identitet grupe«, iako je svjestan da »prikladan model ljudske prirode« iz kojeg bi bilo moguće sintetizirati produkt interakcija između urođenih ljudskih dispozicija i u najširem smislu okolišnih uvjeta još ne postoji (Carroll, 2015, 534).

dijelova mozga za točno određene i evolucijski uvjetovane te razvijene funkcije. S druge strane, svaki sustav ponašanja »sastavlja niz motiva koji imaju širi smisao ili svrhu – održavanje života, traženje partnera, odgajanje potomstva, održavanje rodbinskih veza i funkcija društvenog poretka« (Carroll, 2005, 84). Ti se motivi ne izražavaju neposredno i samodostatno, već su međusobno povezani, a nad njima »bdije« »mišljenje višeg reda ugniježđeno u novoj moždanoj kori« (Carroll, 2005, 84).

Kompleksan sastav ponašanja, koji sažima pojam sustava ponašanja, čovjeku omogućuje relativnu neovisnost o urođenim tendencijama za razmnožavanjem i ugodom, pomoću kojih evolucija »motivira« bića za evolucijski održiva ponašanja. Sustavi ponašanja su, dakle, oni koji čovjeku omogućuju odgovore na prirodno ili društveno okruženje, ali nisu nužno instinktivno determinirani. Prema Carrollu (2005, 84), »simbolička dimenzija kulture – rituali, obredi, pripovijedanje i umjetnost – način je javnog izražavanja ovih osnovnih motivacijskih sklopova«.

Za čovjeka su kognitivni procesi višeg reda i opća inteligencija, kako o tome govori Carroll, stoga izuzetno važni. Njegova je ključna teza da je i um kao cjelina »sustav ponašanja«, i to »kognitivni sustav ponašanja« koji u čovjeku »pobuđuje potrebu za konceptualnim i fantazijskim poretkom« (Carroll, 2005, 86–87). Da bi čovjek tu potrebu zadovoljio, stvara »religiozna, filozofska ili ideološka uvjerenja; razvija znanstveno znanje; i stvara estetske i fantazijske artefakte« (Carroll, 2005, 87).

Evolucijska funkcija književnosti, koja je produkt kognitivnog sustava ponašanja, dakle, stvaranje je kognitivnog reda. Iako se samo »stvaranje kognitivnog poretka« čini apstraktno, u Carrolllovoj predodžbi djelovanja književnosti ima točno određeno značenje, to jest davanje smisla ljudskom ponašanju, »davanje smisla

ljudskim potrebama i motivima« (Carroll, 2005, 87):

Simuliraju subjektivna iskustva, uređuju društvene odnose, pobuđuju seksualne i društvene odnose, prikazuju intimne rodbinske odnose i čitav sklop te interaktivni niz ljudskih sustava ponašanja lociraju u modelu totalnog poretka svijeta.

S obzirom na rečeno, vidljivo je da je evolucijska funkcija književnosti i drugih umjetnosti davanje smisla djelovanju svih sustava ponašanja te stoga svojevrsna metafunkcija koja čovjeku osigurava ugodu pri suočavanju s neredom i difuznošću svijeta s kojim je suočen, kao i beskonačnim nizom mogućih interpretacija svijeta.

Današnji ljudi ne mogu izabrati mogućnost da ne žive kroz svoje fantazijske strukture. Svijet im se ne predstavlja samo kao niz podražaja koji pobuđuju stereotipne odazive, već kao kontigentne okolnosti koje sadrže složene uzročne procese i intencionalna stanja drugih umova (Carroll, 2006, 41).

Carrollovo poimanje književnosti obuhvaća tzv. fikciju i nefikcijske žanrove, pisane tekstove te usmenu tradiciju jer, prema njemu, temeljna struktura književnosti kao produkta kognitivnog sustava ponašanja i specifični kognitivni moduli koji je omogućuju ostaju isti tijekom povijesti ostaju isti (Carroll, 2012c, 103). Pa ipak, Carroll te pretpostavke ne analizira preciznije i ne govori koji su točno kognitivni moduli preko kojih se izražava književnost.

Među njih vjerojatno ubraja i jezik koji shvaća kao »instinkt« (Carroll, 2005, 85), dakle u osnovi čomskijanski, iako dodaje da se jezični instinkt artikulira ili izražava tek socijalizacijom, to jest društvenim učenjem, čiji su temelj »urođene dispozicije« (Carroll, 2005, 85), što znači temelj kasnije raznolikosti individualnih stilova i drugih pojedinih posebnosti autora književnih tekstova. Stoga je, prema

Carrollu, i individualne posebnosti svakog autora moguće razumjeti kao dio prilagodbe okolini s obzirom na vlastite urođene dispozicije. Ali ostaje otvoreno pitanje koje su to urođene dispozicije koje, uz specifične čimbenike okoline i socijalizacije, utječu na to da će neki ljudi biti autori boljih književnih tekstova, drugi lošijih, a da treći uopće neće pisati književnost.

Ključna je psihološka osobnosna karakteristika autora književnih tekstova, prema njemu, »intelektualna i fantazijska otvorenost« (Carroll, 2005, 93). Ovo je generalizacija koja se može temeljiti na Carrollovom osobnom iskustvu, ali nažalost ne navodi nijednu psihološku studiju koja bi poduprla njegovu pretpostavku. No, čak i ako bi se ovo predviđanje pokazalo istinitim, još uvijek je potrebno pokazati (uz pomoć kognitivne psihologije) koji su to kognitivni (ne opći, bihevioralni) mehanizmi koji autorima omogućuju takvu otvorenost. Zasigurno bismo mogli ubrojati barem teoriju uma i empatiju (čije se djelovanje, prema najnovijim istraživanjima, temelji na funkcioniranju zrcalnih neurona), na što se Carroll nadovezuje kada govori o izrazitoj sposobnosti zauzimanja stajališta i razlikovanja između različitih književnih likova koje bi autori u književnim tekstovima trebali imati, ali to ne objašnjava.

Njegova je pozornost posve usmjerena na utemeljivanje umjetnosti kao produkta opće inteligencije, to jest kao produkta kognitivnog sustava ponašanja koji daje smisao ljudskom ponašanju, vrednuje ga i organizira u smisleni svjetonazor. Polazeći od evolucijske psihologije, traži veze između evolucijsko-teorijskih principa i načina na koje bi bilo moguće sistematizirati zakonitosti ljudskog ponašanja, a kada govori o konkretnim kognitivnim modulima pomoću kojih bi se sustavi ponašanja ostvarili sve vrijeme ostaje na općenitoj razini. Zato književnost

evolucijski ne povezuje s djelovanjem nekog pojedinačnog kognitivnog modula – ni s djelovanjem jezika – nego je povezuje s najopćenitijim »smislom« ljudske kognicije, tzv. kognitivnim sustavom ponašanja koji povezuje i daje smisao svim vrstama ljudskog osjećanja, ponašanja i mišljenja.

Takva argumentacija znači da je književnost produkt evolucijski razvijenog ljudskog uma i da obavlja istu funkciju kao i brojne druge »slične« djelatnosti (recimo druge umjetnosti, religija, filozofija itd.). Pa ipak, već na ovoj općoj razini razumijevanja Carrollova razmatranja evolucijske funkcije književnosti uočavamo dva važna problema. Prvi je evolucijsko-funkcionalno razlikovanje između književnosti i drugih sličnih djelatnosti, a drugi je poimanje tako objašnjene evolucijske funkcije književnosti kao temelja za tezu o književnosti kao evolucijskoj prilagodbi.

Čak i ako prihvatimo zamisao o sustavima ponašanja i Carrollovo razumijevanje književnosti kao produkta kognitivnog sustava ponašanja koji se ipak temelji na problematičnoj predodžbi o modularnom mozgu i evolucijskoj psihologiji, njegova analiza ne dopušta razlikovanja između posebnog učinka književnosti i učinaka drugih sličnih »simboličkih« ljudskih djelatnosti. Književnost tako postaje jedan od načina na koje kognitivni sustav ponašanja organizira i daje smisao najrazličitijim kognitivnim obrascima i procesima kroz koje percipira, poima i vrednuje svijet (vanjski ili prirodni, ali i unutarnji ili duhovni svijet). Kako bi književnost mogli razumjeti kao evolucijsku prilagodbu, postojanje književnosti trebalo bi biti nužan uvjet organizacije čovjekovih predodžbi o sebi i svijetu; bez književnosti bi takav »poredak« morao ili nedostajati ili bi se od »književnog« morao bitno

razlikovati.¹⁰⁴ No, čini se da ni tradicija usmenog pjesništva ni kasnija pisana književna tradicija same po sebi ne jamče nikakav posebni te od drugih upotreba jezika i vrsta ljudskog simboličkog djelovanja odvojeni »kognitivni red«. Carrollovu hipotezu bilo bi moguće razumjeti i tako da književnost razumijemo kao pripovijedanje ili narativnost, a ne u užem smislu kao beletristiku. No, tada bismo se, slično kao što to vrijedi za Boyda, morali odreći specifične evolucijske funkcije književnosti kao fikcije – upravo onoga što Carroll zagovara i utemeljuje – na račun evolucijske funkcije jezika (simboličkih načina komunikacije) općenito.

Kritike koje Carrollov književni darvinizam ocjenjuju kao sociologizaciju znanosti o književnosti čine se opravdane upravo zbog njegovog nerazlikovanja između književnosti i drugih simboličkih djelatnosti čovjeka na razini njegovog definiranja evolucijske funkcije. Ali Carroll takve kritike vjerojatno ne bi ni osporavao, pogotovo ako uzmemo u obzir najnovije izvode njegove teorije književnosti gdje se izričito zauzima za evolucijsku društvenu znanost.¹⁰⁵ S druge strane, Carrollov književni darvinizam u tom se smislu ne razlikuje od znanosti o književnosti koja se temelji na Teoriji i književnost razumije kao jedan od izraza sustava (jezika), moći, ideologije itd.

Carrollova je najšira namjera zamijeniti Teoriju teorijom evolucije, stoga ne čudi da se strukturalno mjesto književnosti kod Carrolla zapravo ne razlikuje od

¹⁰⁴ Carroll »posebno« mjesto književnosti među umjetnostima ne tematizira. Kako se književnost razlikuje od drugih umjetnosti samo se naslućuje u rečenicama poput sljedeće: »Prilagođene sposobnosti tvore 'narodnu psihologiju', a književnost je mjesto u kojem se narodna psihologija najjasnije i najpotpunije izražava« (Carroll, 2008, 115).

¹⁰⁵ Vidi Carroll, 2015a i 2015b.

strukturalnog mjesta koje književnost zauzima u suvremenim, na Teoriji utemeljenim pogledima na književnost. S druge strane, Carrollova je namjera uža i više specifična – želi pokazati da je književnost evolucijska prilagodba. Stoga njegova analiza evolucijske funkcije književnosti utemeljuje ne samo smislenost književnosti u suvremenom društvu i u svim povijesnim društvima, nego i prilagođenost književnosti točno određenom evolucijskom problemu čije je (možda nepotpuno i nedostatno) rješenje književnost.

Ako uzmemo u obzir Dobzhanskyjevu definiciju evolucijske prilagodbe, evolucijska funkcija književnosti je točno određen »aspekt razvojnog obrasca organizma«, rezultat razvoja bića koji mu donosi određenu evolucijsku prednost. Čini se da Carroll kao takav aspekt razumije ljudsku potrebu za »zatvaranjem« (*closure*), da osmisli i ujedini raznolikost svojih doživljaja, percepcija, osjećaja, emocija i misli. Carroll pretpostavlja da razvoj opće inteligencije, koja iz perspektive suvremenije evolucijske psihologije povezuje i organizira modularnu kogniciju, neposredno pobuđuje potrebu za književnošću (ili možda potrebu za pripovijedanjem). No, sa stajališta evolucijske teorije to još nije dovoljan razlog za tvrdnju da je književnost evolucijska prilagodba, ali je jedan od razloga da jezik možemo razumjeti kao evolucijsku prilagodbu (Patel, 2008, 366) zato što su ljudi koji ne razviju sposobnost ovladavanja jezikom uskraćeni za značajne kognitivne sposobnosti, a ljudi koji nikada nisu »čitali« fikciju mogu živjeti posve običnim životom.

Carrollova analiza u strogom smislu ne obrazlaže poimanje književnosti kao evolucijske prilagodbe, već kao evolucijsku prilagodbu jezika. Ljudska kognicija je biokulturološki razvijena tako da na filogenetskoj i ontogenetskoj razini uspostavljamo »kognitivni sustav

ponašanja«, što znači da ako naučimo koristiti simbolički jezik svojem doživljaju svijeta nužno simbolički dajemo smisao. No, svako takvo davanje smisla (organiziranje) još nije književno (ni u širem ni u užem smislu kao fikcija), a fiziološka osnova čovjeka kao bića koja je prilagođena za upotrebu jezika ni u jednom slučaju ne pokazuje posebne osnove za posebnu književnu upotrebu.

Carollova analiza evolucijske funkcije književnosti je, ako prihvatimo njegove teorijske postavke, primjerena jer pokazuje kako je ljudska kognicija evolucijski razvijena tako da omogućuje postojanje književnosti. Ukazuje i na to da književnost u evolucijskom smislu ima određenu funkciju; ali ta funkcija nije niti specifično »književna« niti je neposredno povezana s biološkom osnovom bića, zbog čega bi sukladno Carrollovim pretpostavkama bilo i kada bismo književnost razumjeli kao nusprodukt evolucije – ali ne drugačije, kao što to čini Pinker.

Ako Pinker na umjetnost i književnost gleda kao poslasticu koju si naš um može priuštiti,¹⁰⁶ ali nije nužno potrebna za njegov opstanak, s Carrollova gledišta književnost mogli bismo razumjeti kao goveđu juhu koja je kao vrsta hrane nužna za čovjekovo preživljavanje, ali ne i po svojoj specifičnosti da je »goveđa juha«. Iz ovog aspekta, Carrollova je definicija književnosti kao posebne evolucijske prilagodbe čovjeka kao bića preuska zato što ne specificira kako »kognitivni sustav ponašanja« književnost uvjetuje drugačije od, ako uzmemo Carrollov primjer,

¹⁰⁶ Grodal teorijsko razilaženje između Pinkera i Carrola opisuje kao dva dijametralno suprotna odgovora na pitanje što je prilagodba. Prema Grodal, Pinker oštro odvaja učinke ugone od evolucijskih prilagodbi, pri čemu umjetnost služi pobuđivanju ugone i nije evolucijska prilagodba, a Carroll razlikuje ugodne stvari koje »samo« pobuđuju ugodu i stvari koje imaju viši smisao ili »čak uzrokuju bol«, pri čemu umjetnost pripada drugoj skupini. Grodal obje distinkcije označuje kao problematične (Grodal, 2008, 193–194).

religije i znanosti ili, ako uzmemo Patelov primjer, glazbe.

Ponešto bi drugačije vrijedilo kada bi Carroll književnost razumio »samo« kao fikciju i kada bi fikciju razumio kao pripovijedanje izmišljenih priča (kao što to čine djelomice već Dissanayake i prije svega Boyd). S jedne strane, u ovom slučaju doista bismo govorili prije o pripovijedanju, odnosno narativnosti kao evolucijskoj prilagodbi, s druge strane, takva bi definicija književnosti pobudila važnije pitanje o tome kako ljudi stvaraju »istinite« i »neistinite« pripovijesti. Ponegdje se čini da Carroll kada opisuje književnost i činjenično misli na fikciju, ali to eksplicitno ne izražava. Kad bi problem eksplicitno postavio kao problem pripovijedanja izmišljenih priča, naime, morao bi objasniti kako su upravo izmišljene priče, za razliku od »istinitih« priča, evolucijski svrsishodne. S aspekta razumijevanja »kognitivnog sustava ponašanja« kao neposrednog kognitivnog izvora književnosti to nije moguće učiniti. Zapravo je s njegova stajališta »istinitost« pripovijesti neznčajna – kao da pretpostavlja aristotelovsko razlikovanje između historiografije i književnosti prema kojoj historiografija (i ako smisleno ovakav govor proširimo na svaki »znanstveni« govor) govori o stvarnom i pojedinačnom, a književnost o općem i nužnom. Ovu pretpostavku o potrebi za davanjem smisla koju ljudima osigurava kognitivni sustav ponašanja znanstvena upotreba jezika ne bi mogla zadovoljiti, a »fikcija« bi bila nužna posljedica njegovog postojanja – pri čemu bi još uvijek ostalo otvoreno pitanje o razlikovanju religijskih i književnih priča te razlikovanju između različitih vrsta umjetnosti. A ipak se čini da i znanstvene priče (ako ne uzmemo u obzir religijske, povijesne i druge koje se također smatraju istinitima) djeluju na isti način, dakle, da i neknjiževne priče osiguravaju kognitivni poredak, ne samo kao davanje

smisla, već posebice funkcionalno kao organiziranje ljudske kognicije u koherentan sustav razumijevanja.¹⁰⁷

S aspekta znanosti o književnosti Carrollova je definicija evolucijske funkcije književnosti preširoka zato što ne objašnjava funkcioniranje različitih tipova književnosti, ne uzima u obzir njezin povijesni razvoj i ne objašnjava razlike između književnog i drugih vrsta pripovijedanja. Za Carrollov okvir posebno su problematični oni književni rodovi i pravci koji djeluju disruptivno i disonantno, koji činjenično prekidaju, ruše i remete kognitivni poredak. Paul Armstrong stoga, umjesto o kognitivnom poretku, govori o otvorenosti ljudske kognicije za harmoniju i disonancu zato što prva uvjetuje drugu – književnost je u neuropsihološkom smislu uvijek između potpune sinkroničnosti i potpunog šuma. Carroll je toga svjestan, pa kaže da »poredak« ne znači nužno »harmoničnost«, već je riječ o organiziranju »ljudskog iskustva« koje je »po samoj svojoj prirodi prožeto konfliktima« (Carroll, 2008, 127). Ali i takvo poimanje »poretka« ne omogućava davanje smisla povijesnom razvoju književnosti ni razlikovanje između funkcija književnosti i drugih umjetnosti, dok s evolucijskog aspekta nije posve jasno zašto bi upravo književnost, a ne sposobnost pripovijedanja općenito, značila način stvaranja ovakvog poretka. Ako uzmemo u obzir funkcioniranje epizodnog pamćenja, čini se da je poredak koji bi književnost, prema Carrollu, trebala osigurati čovjeku u pretežitoj mjeri već utkan u pojedinačne, u većoj mjeri

¹⁰⁷ Na temelju istih argumenata, Verpooten (2015, 10) zagovara višerazinski evolucijsko-estetski pristup umjetnosti koji ne bi generalizirao evolucijske funkcije umjetnosti te bi pokazao i kako se različiti oblici umjetnosti s evolucijskog stajališta međusobno razlikuju.

detaljno definirane i objašnjene kognitivne mehanizme.¹⁰⁸

Carroll pokazuje kako je književnost evolucijski smisljena ljudska aktivnost i kako se smješta u odnosu na druge vrste ljudskih simboličkih aktivnosti, ali oboje je nedovoljno da bi je, zato što odgovara općoj potrebi kognitivnom sustavu ponašanja, mogli razumjeti kao evolucijsku prilagodbu jer, dakako, još ne znači da književnost i činjenično nije evolucijska prilagodba. Carrollova analiza pokazuje da kognitivni sustav ponašanja omogućuje filogenetski i ontogenetski nastanak književnosti, ali ne i da sama književnost rješava neki evolucijski problem, kako ga rješava, kako je točno književnost određena evolucijskim mehanizmima (genetikom, epigenetikom, seksualnim odabirom, evolucijom grupa itd.) i posebice kako se književnost razlikuje od drugih vrsta umjetnosti i drugačijih upotreba jezika.

Široko postavljanje evolucijske funkcije književnosti Carrollu naposljetku omogućuje da, kao što pokazujemo u trećem dijelu knjige, pri analizi konkretnih književnih djela uzima u obzir najrazličitije (adaptivne) aspekte ljudskog mišljenja i ponašanja, bez posebnog objašnjenja razlike među njima i posebice razlike između njihovih načina uspostavljanja »kognitivnog poretka«. Naime, široko shvaćen »kognitivni poredak« interpretu omogućuje upotrebu bilo kojeg evolucijski uvjetovanog obrasca ponašanja kao načina objašnjenja književnosti, njezinih likova, struktura, sadržaja i društvenih funkcija. Uzimanje u obzir biokulturnih obrazaca ponašanja pri

¹⁰⁸ Bitan sastavni element epizodnog pamćenja je, naime, da se uvijek sjećamo stvari u odnosu na nas same, što znači da je već »ja«, dakako, koje još nije subjekt, epizodno pamćenje, način organiziranja našeg mišljenja, čak i samo organiziranja naših sjećanja tako da ih uvijek doživljavamo kao »svoje«.

interpretaciji književnih tekstova samo po sebi nije problematično, ali je problematično uzimanje u obzir »samo« tih obrazaca zato što se kognitivni poredak naposljetku ispostavlja kao »ideologija« koja interpretu onemogućuje cjelovito, interdisciplinarno i višerazinsko razumijevanje pojedinih književnih tekstova. S druge strane, takav pristup – što je posebice neobično zato što je ipak riječ o evolucijskoj znanosti o književnosti – postavlja kognitivni sustav ponašanja kao produkt opće inteligencije »apsolutno« iznad instinktivnih bioloških mehanizama, što ima značajne posljedice za književni darvinizam.

Prije svega, to znači da je književnost, kao produkt kognitivnog sustava ponašanja, rezultat organizacijskog djelovanja koje može biti i disonantno, ali ne može biti instinktivno određeno. Boyd stoga opravdano upozorava na problematičnost Carrollove pretpostavke, koju zapravo sažima prema Edwardu O. Wilsonu, da bi ljudsko ponašanje bez organizirajućeg djelovanja kognitivnog sustava ponašanja pomoću umjetnosti bilo »kaotično« (Boyd, 2008, 140). Ova je pretpostavka problematična u barem dva aspekta: 1) umjetnost stoga nema evolucijske »pretke« (Boyd, 2008, 140–141) i 2) nije jasno zašto sve ljudske simboličke aktivnosti (od religije do znanosti) ne mogu obavljati istu funkciju. S jedne strane, književnost se zato ne može povezati sa životinjskim načinima ponašanja, a s druge strane, ne znamo kako se književnost funkcionalno razlikuje od bilo koje druge vrste »simboličkog ponašanja«.

Boyd opravdano upozorava na to da je »problem« koji bi umjetnost, prema Carrollu, trebala riješiti sam evolucijski problematičan zato što znači »prijelom« koji s ontogenetskog i funkcionalnog aspekta nije opravdan i za koji nema dokaza (Boyd, 2008, 141–142). Boydova kritika Carrolla, dakako, proizlazi iz Boydove vlastite

darwinističke pozicije čiji je smisao utemeljivanje karakteristično ljudskih kognitivnih sposobnosti u njihovim kognitivnim prethodnicima koje posjeduju životinje (uključno s posebnim sposobnostima koje utemeljuju umjetnost i književnost). No, upravo uvid u razliku između Boydova i Carrollova pristupa te njihovih posljedica pokazuje, kako tvrdi i Patric Colm Hogan, da Carrollov model književnog darvinizma ne omogućava (povratni) utjecaj pomoću pretpostavljenog »prijeloma«. ¹⁰⁹

Paradoksalno, naposljetku se pokazuju da je Carrollov adaptacionizam na klimavim nogama zato što se ne temelji na teoriji evolucije, već na evolucijskoj psihologiji, pa čak i sociobiologiji – na specifičnom razumijevanju sustava ponašanja pomoću kojih ljudi djeluju. Carroll za polazište svojeg razumijevanja funkcije prilagodbe književnosti preuzima modularnost mozga i opću inteligenciju koje na razini ponašanja imaju svoje ekvivalente u sustavima ponašanja – to jest u načinima ljudskog ponašanja. Stoga Carrollovo polazište zapravo nije teorija evolucije, već posebna interpretacija evolucijske psihologije. Uz pomoć Wilsonove sociobiologije i suvremene evolucijske psihologije Carroll uspostavlja razinu organizacije ljudskog ponašanja koja je iznad »samo« biološki uvjetovanih instinktivnih mehanizama, ali također nije ni posve kontekstualno kontingentna – razinu čije se ontološko utemeljenje s metateorijskog aspekta ne razlikuje od opravdanosti neomarksističkih, historicističkih i drugih, kako bi rekao Carroll, postmodernističkih teorija.

¹⁰⁹ Vidi i Colm Hogan, 2008, 206.

4. Književni darvinizam i književna interpretacija

Pri utvrđivanju funkcija koje književnost obavlja u ljudskim društvima, bilo tradicionalnim ili suvremenim, za književni darvinizam ključno je pitanje i kako nam teorija evolucije može koristiti u razumijevanju književnih tekstova, vrsta i žanrova. Stoga nije iznenađujuće da se gotovo svi književni darvinisti u svojim knjigama i člancima bave i književno-darvinističkim interpretacijama bilo književnih tekstova (Carroll, Boyd), bilo vrsta (Nettle) ili pojedinih književnih žanrova (Gottschall).

S obzirom na raznolikost književno-darvinističkih pristupa i hipoteza, nije iznenađujuće da su i načini darvinističkih interpretacija i analiza književnih tekstova različiti i međusobno ne nužno posve usporedivi. To je prihvatljivo sa stajališta Teorije i metodološkog pluralizma koji dopuštaju otvorenost interpretacija i mogućnost suživota različitih interpretacija istog teksta, ali sa stajališta književnog darvinizma koji naglašava empirijsku znanstvenost, ponovljivost i provjerljivost svojih saznanja vjerojatno nije. No, razlikovanje između interpretativnih i analitičkih pristupa istraživačica i istraživača ne iznenađuje zato što svatko razvija vlastitu teoriju književnog darvinizma i u skladu s tom teorijom analizira i interpretira književne tekstove. Istaknuti, dakle, valja da književni darvinizam dosad (još) nije razvio jedinstvenu analitičku i interpretativnu metodu te da postoji više mogućih načina darvinističke interpretacije književnosti.

Književni darvinisti često posežu za antičkim primjerima (Boyd analizira *Odiseju*, Nettle starogrčke tragedije, Gottschall *Ilijadu* itd.) zato što predstavljaju prve sačuvane zapisane primjere književnog stvaralaštva i jer se – što je možda još značajnije – povijest europske književnosti može pratiti u neprekinutom luku od tih prvih

zapisa nadalje. S druge strane, književni darvinisti često se bave i narodnim pripovijestima te usmenom pripovjednom tradicijom – primjerice, Carroll izričito definira književnost tako da obuhvaća i usmenu tradiciju koja je za njega s evolucijskog aspekta čak važnija od pisane. Karakterističan primjer darvinističke analize narodnih pripovijesti je Gottschallova studija funkcije spola u narodnim pripovijestima iz cijeloga svijeta gdje koristi teoriju evolucije kao teorijsku osnovu istraživanja koje provodi kvantitativnom, statističkom metodom. Narodne pripovijesti su predmet književno-darvinističkih analiza iz istih razloga kao i starogrčka književnost – predstavljaju trag prvih ljudskih pokušaja pripovijedanja i iz evolucijske perspektive nude uvid u književno stvaranje kakvo je bilo prije nego što su se priče učvrstile u zapis.

Iako je posebna pozornost koju književni darvinisti pridaju usmenom pripovijedanju i starogrčkoj književnosti razumljiva, može biti i problematična, i to s književno-znanstvenog te evolucijsko-teorijskog aspekta.

S književno-znanstvenog aspekta je problematična zato što je i jedno i drugo, čak i ako je činjenično najbliže povijesnom nastanku književnosti, ipak od njega veoma udaljeno. *Ilijada*, *Odiseja*, starogrčke tragedije, ali i narodne pripovijesti iz cijeloga svijeta koje analizira Gottschall pisani su tekstovi, pa se njihove karakteristike ne mogu neposredno prenijeti na usmenu tradiciju kojom književnost počinje.¹¹⁰ Kod Gottschalla potonje se očituje u

¹¹⁰ Istraživači od Onga nadalje također su vrlo precizno pokazali da pismenost kroz proces učenja čitanja i pisanja mijenja ljudsku kogniciju, naposljetku čak na razini neurobiološke osnove mozga, što je Dehaene dokazao otkrićem područja vidnog prepoznavanja riječi ili VWFA. Istraživanje najstarijih pisanih tekstova i tekstova koji su se učvrstili u zapisu nedugo nakon toga ne mogu biti posve nedvosmislen izvor spekulacija o funkcioniranju književnosti prije toga.

količini pripovijetka koje njegovo istraživanje zbog naratoloških razloga ne uzima u obzir, a kod Boyda u važnosti koju pripisuje Homeru kao autoru *Odiseje* i *Ilijade*, iako je to s filološkog stajališta problematično i iako koncept autorstva u usmenoj tradiciji očito nema iste konotacije kao u kasnijoj književnosti.

4.1. *Odiseja i Dr. Seuss*

U najvećoj mjeri razvijenu darvinističku interpretaciju književnih tekstova razvija Boyd u *O podrijetlu priča* gdje analizira *Odiseju* i stripove Dr. Seussa, posebice njegov poslijeratni *Horton Hears a Who!*. Njegov odabir nije slučajna: *Odiseja* zauzima značajno mjesto u razvoju književnosti s filogenetskog, a stripovi dr. Seussa s ontogenetskog aspekta. Posebnost Boydovih analiza književnih tekstova je njihova širina – Boyd se ne poziva na pojedini evolucijski razvijeni kognitivni ili bihevioralni aspekt kako bi pokazao kako utječe na sve slojeve književnog teksta, već u prvi plan stavlja dvije stvari: 1) pojedine evolucijske mehanizme koje razumije najšire, tako da uključuje i evoluciju grupa, teoriju roditeljskog ulaganja, zrcalne neurone itd., te 2) opće aspekte proučavanja književnih tekstova, i to individualnog i društvenog.

Boyd svoje interpretativne metode ne gradi isključivo na traženju načina na koje književni tekstovi privlače svoje čitatelje. Naprotiv, njegovo je polazište razlikovanje triju razina razmatranja književnih tekstova: univerzalne, lokalne i individualne. Univerzalna razina znači razmatranje svega što je ljudima kao bićima zajedničko. Ovdje spadaju univerzalne ljudske karakteristike koje uz genetske i biološke predispozicije uključuju i univerzalne kulturne karakteristike ljudi, recimo

postojanje umjetnosti u svim ljudskim kulturama, univerzalni obrasci ponašanja, ljudska hipersocijalnost i karakteristike te hipersocijalnosti, recimo potrebu za kažnjavanjem sebičnih. Lokalna razina znači bavljenje književnim tekstovima u specifičnim povijesnim okolnostima i Boyd je izjednačuje s historicizmom. Individualna razina je razina analize autorove (možda i čitateljeve) osobnosti, njegove biografije i svih s njime povezanih osobnih okolnosti.

Već na ovoj najopćenitijoj razini razmatranja njegove darvinističke interpretacije književnih tekstova vidimo da Boyd uzima u obzir tri najopćenitije dimenzije književnih tekstova. Takva klasifikacija, koja je kod Boyda više ili manje intuitivna, u priličnoj mjeri slijedi tri metodološke paradigme u znanosti o književnosti, kako ih definira Virk (2003). No, Boyd raznolikim aspektima književnih djela, za razliku od Virka, ne priznaje samostalno metodološko i teorijsko opravdanje, već im nalaže ovisnost o principima teorije evolucije. To znači da je na sve tri razine istraživanja književnosti, individualnoj, lokalnoj i univerzalnoj, potrebno način razmatranja teorijski uskladiti, odnosno izvesti iz teorije evolucije.

Za konkretnu interpretaciju to znači da se je individualnoj razini proučavanje autorovih konkretnih, individualnih životnih okolnosti potrebno povezati s njegovim namjerama, željama i ciljevima, a njih s evolucijskim ciljevima koje je naposljetku moguće reducirati na princip preživljavanja u borbi za opstanak i reprodukciju. U odnosu na Dr. Seussa i njegov strip *Horton Hears a Who!* to znači da je autor vidljive i naratološke elemente stripa (od rasporeda likova na stranici, izbora životinja i njihovih imena do pripovjednih odnosa među njima) osmislio na temelju evolucijske tendencije za pobuđivanjem pozornosti koja mu posljedično donosi

široku prepoznatljivost i viši društveni status, a treba je razabrati i iz njegovih konkretnih životnih okolnosti (uspjeh njegovih djela, posjet Japanu gdje je dobio inspiraciju za strip, usporedbe s drugim njegovim stripovima, način pisanja za djecu poslije Drugoga svjetskog rata uopće itd.).

Ako na trenutak ostanemo na ovoj individualnoj razini razmatranja *Horton Hears a Who!* i načinima na koje je Dr. Seussa privlači pažnju čitatelja, Boydova je analiza pojedinih elemenata privlačenja pozornosti pomoću iznenađenja, odnosno subverzije očekivanja čitatelja vrlo zanimljiva. Polazeći od pretpostavke da je naše doživljavanje međuljudskih odnosa među živim bićima 1) antropomorfnom i 2) evolucijski uvjetovano, pokazuje kako snalažljiv umjetnik našoj kogniciji imanentna očekivanja krši i tako time privlači našu pozornost, a istovremeno zadržava osjećaj vjerojatnosti pripovijedane priče. Problem njegove analize na individualnoj razini javlja se kada se s razine evolucijski urođenih načina doživljavanja čitatelja – na primjer, očekivanje da manje životinje ne mogu ugroziti veće, da i slike »čitamo« slijeva nadesno, da gledanje tužnog lica i u nama pobuđuje osjećaj tuge (zrcalni neuroni) itd. – prelazi na razinu zaključivanja o tome što je autorova namjera te naposljetku zaključivanje o tome kakav je smisao, odnosno poruka interpretiranog stripa, a posebice kada na temelju uspješnosti stripa zaključuje da je »evolucijski« smisao stvaranja Dr. Seussa na individualnoj razini osiguravanje višeg društvenog statusa.

Već zaključivanje o autorovoj namjeri može biti problematično, barem s epistemološkog aspekta, a posebice ako inzistiramo na empirijskoj znanstvenosti analize, kao što to čini Boyd, zato što informacije o tome možemo dobiti samo uzimajući u obzir autorove vlastite zapise, intervjue i tumačenja tekstova, međutim, sa stajališta znanosti o književnosti oni nisu jedini mogući izvori za interpretaciju,

a informacije koje ih nose za interpretiranje nisu mjerodavne. Još se u većoj mjeri čini problematično zaključivanje da je autorova namjera privući pozornost i da upravo pozornost autoru osigurava viši društveni status. Tako je, naime, moguće interpretirati gotovo svaki književni tekst jer za takvu interpretaciju nije potrebno ništa drugo osim činjenice da je autor neki tekst objavio i da je naišao na dobar prijem kod čitatelja – što dalje znači da takva interpretacija na individualnoj razini očito ne obuhvaća značenjske specifičnosti pojedinog književnog teksta, već služi prikazu valjanosti Boydove evokritike.

Isto vrijedi i za Boydovu analizu stripa *Horton Hears a Who!* na lokalnoj i individualnoj razini. Boydova interpretativna metoda ostavlja dojam cjelovitosti i može se usporediti s europskim poimanjem znanosti o književnosti koje u Sloveniji najjasnije strukturira Janko Kos u *Književnoj teoriji*, a prije svega s metodološkim pluralizmom. Ali Boyd ne definira kako znanost o književnosti strukturira područja istraživanja znanosti o književnosti; meta njegove kritike je Teorija koja, po njemu, zanemaruje individualnu, ali i univerzalnu razinu analize.

Nije sporno da razumijevanje univerzalnih karakteristika ljudske prirode i kulture te individualnih okolnosti u kojima je pojedini autor stvarao može pridonijeti našem razumijevanju konkretnih književnih tekstova unutar metodološkog pluralizma. Naprotiv, sam smisao metodološkog pluralizma je osiguravanje valjanosti različitih i samostalno utemeljenih pristupa književnosti koji možda tek u slaboj povezanosti, čija je jezgra istovjetnost analiziranog teksta samoga, daju što cjelovitiju sliku tog teksta.

Ako na Boydovu interpretativnu metodu gledamo s distance i obratimo pozornost na njegovu konkretnu

analizu, vidimo da se u biti ne razlikuje od bilo kojeg drugog teorijskog čitanja književnih tekstova. Polazište njegovih interpretacija nije cjelovito razumijevanje interpretiranih priča; prije je riječ o tome da sa stajališta evokritičke teorije u književnim tekstovima traži potvrde teorije same. U tome se njegovo djelo formalno ne razlikuje od, primjerice, psihoanalitičkog čitanja *Kralja Edipa*. Ono također u središte svojeg zanimanja postavlja pitanje kako se određeni psihoanalitički princip (Edipov kompleks) izražava u dotičnom tekstu – pri čemu književni tekst služi samo za prikaz teorijskih principa i istraživača primarno ne zanima. Boyda zanima *Odiseja* kao književni tekst, ali njegova interpretacija ne nastoji razumjeti sve aspekte Homerove pripovijesti, već traži samo one karakteristike priče koje potvrđuju njegova teorijska polazišta.

Možda je u najvećoj mjeri problematičan dio Boydove interpretacije dvaju književnih tekstova povezivanje strategija privlačenja pozornosti koje pronalazi u *Odiseji* i *Horton Hears a Who!* s autorovom neknjiževnom intencijom, s jedne strane, i njegovom društvenom uspješnošću, s druge strane. Njegovo razmatranje uloge autora kao konkretnog, živog individuuma sa svim svojim željama, namjerama i predodžbama ide mnogo dalje od načina na koje je unutar metodološkog pluralizma opravdano istraživati autorove intelektualne izvore i njegovo poznavanje raznih političkih, kulturnih i književnih pojava. Smatra da je na temelju studija svih tih individualnih okolnosti autora moguće rekonstruirati njegove namjere, njegovu poruku, a to zatim *vice versa* treba uzimati u obzir pri interpretaciji književnih tekstova tog autora, što je najbliže biografskoj metodi analize književnih tekstova.

Boyd se izričito protivi zanemarivanju uloge koju pri stvaranju književnog teksta ima autor kao konkretna

povijesna osoba u stvaranju književnog teksta, uključujući njegove namjere, društvene i intelektualne okolnosti te povijesni trenutak općenito. U svakom slučaju, Boyd se time suprotstavlja Barthesovom poststrukturalizmu, ali ide još dalje: suprotstavlja se i tzv. teoriji implicitnog autora i implicitnog čitatelja zato što ih posve izjednačava s konkretnim realnim autorom i čitateljem. Pretpostavlja da je način pisanja ili konstrukcija priče pojedinog autora posljedica neke konkretne namjere realnog autora te da pri interpretaciji priče najprije treba izdvojiti autorovu intenciju i, što je ključno, da je tu intenciju moguće uopće izdvojiti iz samog teksta, kao i iz svega što bismo mogli nazvati kontekstom u najširem smislu (od povijesnih okolnosti i karakternih osobina autora do raznih drugih autorovih tekstova, dnevnika, pisama i sl.).

Problematičnim se čini Boydovo povezivanje autorove »uspješnosti« u smislu broja čitatelja ili čak broja prodanih primjeraka njegovih knjiga s evolucijskim principima privlačenja pozornosti koje autor prikazuje strukturom svojih književnih djela. Ne samo da pretpostavlja da će autori »dobrih« tekstova biti i društveno uspješni, pretpostavlja i da reprezentacija učinkovitih evolucijskih obrazaca i njihova subverzija (primjerice, nekažnjavanje sebičnih u *Odiseji*) nužno znači i uspješnost (u smislu potrošnje) tog književnog teksta.

Boyd je svjestan značaja kulture i svoje interpretacije ne temelji samo na analizi književnih tekstova i traženju tema, motiva, karakteristika književnih likova i drugih obilježja tekstova koje je moguće povezati s pojedinim zakonitostima evolucijske teorije. No, koliko uzima u obzir kulturu, to jest kao individualni ili lokalni kontekst stvaranja i recepcije književnosti, to čini »kroz« teoriju evolucije, tako da njegove interpretacije otkrivaju pojedine elemente priča koji su dosad ostali neopaženi,

primjerice, subverzija očekivanja u stripovima Dr. Seussa ili problematika kažnjavanja sebičnih u *Odiseji*, ali ne mogu vrijediti kao sveobuhvatne i najuvjerljivije interpretacije ovih tekstova.

4.2. *Gottschallove junakinje*

Za razliku od Boydove, Gottschalova književno-darvinistička analiza temelji se na evolucijsko-teorijskom davanju smisla književnim univerzalijama. To znači da pretpostavlja da su određeni društveni odnosi između bioloških spolova evolucijski uvjetovani – da su karakteristike ljudskog ponašanja rezultat evolucijskih procesa te da razlike između spolovima koje postoje na evolucijskoj i fiziološkoj razini utječu i na načine društvenog ponašanja žena i muškaraca koje je naposljetku moguće razabrati u književnosti. Ali to nije moguće potvrditi analizom samo jednog književnog teksta, već je za to potrebna analiza opsežnog korpusa tekstova koji potječu iz različitih povijesnih i kulturnih konteksta.

S jedne je strane njegove analize funkcije spola u narodnim pripovijestima, dakle, predodžba o univerzalnim karakteristikama spola u odnosu na evolucijsko-teorijske pretpostavke o seksualnom odabiru i prirodnoj selekciji, a s druge strane je analiza književnih univerzalija, i to karakteristika književnih likova u opsežnom korpusu narodnih pripovijesti u odnosu na njihov spol. Karakteristike književnih likova koje Gottschall traži pomoću upotrebe sheme kodiranja su njihov izgled, dob, društveni status, pozitivnost ili negativnost, stupanj izraženog altruizma i karakteristike koje književni likovi cijene kod svojih partnera.

Gottschallov upitnik osmišljen je tako da je njime moguće prepoznati točno određene karakteristike

književnih likova i njihove odnose s drugima, i to one o kojima je moguće razmišljati u odnosu na teoriju seksualnog odabira. Stoga predviđa da su muški likovi aktivniji od ženskih, da kod svojih partnerica najviše cijene i traže ljepotu, a obrnuto društveni status i bogatstvo. Dalje predviđa da će pozitivni likovi biti mlađi, a negativni likovi stariji, posebice antagonistkinje (stereotipna predodžba starih, neprivlačnih i zlih žena – vještica, maćeha itd.), te naposljetku predviđa da će žene biti spremnije pomagati drugima nego muškarci, ali da će obje skupine biti spremnije altruistički se ponašati u odnosu prema svojim bližnjima nego u odnosu prema osobama koje slabo ili uopće ne poznaju.

Gottschall utvrđuje sljedeće statističke univerzalije s obzirom na književne osobe u narodnim pripovijestima: 1) protagonistkinje su većinom stare do 30 godina, samo mali dio (8 %) stariji je od 40 godina. 2) Protagonistkinje i protagonisti obično su opisani kao fizički privlačni. Informacije o izgledu protagonistkinja daju se češće od informacija o izgledu protagonista (51 % priča naspram 22 % priča), a kada su dane, dane su 50 % češće. Vjerojatnost spominjanja izgleda protagonistkinja i učestalost fizički privlačnih protagonistkinja također je veća u odnosu na antagonistkinje. 3) Protagonistkinje (78 %) i protagonisti (77 %) obično nisu u braku. Većina protagonista (64 %) i protagonistkinja (64 %) koji nisu u braku tijekom priče ulaze u brak. Postotak antagonistkinja (33 %) i muških antagonista (22 %) koji nisu u braku, a stupe u brak tijekom priče je manji, ali još uvijek prilično značajan. 4) Protagonistkinje i protagonisti (oboje oko 50 %) obično traže odgovarajućeg partnera što im do kraja priče i uspijeva. 5) U usporedbi s protagonistima, protagonistkinje veću težinu pridaju ljubaznosti potencijalnog partnera, a manju njegovoj fizičkoj

privlačnosti, dok za protagoniste vrijedi obrnuto. Ni protagonistkinje ni protagonisti ne uzimaju u obzir društveni status i bogatstvo svojih potencijalnih partnera kao presudnoj vrijednosti u svom izboru. 6) Antagonisti kod svojih partnerica najčešće cijene privlačan izgled, a samo 6 % i 2% cijene bogatstvo/status i ljubaznost. Nasuprot tome, antagonistkinje najviše cijene bogatstvo/status svojih partnera (56 %), a samo 15 % fizičku privlačnost i 2 % ljubaznost. 7) Protagonistkinje (42 %) skrbe za dobrobit svojih bližnjih, najčešće rodbine (69 %). Suprotno vrijedi za antagoniste (5 %) i antagonistkinje (13 %). Isto tako, protagonistkinje najizrazitije (91 %) skrbe za dobrobit svoje uže obitelji – partnera, djece, braće/sestara te roditelja. 8) Protagonistkinje (51 %) u usporedbi s protagonistima (71 %) rjeđe aktivno slijediti svoje ciljeve, posebno u vanjskom ili fizičkom smislu. 8) Protagonista je više nego protagonistkinja, i to tri puta više.

Gottschallova metodologija usmjerena je tako da je pomoću nje moguće učiniti tri stvari: 1) utvrditi koje su književne univerzalije povezane s reprezentacijom spola u narodnim pripovijetkama, 2) utvrditi koji evolucijski mehanizmi određuju društvene uloge spolova, te 3) povezati književne univerzalije s evolucijsko-teorijskim principima seksualnog odabira.

Što se tiče pojedinih književnih univerzalija, pokazuje se da ih je doista moguće pronaći, ali samo na najopćenitijoj razini, to jest na razini svjetske književnosti, dok ih Gottschall na razini pojedinih kultura ne raspoznaje, što onemogućuje jedan od bitnih ciljeva njegova istraživanja, to jest usporedbu pojedinih književnih univerzalija iz različitih kulturnih konteksta. Sljedeća važna tvrdnja o književnim univerzalijama povezanih s reprezentacijom spola jest da one nisu neovisne o naratološkim čimbenicima. Gottschall na podlozi teorije

seksualnog odabira predviđa da će antagonisti biti stariji, manje privlačni i manje aktivni, ali njegovo predviđanje potvrđuje se samo za dob – isto se pokazalo i primjenom njegove metode na inače ograničen korpus suvremenih slovenskih romana.¹¹¹ Na to kako će biti izražene tražene karakteristike u različitim književnim likovima, dakle, ne utječe samo njihov spol, iako to nije moguće posve isključiti, nego prije svega strukturno mjesto koje ti likovi zauzimaju u pripovijesti. Slično se pokazuje i za neke druge univerzalije, primjerice, aktivnost književnih osoba i altruizam.

Iako Gottschall na temelju rezultata svoje studije može odbaciti feminističku tezu, na koju se eksplicitno referira, da je europska književnost posebno šovinistička – to jest da uspostavlja i perpetuira obrasce muške dominacije – zato što u pričama iz cijeloga svijeta primjećuje sličan (viši) postotak mlađih protagonista i manji postotak protagonistkinja, na temelju njegove studije i na temelju usporedbe s teorijskim pretpostavkama na temelju teorije seksualnog odabira, ne može se zaključiti da su književne univerzalije produkt univerzalnih karakteristika spolova i da se te karakteristike mogu izvesti neposredno iz teorije seksualnog odabira.

Problem njegove metode ne leži toliko u traženju književnih univerzalija. Potonje se sa stajališta znanosti o književnosti, koja otkriva cilj što primjerenije poznavanje književnosti, čini korisnim i plodonosnim načinom proučavanja pojedinih književnih korpusa. Bitni problemi pojavljuju se kada je potrebno interpretirati podatke dobivene na takav način. Njegova kvantitativna metoda usmjerena je tako da zanemaruje kulturne kontekste, ono što im je zajedničko, kao i sve ono što ih razlikuje. Ali kada pokušavamo rezultate interpretirati, svaka je interpretacija

¹¹¹ Vidi Žunković, 2017a.

koja ne uključuje kulturni kontekst parcijalna, a ne cjelovita. Kod Gottschalla to se očituje u nemogućnosti saznanja statistički relevantnih podataka za pojedine kulture, ali još više u odnosu na refleksiju uzroka za specifične odnose među književnim likovima u konkretnim tekstovima.

Na univerzalnoj razini, to jest na razini statistički relevantnih rezultata potrage za književnim univerzalijama, Gottschall utvrđuje, primjerice, da protagonisti kod svojih potencijalnih partnera u prosjeku više cijene fizičku privlačnost, a manje bogatstvo. No, usporedba pojedinih tekstova može pokazati da, čak i ako se ova književna univerzalija pojavljuje u svim uspoređivanim tekstovima, pripovjedačevo stajalište prema tome može biti različito i da je to, na univerzalnoj razini ista karakteristika u različitim tekstovima na različite načine povezana s književnom temom i konkretnim motivima, ciljevima i načinima djelovanja književnih likova.

Izvor takvih problema književno–darvinističkih analiza i interpretacija jest da s razine teorije evolucije neposredno zaključuju o karakteristikama književnih tekstova – da, dakle, izostavljaju druge moguće uzroke izražavanja odnosa između književnih likova u književnim tekstovima, čak i ako su ti uzroci društveni, individualni ili čak evolucijsko-teorijski.¹¹² Svrshodnije je pretpostaviti da principi teorije evolucije osnivaju uvjete mogućnosti izražavanja konkretnih književnih univerzalija, dok na

¹¹² Evolucijsko-teorijske uzroke drugi puta spominjemo zato što i teorija evolucije nije zasnovana tako da bi samo jedan princip, recimo seksualni odabir, djelovao neovisno o drugima, na primjer odabira grupa ili prirodnog odabira. Sasvim je moguće, dakle, da na temelju teorije evolucije pretpostavljamo određenu vezu između književnih univerzalija i seksualnog odabira, kojoj se može suprotstavljati moguća veza između iste univerzalije i principa odabira grupa.

njihov konkretan izraz mogu utjecati, kako bi rekao Carroll, privremeni ciljevi konceptualizirani kroz sustave ponašanja ili kakvu drugačiju konceptualizaciju ljudskog mišljenja na neuroznanstvenoj, kognitivno-psihološkoj ili evolucijsko-psihološkoj razini. Te privremene ciljeve mogu, barem teoretski, suoblikovati društveni i kulturni čimbenici koji se ne mogu jednoznačno objasniti ni kroz jedan od njih ni kroz uzajamnu interakciju različitih principa teorije evolucije. Potonje je vidljivo i u analizi Carrollovih načina književno-darvinističke interpretacije romana Jane Austen, posebice romana *Ponos i predrasude*.

No, prije nego što se posvetimo Carrollovim interpretacijama koje su možda u najvećoj mjeri karakteristične književno-darvinističke interpretacije, valja upozoriti na još jedan način analize književnih tekstova kojim se služe književni darvinisti i koji utječe na Carrollovu, a možda još više na Boydovu darvinističku interpretaciju. To je darvinistička analiza žanrova. Iako Carroll izričito upozorava na to da analiza razvoja književnih žanrova nije automatski i književni darvinizam, s književno-darvinističkog aspekta moguće je analizirati i interpretirati nastanak i razvoj pojedinih književnih žanrova. Dakako, bitan je prvi dio rečenice, to jest »s književno-darvinističkog aspekta« koji implicira prvenstvo teorijskih pretpostavki nad sadržajnim i formalnim obilježjima žanrova. To znači da je analiza razvoja književnih žanrova darvinistička samo ako njihov razvoj pokušava utemeljiti na temelju teorije evolucije. Takva je metateorijska koncepcija zapravo posve ista u književno-darvinističkim analizama i interpretacijama pojedinih književnih tekstova, ali se konkretna izvođenja razlikuju ovisno o tome koju karakteristiku književnosti postavljamo s onu stranu komparativne distance – pojedinačni tekst ili karakteristike žanra. Ako je cilj književno-darvinističke

analize književnih tekstova utvrditi utjecaj evolucijsko-teorijskih principa na različite karakteristike tekstova, cilj je književno-darvinističke analize žanra utvrđivanje utjecaja evolucijsko-teorijskih principa na to kako se neki žanr oblikuje i razvija.

Iako se ta razlika na prvi pogled čini vrlo malom i metodološki zanemarivom, Nettleova književno-darvinistička analiza starogrčke tragedije pokazuje da to nije tako.

4.3. Kolo udvaranja

Nettle (2010) traži psihološke temelje dramatike općenito, pri čemu izražava uvjerenje da je drama već u najranijoj fazi svojeg razvoja, čime se nadovezuje na tvrdnje Dunbara o korelaciji između veličine zajednica majmuna i veličine nove moždane kore, društveno kohezivna aktivnost – vrlo slično onome što Dissanayake tvrdi za umjetničko ponašanje. Smisao igre i posebice drame, prema njemu, nije spoznaja istine o predmetnosti u kojoj čovjek živi, nego uspostavljanje identiteta zajednice kao takve. U tom smislu, prema njemu, moramo razumjeti i arhaične rituale prije svega kao društveno kohezivne prakse. Nettle se, dakle, nadovezuje na darvinističku analizu evolucije jezika i na specifičnu analizu evolucijske funkcije umjetničkog ponašanja, a ujedno i na književno-povijesno razumijevanje rituala kao prethodnika dramske umjetnosti te starogrčke tragedije i komedije.

Prema Nettleu, jezgra uspješnosti drame kao društveno kohezivne prakse je očuvanje i pobuđivanje pozornosti, što je i kod Boyda jedan od evolucijskih svrha umjetnosti. Već Dunbar tvrdi da bi samo s društveno kohezivnim praksama koje poznaju čimpanze i bonobi bilo nemoguće održati tako brojne zajednice kao što su arhaične

civilizacije. Ključni faktor je, naime, vrijeme koje je potrebno za održavanje socijalne kohezije. Stoga Nettle (2010, 322) tvrdi da se »drama sastoji u stvaranju (kreaciji) fiktivne usko povezane društvene skupine«. Temelj toga je, prema Nettleu (2010, 319–320) »fikcijska društvena kognicija« koja nije samo simulacija borbe, lova ili odnosa između bića, već »intenzivirana simulacija« (Nettle, 2010, 320), što znači da mora imati veći intenzitet od stvarnog života. Odavde Nettle izvodi značenje tragičnog i komičnog koji svaki na svoj način izražava ljudske temeljne životne situacije, pri čemu se nadovezuje na Lorda Byrona koji u *Don Juanu* kaže da sve tragedije završavaju smrću, a sve komedije brakom.

Nettelova analiza pokazuje da književno-darvinističko razmatranje žanrova ima određenu prednost pred razmatranjem pojedinačnih književnih tekstova jer ih treba objašnjavati ni individualne strane stvaranja nekog autora ili čak konkretnog teksta, već može ostati na općim obrisima karakteristika žanrova. S univerzalne razine teorije evolucije očito je lakše utvrditi vezu s univerzalnim karakteristikama žanra, u Nettleovu slučaju tragedije i komedije.

Unatoč tome, Nettelova je analiza manjkava i ako na trenutak zanemarimo potencijalno izjednačavanje koncepata univerzalne valjanosti teorije evolucije i karakteristika književnih žanrova, posebice pri zaključivanju o tematskoj osnovi tragedije i komedije, koje, prema Nettleu, izražava temeljne životne situacije, posebice smrt (tragedija) i vjenčanje (komedija). Da bi Nettle uvjerljivije razvio svoje zanimljivo osnivanje darvinističke analize nastanka starogrčke tragedije i starogrčke komedije, morao bi pokazati kako, osim sadržajnih, bitne strukturne karakteristike obje vrste potječu iz točno definiranih evolucijski razvijenih karakteristika ljudskog mišljenja i

ponašanja prije nego što je razvio obje vrste, a također i čovjekovih evolucijskih predaka. Možda bi to čak bilo uistinu moguće učiniti analizom uloge smijeha i seksualnosti u ritualima te smijeha i seksualnosti kao društveno kohezivnih praksi kod čovjekolikih majmuna, ali Nettle to ne čini.

Sa stajališta znanosti o književnosti Nettleovo razumijevanje komedije i tragedije u najvećoj je mjeri problematično zato što ih on ne razumije ni kao estetski objekt ni kao poseban, estetski način djelovanja, već kao društvenu praksu. Stoga njegova tumačenja, čak i kad bi bila poduprta konkretnim i uvjerljivim analizama učinaka smijeha i seksualnosti kao sadržajnih i strukturnih elemenata društveno-kohezivnog ponašanja kod ljudskih evolucijskih predaka i njihove povezanosti sa strukturnim i sadržajnim karakteristikama razmatranih vrsta, ne bi bila prikladna tumačenja učinaka samih vrsta ako se istovremeno ne bi uzimale u obzir kontekstualne, odnosno društvene, estetske i hermeneutičke aspekte obje povijesne vrste. Tako njegova analiza, čak i ako na nju gledamo s najvećom mjerom naklonosti, naposljetku ukazuje samo na pojedine moguće veze između najšire poimanih sadržaja tragedije i komedije te njihovim značenjima u horizontu evolucijske društvene znanosti.

Nettle kao psihologa posebice zanima djelotvorni aspekt književnih oblika, ali ne i njihov strukturalni smisao, odnosno pitanje kako se pojedina književna vrsta oblikuje da može sadržavati i, ako upotrijebimo Nettleov izraz, intenzivirati svoju poruku. Stoga ne razlikuje univerzalnost evolucijsko teorijskih principa od univerzalnosti karakteristika književnih vrsta i žanrova. Vrste i žanrovi, naime, izrazito su povijesne pojave, a njihova univerzalnost ne znači nepromjenjivost, već samo okvir za više ili manje preciznu (možda i kvantitativnu) analizu određenih

karakteristika koje nije moguće posve izuzeti iz šireg konteksta duha vremena određenog povijesnog razdoblja. Budući da univerzalnost principa evolucije znači njihovu nadvremenost, potrebno je uspostaviti prijelaz između obje vrste univerzalnosti tako da pokažemo kako principi teorije evolucije (su)oblikuju strukturne i sadržajne karakteristike povijesno smještenog žanra ili vrste. Potrebna je, dakle, analiza konteksta koje kod Nettela nema, pa stoga manjka i tematizacija vrsta kao umjetničkih oblika, ne samo kao načina uspostavljanja grupne identifikacije.

4.4. Ponos i predrasude iz darvinističke *Perspektive*

Drugačiji i cjelovitiji interpretativni darvinistički pristup razvija Carroll. Iako je Carroll interpretirao brojne književne tekstove, najpoznatija i najutjecajnija su njegova tumačenja romana Jane Austen, od kojih je u najvećoj mjeri karakteristična njegova interpretacija *Ponosa i predrasuda*. Tome vjerojatno ne kumuju samo prepoznatljivost i kvaliteta pisanja Jane Austen, već i tematika te brojnost i raznolikost kontekstualističkih analiza ovog romana kojima se Carroll suprotstavlja. Istovremeno je to roman koji je iz naratoloških razloga posebice zanimljiv sa stajališta kognitivne znanosti o književnosti – slobodni upravni govor i teorija uma – stoga treba razmisliti i kako se Carrollova interpretacija razlikuje od kognitivističkih analiza romana.

Priča *Ponosa i predrasuda* relativno je jednostavna, a sa stajališta prosječnog čitatelja riječ je o romantičnoj komediji u kojoj se protagonisti Elizabeth i g. Darcy nakon početnih nesporazuma – on je ponosan, a ona s predrasudama – naposljetku zaljube. No, roman je zbog iznimno profinjenog jezika kojim Austen čitateljima približava protagoniste na načine koje književnost dotad

nije poznavala, zbog ironije, profinjenih pogleda u ljudsko razmišljanje, pogleda u specifično društveno okruženje, razlika među spolovima, očekivanja i njihove subverzije, te drugih karakteristika opravdano shvaćen jednim od najvećih književnih remek-djela.

Već prvi i izvanredno štur opis romana pokazuje da je barem dio njegova značenja moguće tražiti u specifičnim društvenim odnosima, uključujući povijesni odnos između spolova i društvenih klasa, a drugi dio u načinima na koje nam Austen približava svoje likove, tj. suprotstavljajući psihičku dubinu jednih (Elizabeth) i plitkost drugih (gđa. Bennet). Carrollova interpretacija ne obzire se ni na jedan od ovih aspekata, već u prvi plan stavlja opće teme romana: traženje partnera, važnost bogatstva i društvenog statusa.

Možda je u najvećoj mjeri karakteristično za Carrollovu književno-darvinističku interpretaciju njegovo razumijevanje gospođe Bennet koja se većini interpretira čini doista plitka i, kako kaže Austen, budalasta, a s Carrollova stajališta njezini su postupci posve razumljivi i opravdani.

Prema Carrollu, neosporna kvaliteta romana posljedica je »unutarnje napetosti pripovjedačeva gledišta, napetosti između dva pola: [...] prepoznavanja temeljnih istina povijesti ljudskog života, to jest značaja stjecanja resursa i reproduktivne aktivnosti; s druge strane, usredotočenost na vrednovanje pojedinčevih umskih i karakternih osobina« (Carroll, 2005, 95), pri čemu je, prema Carrollu, karakterne osobine likova najlakše razabrati na temelju onoga »što« čine, a umske na temelju toga »kako« to čine.

Prva poteškoća njegove interpretacije javlja se kada se zapitamo o kome Carroll na ovom mjestu govori? Čini se da prije svega govori o Darcyju, Elizabeth i drugim književnim likovima, ali istovremeno nedvojbeno govori o Jane Austen kada govori o eleganciji, suptilnosti, oštrini,

oštroumnosti i jasnoći njezina stila pisanja. Riječ je, dakle, o ocjenjivanju autoričinog »uma« i uspoređivanju ili kompariranju te ocjene s ocjenom književnih likova, što je nadalje temelj za zaključak o poruci romana kada kaže: »Glavni likovi, Elizabeth i Darcy, zaljubljuju se i obožavaju uglavnom zato što s Austen dijele kognitivne i stilske moći« (Carroll, 2005, 96).

Već smo glede Boydove interpretacije stripa Dr. Seussa upozorili na neodrživost donošenja zaključaka o značenju književnog teksta s obzirom na namjere i ciljeva autora, ne samo zato što je poznavanje samo njih u najboljem slučaju samo približno, već zato što predmet interpretacije znanosti o književnosti nije autor, već književni tekst.¹¹³ Carrollu nije moguće prigovoriti naivno izjednačavanje subjektivnih autoričinih namjera i značenja teksta, ali se mora izložiti da se bit njegova zaključivanja temelji na pretpostavci o specifičnoj kvaliteti autoričina uma.

Carroll, dakako, nije ni prvi ni jedini povjesničar književnosti koji smatra da je Jane Austen bila iznimno bistroumna i prijemčiva promatračica društvenog svijeta i ljudske psihe, a to, ako smo precizni, niti nije bit Carrollove interpretacije. Njegova interpretacija temelji se na uvjerenju da su motivacije koje pokreću pisanje Jane Austen iste kao motivacije koje usmjeravaju postupke njezinih književnih likova. Temeljno pitanje Carrollove interpretacije je, dakle, odakle književni likovi crpe motivaciju za svoje postupke.

¹¹³ U ovom slučaju zanimljiva je i nadasve rječita kritika koju Jacquesa Derrida u *Donositelju istine* namjenjuje Lacanovoj analizi Poeova *Ukradenog pisma*. Jedan od ključnih elemenata kritike (uz upozoravanje na to da s Derridaova gledišta Lacan praznom označitelju pripisuje seksualni sadržaj) je upozoravanje na to da Lacan ponavlja frejdoovski pristup čija je bit psihoanaliziranje autora, a ne književnog teksta, kada zaboravlja na ulogu pripovjedača i radnju predstavlja kroz odnos između psihoanalitičara i njegovog pacijenta.

Carroll *Ponos i predrasude* interpretira, dakako, i zato što su brak i posjedovanje određenog društvenog statusa ili bogatstva u romanu možda u najvećoj mjeri naglašen motiv koji konstituira srž njegove teme. No, radnju i odnose među književnim likovima ne možemo razumjeti ako ne uzimamo u obzir specifične društvene okolnosti u koje je radnja smještena, čega je Carroll svjestan. S druge strane, njegova interpretacija ne temelji se na pretpostavci da krajnji evolucijski ciljevi, preživljavanje i reprodukcija, s kojima bi bilo moguće povezati spomenute motive, znače neposrednu motivaciju djelovanja književnih likova i same autorice romana. Naprotiv, vjeran svom teorijskom razlikovanju između razine evolucijske teorije i razine sustava ponašanja (općenito bismo mogli reći kognicije) kaže da je »odabir partnera središnji sustav ponašanja koji pobuđuje ovaj roman« (Carroll, 2005, 98), pri čemu dodaje da je upravo to posebna karakteristika žanra romantične komedije, gdje ubrajamo i *Ponos i predrasude*.

Ako prihvaćamo valjanost Carrollova razumijevanja sustava ponašanja i modularne predodžbe o funkcioniranju mozga,¹¹⁴ Carrollova je interpretacija do ove točke svrsishodna – premda bismo utvrđivanje središnjih motiva i njihove povezanosti s karakteristikama žanra teško smatrali interpretacijom, zato Carrollu oboje znači samo uvod u činjenično razmatranje djelovanja teksta i njegova značenja. Ono što mora učiniti u sljedećem koraku jest uspostavljanje veze između sustava ponašanja izbora partnera i vrijednosti koje izražava sama pripovijest, a

¹¹⁴ Svakako treba naglasiti da je predodžba o modularnosti ljudskog mozga, čak i ako je mišljena u funkcionalnom smislu, izrazito problematična. O postmodularnoj predodžbi funkcioniranja mozga i značaju tzv. razgranatog mozga za znanost o književnosti više u Armstrong, 2015.

pomoću nje autorica romana.

Kako bi učinio ovaj odlučujući interpretacijski korak, Carroll mora uzimati u obzir društveni kontekst u koji je roman smješten i, kao što se čini, pretežito je u skladu s društvenim kontekstom u kojem je živjela Jane Austen. No, sa stajališta književnog darvinizma to je problematičan postupak jer ako želimo da je interpretacija stvarno dosljedna i kontekst se mora shvatiti kao dio teksta, što znači da društvene vrijednosti specifičnog društvenog konteksta treba evolucijski utemeljiti, donosno objasniti.

Čini se da se Carrollova interpretacija sada nalazi u svojevrsnom hermeneutičkom krugu: unaprijed mora objasniti i razumjeti vrijednosni sustav društva te moralne i društvene zakonitosti koje vrijede u zajednici konstituiranoj u romanu i realnom životnom kontekstu Jane Austen (možda čak u kontekstu svakog konkretnog čitatelja!) kako bi objasnio značaj upravo tog romanesknog konteksta i pripovjedne poruke. Međutim, Carroll ne objašnjava značaj posebnog sustava vrijednosti obaju konteksta, već preuzima predodžbu o univerzalnoj valjanosti pojedinih oblika ponašanja povezanih s vodećim motivima, i to na razini teorije evolucije, a ne na razini sustava ponašanja. Ti obrasci ponašanja su: »vrijednost bogatstva i statusa muškaraca te ljepote žena [...], odanost srodstvu [...], roditeljska skrb« i, što možda pomalo iznenađuje, »dostojanstvo i autoritet« (Carroll, 2005, 100–101). Stoga naposljetku može zaključiti da je

glavna društvena dinamika romana, temeljna društvena pripovijest, pripovijest o procesu u kojem se dominantni muškarci ožene niže na društvenoj ljestvici zato što biraju žene iz nižih društvenih slojeva, ali s izvrsnim psihičkim sposobnostima. Suprotno tome, žene nižeg društvenog statusa udaju se na društvenoj ljestvici prema gore te tako

integriraju svoje psihičke kvalitete s vrijednostima bogatstva i statusa (Carroll, 2005, 101).

Čak i ako prihvatimo Carrollovu logiku redukcije značenja i poruke *Ponosa i predrasuda* na navedenu tvrdnju o karakteristikama spola u odnosu na društvene odnose, rezultat može biti problematičan. Steven Pinker, koji je korištenju teorije evolucije u humanistici naklonjen, utvrđuje da je Carrollova tvrdnja, iako je pri prihvaćanju njegovih pretpostavki pravilna, valjana samo s obzirom na posebne društvene okolnosti viktorijskog doba:

Zakovitosti udvaranja kojima su žene Bennett opsjednute možda doista odražavaju univerzalne impulse, ali posebnost ovog romana ovisi o načinu na koji su ti impulsi pretjerani te vremenski i kulturno kodificirani. Danas bi opis obitelji srednje klase koja bi se brinula o tome da pronađe bogate muževe za svoje kćeri i koja se našla u društvenoj nemilosti jer se jedna od kćeri udala za sina sluge, vjerojatno djelovao smiješno, a sigurno se u njemu ne bismo prepoznali (Pinker, 2007, 166–167).

Pinker ispostavlja razliku između univerzalnih uvjeta mogućnosti ljudskog mišljenja koje uvjetuje univerzalne obrasce ponašanja i toga kako se ti uvjeti i obrasci izražavaju u specifičnim povijesnim i kulturnim kontekstima. Suprotno tome, Carroll zanemaruje značaj te razlike zato što je uvjeren da je pri traženju partnera riječ o istim obrascima ponašanja u različitim povijesnim kontekstima, slijedom čega zaključuje da u tim kontekstima imaju identična značenja. Takvo zaključivanje ne samo da je prebrzo, nego je čak i s aspekta teorije evolucije, koja uzima u obzir važnost bihevioralne i simboličke razine prijenosa informacija među generacijama, pogrešno.

Carrollovo poznavanje ovoga romana, autorice, doba u kojem je nastao i njegove recepcije u današnje

vrijeme gotovo je enciklopedijsko, no svjesno je odlučio da će u svoju interpretativnu analizu uključiti samo one aspekte teksta koji njegovu tezu potvrđuju. Iz razmatranja, dakle, svjesno odlučuje o povijesnim, jezičnim i stilskim posebnostima djela, kao i o specifičnim razlikama između njega i drugih suvremenih ili nesuvremenih romana. Pritom izbjegava možda ključni aspekt romana koji ga čini drugačijim, uvjerljivim i još uvijek barem u smislu zanimanja čitatelja aktualnim.

Čini se čak da *Ponos i predrasude* cijeni zbog podudaranja s njegovom vlastitom predodžbom o tome kako djeluje poseban kognitivni model, to jest traženje partnera, i to unutar posebnog razumijevanja evolucijske psihologije, a ne zbog njegovih lingvističkih, naratoloških i drugih estetskih vrlina.

Naposlijetku, bilo bi svrsishodno – ako inter pretiramo bilo koji roman sa stajališta Carrollova književnog darvinizma – postaviti još pitanje na temelju kojih mjerila tekst možemo analizirati kroz neki određeni kognitivni sustav (modul), a ne kroz neki drugi. Dakle, u čemu je prednost analize *Ponos i predrasuda* sa stajališta sustava ponašanja pronalaženja partnera u usporedbi s kognitivnim sustavom ponašanja, na primjer, sa sustavom održavanja funkcija društvenog poretka. Možda je točno da takav izbor uvjetuje sama tematika romana, ali druge izbore ne isključuje – a ako ih ne isključuje, bilo bi smisleno izvesti ih.

Još je značajnije da bi činjenično trebalo izvesti sve analize sustava ponašanja, kako ih razumije Carroll, u kontekstu interpretacije ovog ili bilo kojeg drugog romana zato što upotreba samo jednog reducira »priču« romana na gotovo neprepoznatljivu »poruku« koju roman možda zapravo ni ne »sadrži«. Budući da Carroll to ne izvodi, iako bi u načelu takva analiza bila moguća, ipak se čini da su za

njega *Ponos i predrasude* najprije primarni predmet analize, primjer na kojem je moguće (uistinu) elegantno prikazati valjanost njegovog razumijevanja darvinističke uvjetovanosti književnosti i njezine evolucijske funkcije.

4.5. Problemi darvinističke interpretacije i književna aksiologija

Književna interpretacija paradigmatički je primjer istraživanja znanosti o književnosti koje ne može biti strogo znanstveno i stoga je za njega karakteristična esejistička forma (Virk, 2010). Ovdje se spajaju svijest o subjektivnosti pripovijedanog i težnje za pripovijedanjem stvarnosti, zbog čega je za esej kao književno-znanstvenu (ili književnu) formu karakteristična singularnost. Nasuprot tome, književni darvinisti zauzimaju strogo znanstveno stajalište empirijskih znanosti, čiji je središnji dio univerzalnost znanja. Takvo epistemološko postavljanje iz književne interpretacije u načelu istiskuje subjektivni aspekt, osobno razumijevanje značenja književnog teksta za pojedinca u njegovom posebnom društvenom i psihičkom kontekstu.

No, kao što je možda u najvećoj mjeri razvidno iz Boydove darvinističke interpretacije, esejistički stil sa svim svojim karakteristikama, dakle, singularnošću, ostaje načinom pisanja interpretacija književnih tekstova. Ali Boydu proturječja između svijesti o singularnoj prirodi osobnog iskustva značenja i težnje za univerzalnošću književne poruke u stvarnosti ne možemo predbaciti kao nešto loše. Ovakva vrsta nedosljednosti, naime, kod njega se javlja zato što je svjestan svih dimenzija književnih tekstova i osjeća potrebu za njihovim metodičkim, znanstvenim razumijevanjem. Stoga smatra da je i ono singularno u književnoj interpretaciji moguće poduprijeti

na univerzalan način, odnosno nadovezivanjem na pojedine kognitivne mehanizme i njihove evolucijske temelje. U krajnjoj instanci, to bi značilo da je svaka subjektivna interpretacija, uključno s doživljavanjem književnog teksta kao takvog, u potpunosti uvjetovana kognitivnim mehanizmima pojedinog čitatelja, koji su u potpunosti uvjetovani načinima na koje se razvijaju kroz međusobnu interakciju principa teorije evolucije i okoline u kojoj pojedinac živi.

Pokušaj takve interpretacije upravo je zbog kompleksnosti hvalevrijedan, ali istovremeno zaboravlja da bi, čak i da je doista uspio, izostavio upravo onaj ključni dio interpretacije koji svojom kompleksnošću nastoji uhvatiti – to jest, značenje subjektivnog doživljaja književnog teksta.¹¹⁵ Opis doživljaja, naime, nikada ne može biti jednak doživljaju samome – iz perspektive trećeg lica nije moguće predočiti iskustvo iz prvog lica – zato što ne može uzimati u obzir svoju vlastitu singularnost. Da bi književna interpretacija to mogla učiniti, mora se barem djelomično odreći upravo temeljne epistemološke postavke književnog darvinizma. Stoga se čini da su najbolje književno-darvinističke interpretacije one u kojima je ovaj problem najvidljiviji i koje se na njega eksplicitno referiraju, a ne one koje ga ignoriraju ili na njega uopće zaboravljaju.

Književno-darvinistička epistemologija zasigurno ima i pozitivne utjecaje na to kako možemo interpretirati književne tekstove. Kada Carroll i Boyd kritiziraju kontekstualistička stajališta koja *Ponos i predrasude* i *Horton Hears a Who!* razumiju kao produkte epohe, kao

¹¹⁵ Gregor Tomc slične teškoće u razumijevanju ljudskog ponašanja opisuje na sljedeći način: »Nemoguće je s preciznošću odrediti kada neko utjelovljenje u interakciji s okolinom generira novu razinu razmjene. Razlog za to je jednostavan – zato što ta točka D jednostavno ne postoji (Tomc, 2011, 25).

da ih je epoha sama stvorila, ističu ključnu manu kontekstualističkih interpretacija, da nisu u stanju obuhvatiti univerzalne karakteristike ljudskog doživljavanja i mišljenja, ni na individualnoj ni na kolektivnoj, čak ni na povijesnoj razini. Takav prigovor, čak i ako je možda opravdan, zaboravlja dvije stvari: da za kontekstualističke pristupe nipošto nije nužno da književne tekstove razumiju doslovno kao produkte epohe i da je književna interpretacija uvijek povijesno i individualno smještena.

Temeljno pitanje budućnosti književno-darvinističkih interpretacija je, dakle, hoće li književni darvinizam moći prepoznati prednosti i slabosti svojih teorijskih i metodoloških pretpostavki. Utvrđivanje toga koji su uvjeti mogućnosti stvaranja i razumijevanja književnosti te kako se ti uvjeti mogućnosti evolucijski razvijaju može biti značajno za naše individualno i društveno iskustvo književnosti, posebice sa stajališta njihova razumijevanja. Ako je pojedinačne sadržajne aspekte *Horton Hears a Who!* – na primjer, posve vidljive odnose između očekivane veličine pojedinih bića, njihovo smještanje na list papira i očekivanja koja imamo o odnosima moći između tih bića – moguće bolje objasniti nadovezivanjem na evolucijski stečene kognitivne i emocionalne mehanizme ljudskog iskustva, onda bi uistinu bila šteta da oni nisu uzeti u obzir u književnoj interpretaciji. No, šteta ne bi bila ništa manja kada bismo iz interpretacije izostavili povijesni kontekst nastanka ovoga stripa, odnosno sukob ideologija i poslijeratno uspostavljanje demokracije u Japanu te uložili SAD-a u tom procesu.

Stoga naposljetku nije iznenađujuće su interpretacije književnih darvinista sa stilističkog aspekta mnogo više esejistička od darvinističkih analiza

evolucijskih funkcija književnosti, što sa stajališta metodološkog pluralizma u načelu nije problematično – ali jest problematično s aspekta književno-darvinističke epistemologije ako ukazuju na subjektivnost i singularnost samih interpretacija. Stoga se čini više smisleno ustrajati na metodološkom pluralizmu ili kakvoj drugoj, više obuhvatnoj sistematizaciji načina proučavanja književnosti nego na empirijskoj znanstvenosti književnih interpretacija. To, naime, i književno-darvinističke pristupe oslobađa potrebe za često prisilnom cjelovitošću interpretacija, čiji rezultat može biti samo njihova redukcija, te ih usmjerava na probleme koje može riješiti pristup u trećoj osobi, empirijski pristup, i to uz istodobnu svijest o tome da to nije cjelovita priča nekog književnog teksta.

Uzimajući u obzir mogućnost da pojedina umjetnička djela mogu nastati i na temelju potpuno pogrešnih načina objašnjavanja i razumijevanja ljudskog mišljenja, sa stajališta književnog darvinizma može doći do vrlo zanimljive pojave koja možda u najvećoj mjeri razumljivo ukazuje na granice književno-darvinističkih interpretacija književnih tekstova. Književni darvinisti – ne samo oni, nego i većina kognitivista, jezikoslovaca, etologa i drugih znanstvenika koji se bave ljudskom psihom – svjesni su bitnih teškoća frejdovske psihoanalize. Budući da je ona dugo vremena bila ne samo najpreciznije nego i najadekvatnije objašnjenje ljudske psihe, na temelju nje nastala su brojna književna i umjetnička djela. Ne ulazeći u analizu nekog pojedinog teksta, možemo zaključiti da bi književno-darvinistička interpretacija takvog teksta naišla na poteškoće, iako njihova dubina isprva možda nije posve intuitivna.

Prije svega, ako postavimo misaoni eksperiment na opisani način, slijedi da darvinistička interpretacija koja ne bi uzimala u obzir specifične namjere autora koje proizlaze

iz mogućih kontekstualnih informacija o njemu i njegovom stvaranju, ne bi uhvatila one poruke i odnose između književnih likova te njihova značenja koja bi se mogla shvatiti kao autorova intencija ili namjera. Ali to je samo prva, najmanja teškoća s kojom bi se u ovom slučaju suočila darvinistička interpretacija.

Druga, koja već dublje seže u problematiku interpretiranja i razumijevanja književnih tekstova, povezana je s nedovršenošću koja je književnosti imanentna. Barem od Romana Ingardena nadalje znamo da književnost sadrži mnoge praznine koje čitatelj tijekom čitanja ili interpret tijekom interpretiranja mora popuniti.¹¹⁶ Ovdje spada i sve ono što implicitni autor samo naznačuje, ali nikad ne izriče. Ali impliciranog autora nikako ne smijemo brkati sa stvarnim autorom kao povijesnom osobom. Ako, dakle, slijedimo pretpostavku da implicitni autor u svojem pripovijedanju nužno ostavlja prazna mjesta te da ga istovremeno nije moguće izjednačiti sa stvarnim autorom, na temelju čega onda je moguće reći da je darvinistička interpretacija, koja crpi iz teorije evolucije, u ovom slučaju prikladnija od psihoanalitičke – posebice zato što možemo pretpostaviti da će psihoanalitička moći učinkovitije povezati praznine s onime što pripovijest kazuje.

Treća teškoća javlja se ako ne uzimamo u obzir koncept implicitnog autora i smatramo – što Boyd u odnosu na Dr. Seussa i čini – da autor svoje intencije činjenično upisuje u strukturu teksta i da ih je pri interpretaciji potrebno uzimati u obzir – samo što su s darvinističkog aspekta te intencije evolucijski uvjetovane. U ovom bi slučaju darvinistička interpretacija morala objasniti ne

¹¹⁶ Te su praznine posljedica neukidive razlike između »književnog teksta« i »čitatelja« koju u povijesti znanosti o književnosti preciznije razmatraju estetika recepcije (Iser) i hermeneutika (Gadamer).

samo to kako su psihoanalitički principi i ideje kojima je naš zamišljen tekst prožet i sami rezultat evolucijski uvjetovanih kognitivnih mehanizama (što bi se u načelu čak moglo učiniti) nego i kako prožetost ovih principa i ideja u književnom tekstu činjenično »neznajući« izvodi »evolucijski program«.

Iako su sve tri teškoće zanimljive, upravo treća pokazuje gdje je granica književno-darvinističkih interpretacija književnih tekstova. Ako je još moguće razumjeti da neka zamisao, neki simbolički sustav kao što je to psihoanaliza, može biti rezultat evolucijski stečenih načina ljudskog mišljenja, sljedeći korak, to jest zaključivanje da psihoanalitičke ideje i principi također, ako ih predočimo u književnom tekstu, u stvarnosti etabliraju odnose između književnih likova koje je moguće najprikladnije objasniti teorijom evolucije, više nije opravdan.

Takav je primjer, dakako, idealizacija koje vjerojatno nema ni u jednom konkretnom tekstu – upravo zato dobro služi za ilustraciju teorijskih teškoća književno-darvinističke interpretacije i za ilustraciju prednosti uzimanja u obzir teorije evolucije pri interpretaciji književnih tekstova.

Među mogućnostima utjecaja teorije evolucije na književnu interpretaciju, ali i na stvaranje književnih tekstova, naposljetku je moguće ubrojiti i utjecaj same teorije na svjetonazorsko razumijevanje uzročnosti i, posredstvom nje, na motivaciju književnih likova. Vjerojatno nije slučajno da se, na primjer, suvremena detektivska priča razvila upravo u vrijeme i na temelju istih teorijskih izvora (geologija, paleontologija) kao teorija evolucije, o čemu opširno raspravlja Frank (2003). Iako tematološka istraživanja paralela između Darwinove teorije i pojave detektivskih pripovijesti u devetnaestom stoljeću

sa stajališta većine književnih darvinista vjerojatno ne pripadaju književnom darvinizmu,¹¹⁷ pomoću njih je moguće, kao što to čini Frank, utvrditi kako je razumijevanje čovjeka, kao evolucijski razvijenog bića čiji se razvoj može pratiti kroz tragove koje je ostavio u vremenu, utjecalo na pripovijedanje priča. Takav pristup može ukazati i na moguće etičke posljedice književnog darvinizma, ne samo u smislu oblikovanja društvenih odnosa temeljenih na teoriji evolucije, što je sa strašnim posljedicama pokušao učiniti socijalni darvinizam, već posebice u smislu evolucijskog utemeljivanja etike i morala.

Književni darvinisti suprotstavljaju se kontekstualistima zbog protuslovlja kontekstualizma kada naglašava značaj pojedinačnih kultura i društvenih konteksta. Boyd i Carroll opravdano upozoravaju na to da nijekanje univerzalne biti čovjeka kao bića ne omogućuje ono što kontekstualisti – ovdje se posebice misli na politički angažirane francuske strukturaliste – nazivaju ljudskim pravima. Ako čovjeka konstituira kultura u kojoj živi, onda ne možemo tvrditi da postoje ljudska prava koja prožimaju sve najrazličitije kulture svijeta.

Među posljedicama književnog darvinizma je i uvjerenje da mi svi ljudi imamo istu »prirodu« koja nas bitno određuje. Politička posljedica takvog pogleda na čovjeka kao biće može biti i nedostatak motivacije za promjenu – antiavangardni ili antirevolucionarni stav kojim su se književni darvinisti isprva suprotstavljali kontekstualističkim (i marksističkim) teorijama koje pretpostavljaju da čovjeka bitno određuje njegova kultura i da je čovjeka kroz kulturu moguće promijeniti te time

¹¹⁷ Studije takve vrste su kontekstualističke, što je i razlog da ih književni darvinisti ne razumiju kao dio programa književnog darvinizma.

transformirati društvene odnose.

Ali književni darvinisti danas ne zagovaraju takva stajališta. Njihova je pretpostavka u temelju humanistička; to jest uvjerenje da je čovječanstvo kao vrsta filogenetski homogena i da su razlike među ljudskim kulturama u stvarnosti sekundarne – u tom je smislu ključno da govoreni jezik razumiju kao evolucijsku stečevinu. Ovakav humanistički univerzalizam može biti temelj za promišljanje o univerzalnoj etici čije se konture na temelju tog općeg uvjerenja još ne mogu raspoznati. S darvinističkog aspekta potrebno je razmisliti o tome koje je načine ponašanja i međuljudske odnose oblikovala evolucija te utječe li na njih još nešto drugo poput prirodnog i seksualnog odabira. S darvinističkog aspekta, dvije su stvari presudne za razumijevanje morala: imanentna i evolucijski stečena intersubjektivnost ljudskog doživljavanja svijeta koja se najprije očituje kroz funkcioniranje zrcalnih neurona i empatije, a zatim još kroz teoriju uma i jezik kao evolucijsku prilagodbu, te razmatranje moguće veze između kognitivnih sustava nagrađivanja i poželjnih oblika ponašanja. Tek tada bi se u načelu moglo govoriti o bilo kakvoj povezanosti teorije evolucije s društvenim vrijednostima te njihovim etičkim utemeljenjima.

No, ubrzo se pokazuje da teorija evolucije omogućuje etičko utemeljivanje zbog više različitih načina ponašanja i valjanosti najrazličitijih društvenih vrijednosti i načina društvenog života. Ako slijedimo principe borbe za opstanak i seksualnog odabira, uspješniji će biti posve drugi i drugačiji pojedinci (s drugačijim fizičkim i psihičkim karakteristikama) nego ako uzimamo u obzir teoriju evolucije grupa. A ako uzimamo u obzir teoriju evolucije grupa, možemo razlikovati između natjecanja za status u grupi i suradnju grupe protiv druge grupe. Stoga je

jednostavna zdravorazumski poimana činjenica da smo pripadnici neke skupine, recimo državljani neke države, mnogo složenija u vrijeme kada nas ugrožava neki vanjski neprijatelj (primjerice rat s drugom državom) nego u razdobljima kada nemamo zajedničkog vanjskog neprijatelja, stoga vjerojatno nije nepovezano s time kako se ljudska kognicija razvila; tako da istovremeno omogućuje empatiju i sebičnost, suradnju i natjecanje, altruizam i sebičnost – a s evolucijskog aspekta moguće je utemeljiti obje mogućnosti.

Upravo se tako čini da na ljudsko ponašanje, koje se u odnosu prema drugome često čini dvoličnim, utječu urođene i evolucijski razvijene sposobnosti suosjećanja, čije se granice vjerojatno, ako je Dunbarova analiza evolucije ljudskog morala pravilna, izražavaju i kroz sličnost između osoba i brojnosti zajednice. Dunbar, naime, tvrdi – a njegove tvrdnje potvrđuju i antropološka istraživanja, kao i istraživanja djelovanja suvremenih internetskih društvenih mreža – da smo mi ljudi prirodno, to jest urođeno sposobni uspostaviti najbliže emocionalne veze sa samo do 5 osoba, nešto slabije s 15, zatim 50, 150 itd., pri čemu se stupanj empatije smanjuje kako se krugovi postupno šire. Istovremeno je zanimljivo, ali s obzirom na Dunbarove tvrdnje očekivano, da su manja društva, recimo države s malim brojem stanovnika egalitarnije od onih s većim brojem članova. Evolucija, dakle, što vjerojatno nije posve trivijalno, omogućuje oboje: visoko egalitarne i snažno hijerarhijske oblike društvene organizacije.

Na temelju toga moguće je utvrditi da je zaključivanje o tome što je univerzalno dobro i što je loše nemoguće. Ako tvrdimo da su određeni oblici ponašanja univerzalno nepromjenjivi ili univerzalno poželjni, to je često posljedica evolucijski uvjetovanih mehanizama ljudske kognicije, ali to još ne znači da su jedni »loši«, a

drugi »dobri«. ¹¹⁸ Stoga je smislenije pretpostaviti da nam evolucija omogućuje najrazličitije postupke i odgovore koji su u različitim okolinama različito opravdani, pa te okolnosti pri raspravi o etici treba uvijek uzeti u obzir i zbog čega pozivanje na evolucijsku teoriju nikada nije dovoljno.

Kada s književno-darvinističkog aspekta govorimo o književnosti i etici ili o etici u književnosti, zato što su književnost i njezina bit predmet književnog darvinizma, treba uzimati u obzir iste pretpostavke, što znači da je s darvinističkog aspekta suđenje o tome kakva je književnost u etičkom smislu dobra, a kakva loša, neutemeljeno.

Jednako tome, ako smo precizni, mora vrijediti i za vrednovanje književnih tekstova. Književni darvinizam može utemeljiti književnu aksiologiju – recimo postulatom da su bolji oni književni tekstovi koji snažnije privlače pozornost čitatelja zato što time ostvaruju dio teorije evolucije koja govori o natjecanju pojedinaca za statusom unutar skupine ¹¹⁹ – ali zato što se teorija književnog vrednovanja temelji na teoriji evolucije, nije ništa opravdanija od bilo koje druge potencijalno moguće darvinističke aksiologije ili bilo koje druge književne aksiologije. Pripisivanje univerzalne vrijednosti književnim

¹¹⁸ Nešto drugačije vrijedi ako o etici razmišljamo na temelju kognitivnih mehanizama koji su izvori našeg odlučivanja. Filozofsku disciplinu koja s tog aspekta pristupa razmišljanju o etici Gazzaniga naziva neuroetikom. Neuroetika može povezivati pojedine kognitivne mehanizme s teorijom evolucije, ali to nije nužno i teorija evolucije nije nužno jedini način tumačenja djelovanja pojedinih kognitivnih mehanizama – prije vrijedi suprotno zato što pojedine kognitivne mehanizme, na primjer, epizodno pamćenje, koristimo u različitim okolnostima i uopće nije nužno da njihovo korištenje na ovaj ili onaj način slijedi neki od evolucijskih ciljeva. Za dubinsku analizu neuroetike i njezine primjene na razumijevanje književnih tekstova vidi još poglavlje *Biogenesis of Ethics* u Beecher, 2016.

¹¹⁹ Takvu je aksiologiju moguće izvesti iz Boydove interpretacije Dr. Seussa.

tekstovima je, naime – baš kao i označavanje nekog ponašanja kao dobrog – s one strane dometa teorije evolucije. Evolucija, drugim riječima, na mjestu apsolutnog subjekta nije ništa više opravdana od bilo kojeg drugog koncepta, čovjeka ili boga.

5. Budućnost književnog darvinizma

Budućnost književnog darvinizma, koji je u početku u velikoj mjeri nastao izvan etabliranih akademskih krugova i takoreći na njihovom rubu, u smislu akademske raširenosti i širenja istraživačkog utjecaja ovisi o dvije stvari: prvo, o tome koliko će biti uspješni književno-darvinistički teorijski uvidi u književnost i književnu interpretaciju, a zatim i o tome kako će napredovati s njime najuže povezane znanstvene discipline, posebice neuroznanost i evolucijska psihologija.

Književni darvinizam se u posljednjem desetljeću etablirao kao književni pravac, ali nije postigao svoj cilj, to jest zamjenu Teorije teorijom evolucije. Potonje bi moglo biti posljedica dvije stvari: književni darvinizam ili još nije dovoljno precizno eksplicirao svoja istraživanja ili za to postoje dublji metodološki i teorijski razlozi.

Gornje analize raznih književno-darvinističkih argumentacija i interpretacija pokazuju da je drugo tumačenje uvjerljivije. Iako na temelju današnjeg poznavanja evolucije, ljudske psihe i funkcioniranja mozga ne možemo posve odbaciti pretpostavku da će se sve te discipline, uključno s književnim darvinizmom, razvijati i da će njihov razvoj s vremenom znanosti o književnosti omogućiti evolucijsko-teorijski temelj koji bi zamijenio ono na Teoriji utemeljeno stanje današnjih istraživanja, prije nego što spoj kultura ukazuje na to da je razlikovanje među njima potrebno. Razlikovanje, naime, ne znači apriorno razlikovanje – problemi i predmeti proučavanja često su zajednički, ali za cjelovit opis kulturnih pojava poput književnosti potrebni su različiti metodološki pristupi koji se ne mogu sažeti pod zajednički nazivnik.

Čini se da takvo polazište književnim darvinistima

nije strano,¹²⁰ ali unatoč tome većina se grčevito okružuje adaptacionističkim programom – dokazivanjem da je književnost evolucijska prilagodba. No, to nije samo karakteristika književnog darvinizma, već evolucijske estetike uopće, pri čemu je, kao što smo gore pokazali, u brojnih književnih darvinista (Gottschall, Boyd i dr.) njihovo posebno književno (teorijsko) mišljenje zapravo nemoguće odvojiti od evolucijsko-estetskog. Dakle, izostaje definicija, tumačenje i argumentacija postojanja one evolucijske karakteristike književnosti po kojoj se književnost razlikuje od drugih vrsta umjetnosti i od neumjetničke uporabe jezika.

Za to da je dokazivanje književnosti ili kao evolucijske prilagodbe ili kao nusproizvoda evolucije tako uporno prisutno kod svih književnih darvinista i da se gotovo svi postavljaju na stranu adaptacionizma razlozi su, dakako, mnogostruki. Prvi je metateorijski zato što najistaknutiji književni darvinisti otvoreno teže zamjeni znanosti o književnosti s evolucijskom znanosti o književnosti. Drugi razlog je taj što su brojna pitanja povezana s mogućim evolucijskim funkcijama književnosti izuzetno zanimljiva i zahtijevaju odgovore čak i izvan samog književnog darvinizma: Zašto je književnost univerzalna? Kako se odvija čitanje? Kako doživljavamo književne likove? Kako čitanje literature utječe na mišljenje čitatelja? Treći razlog zbog kojeg je pitanje evolucijskih funkcija književnosti za književne darviniste tako važno jest pretpostavka da bi, ako se pokaže da književnost nije evolucijska prilagodba, potonja izgubila ili svoju vrijednost, ili pažnju čitatelja, ili oboje.

O ovome, trećem razlogu naposljetku je potrebno posebno promišljanje zato što ga dosad nismo posebno

¹²⁰ Takav pristup, recimo, izričito zagovara Beecher, 2016.

isticali i zato što nije prisutan samo u razmišljanju književnih darvinista, nego i u evolucijskoj estetici općenito. Već smo pri analizi Boydove interpretacije *Horton Hears a Whoo!* i njegove evokritike upozorili na potencijalnu problematičnost veze između evolucijske opravdanosti i biološke uvjetovanosti određenog obrasca ponašanja i vrijednosnih sudova vezanih s tim obrascem ponašanja.

Književni je primjer možda jasniji: ako je pisanje književnosti evolucijska prilagodba (kao i čitanje ili recepcija općenito), pridonosi uspješnosti bića koje piše ili čita – to je jedna od mogućih strategija bića da dobije bolji društveni status. U ovoj (darvinističkoj) tezi krije se vrijednosni sud koji na nju nije zbijen prisilno, već je karakteristika same teorije evolucije – hijerarhija slučajnih prilagodbi na sebi uspostavlja ljestvicu vrijednosti, čak i ako smo toga svjesni, a prilagodbe koje su sve nepotpune izričito ne razumijemo u vrijednosnom smislu. Taj vrijednosni sud ima dvije strane – bolji stvaratelji bit će i društveno uspješniji, a društveni uspjeh autora pokazatelj je estetske vrijednosti njegovih književnih tekstova. Naposlijetku, određena je vrijednosna obveza i suvremenog interpreta koji »naoružan« znanjem o teoriji evolucije pristupa književnim tekstovima. Tu je teoriju, naime, »obvezan« uzimati u obzir – ako zaključivanje izvedemo do krajnosti – ta mu obveza omogućuje i društveni uspjeh.

Već smo pokazali da su svi navedeni zaključci problematični, ali bitno je pitanje zašto dolazi do ovakvog razmišljanja, gdje je njegova srž ili gdje je srž pogreške? U vrednovanju Duttonove knjige *The Art Instinct*, gdje Dutton zagovara adaptacionističko shvaćanje umjetnosti, Kingsbury se pita: »Zašto je značajno da naše estetske ukuse i želju za umjetničkim sudjelovanjem razumijemo ili kao prilagodbu ili kao nusprodukt evolucije?« (Kingsbury,

2011, 148). Kingsbury ističe pogrešnu pretpostavku da između evolucijskih prilagodbi i normativnih tvrdnji o današnjem ljudskom ponašanju postoji nužna povezanost. »Kada se pita je li umjetnost evolucijska prilagodba, Dutton se pita je li umjetnost karakteristika koja je našim precima pomagala pri izgurivanju onih koji se njome nisu bavili [...]« (Kingsbury, 2011, 149). Ali što je to našim precima pomoglo da su postali dominantna vrsta? Jesu li to umjetnička djela ili možda umjetničko ponašanje? Kingsbury kaže da se vjerojatno ne radi o umjetničkim djelima po sebi, već o umjetničkom ponašanju, pa bi u evolucijskom smislu bilo potrebno objasniti što utemeljuje »mehanizme koji služe kao osnova za te obrasce ponašanja« (2011, 149). Teškoća je u tome što se ponašanja koja čine umjetničku produkciju i recepciju mogu konstruirati skupom različitih mehanizama koji imaju različite evolucijske uzroke, što u konačnici znači da ne samo da se umjetnost može objasniti na ovaj način kao nusprodukt evolucije nego je to prije svega razlog za uvjerenje da umjetnost nije evolucijska prilagodba (Kingsbury, 2011, 148–150).

Analiza Justine Kingsbury govori da ne postoji izravna veza između vrijednosnih sudova o ponašanju suvremenog čovjeka i njegovih urođenih (kognitivnih) mehanizama,¹²¹ što naposljetku znači da je strah od »beznačajnosti« umjetnosti suvišan ako se pokaže da je

¹²¹ Da nema neposredne veze, ne znači da je bilo kakva veza isključena, već samo da evolucijski »ciljevi« ljudsko ponašanje (i mišljenje) ne određuju u potpunosti. Suprotno stajalište, da između ljudskog ponašanja i ljudske kognicije ne postoji nikakva veza, naime, bilo bi barem jednako problematično. Ako književni darvinizam pomoću različitih interpretacija i teorijskih analiza pokazuje nešto važno, vjerojatno je to da je književnost (kao način ponašanja, ali i kao produkt ponašanja) na svim razinama razmatranja mnogo kompliciranija nego što to tumače ekstremna scijentistička i kontekstualistička stajališta.

umjetnost nusprodukt evolucije. Sličan primjer je vatra (primjer koji navodi Patel): nije evolucijska prilagodba, ali bismo teško tvrdili da su s njim povezana ponašanja (sposobnost korištenja vatre) za ljudsku vrstu neznčajna.

Kada razmišljamo o budućnosti književnog darvinizma, nismo stoga postavljeni pred izbor za ili protiv važnosti i vrijednosti književnosti u suvremenim društvima, iako neki književni darvinisti (recimo Carroll) tvrde tako. Posljedično i pitanje je li književnost evolucijska prilagodba ili nije gubi dio svojeg prestiža. S druge strane, ovo pitanje, ako njegove posljedice ne preuveličavamo preko mjere, nimalo ne gubi na svojoj zanimljivosti i pertinentnosti. Stoga je za očekivati da će istraživači odgovarati na njega i da će svoje odgovore izoštravati i usklađivati u skladu s razvojem teorije evolucije, kognitivne psihologije i drugih povezanih struka.

No, samo odgovaranje na ovo inače značajno pitanje nije ni smisao ni posebna karakteristika književnog darvinizma. Da bi se uspostavio kao poseban pravac u znanosti o književnosti, književni darvinizam mora otvoriti nova pitanja u vezi s različitim aspektima književnosti i na stara pitanja ponuditi nove, uvjerljivije odgovore.

Čini se da to pojedinim književnim darvinistima ipak uspijeva, kako na teorijskoj tako i na interpretativnoj razini. Književni darvinizam opravdano izlaže nedostatke kognitivne znanosti o književnosti koja svoje modele razumijevanja djelovanja književnih tekstova i književne recepcije mora uskladiti s evolucijsko-teorijskim spoznajama o biološkim mehanizmima pomoću kojih se filogenetski i ontogenetski razvijamo. Druga je strana ove medalje da književni darvinizam nikako ne smije preskočiti razinu analize i izbjeći tematizaciju pitanja koja otvara kognitivna znanost o književnosti, a u novije vrijeme još i neuroznanstveni pristupi književnosti. To znači da

književni darvinizam mora izbjegavati neposredno zaključivanje o autorovim intencijama, o intencijama književnih likova, o vrijednostima i vrijednostima njihovih individualnih ili univerzalnih obrazaca ponašanja te isključivom utjecaju pojedinih evolucijskih zakonitosti na odnose između različitih književnih likova, samo na temelju toga kako je evolucija oblikovala pojedine ljudske karakteristike kao »privremena« rješenja posebnih evolucijskih problema.

Smisleno je, dakle, (čak možda i samo teorijski) razlikovanje utjecaja koji ima svaka pojedina biološki uvjetovana i evolucijski razvijena karakteristika ljudske kognicije i utjecaja koji ima kultura na oblikovanje tih i drugih ljudskih osobina. Iako se čini da evolucija sugerira specifičnu ljestvicu vrijednosti, treba upozoriti i naglasiti da to nije tako. Da je neka karakteristika ljudskog bića ili njegove kognicije evolucijski razvijena ne znači da joj se ljudi moraju »predati«, ni da je u moralnom smislu »dobra«, ni da je nije moguće mijenjati (od gore prema dolje).

Razvoj moralnih pravila može poslužiti kao zanimljiv i kompleksan primjer problematičnosti ovakve vrste zaključivanja kroz koje se izražavaju zablude koje u odnosu na analizu književnosti možda i nisu toliko očite. Ljudi, dakako, imaju pojedine evolucijski nastale tendencije: dobro poznat i često korišten primjer je naša želja za slatkom hranom. No, to ne znači da djecu treba poticati na uživanje u slasticama. Naprotiv, takvo institucionalno poticanje sa stajališta javnog zdravlja danas bi bilo nemoralno i štetno.

Književnost nije hrana, iako je ponekad doista smatramo hranom za dušu, pa se ovaj primjer na nju ne može neposredno aplicirati, ali pokazuje se da bi, čak i kada bi se pojedinačni odnosi među književnim likovima pokazali univerzalnima i rezultatom točno određene

evolucijske prilagodbe (što je s obzirom na kompleksnost isprepletenosti biologije i kulture u ljudskom ponašanju malo vjerojatno), zaključak o moralnoj vrijednosti tih pojedinih odnosa bio pogrešan.

S druge strane, ovaj primjer pokazuje i da ako postoje pojedinačne tendencije, pojedinačni međuljudski odnosi i zakonitosti ponašanja koji imaju temelj u našoj evolucijskoj osnovi, ovu biološku osnovu, koju treba evolucijsko-teorijski opisati, ne smijemo zapostaviti radi znanstvene preciznosti. Otpor književnih darvinista prema takvom zapostavljanju teorije evolucije stoga je opravdan, što ne znači da su svi darvinistički prigovori kontekstualističkom pristupu opravdani; vidljivo je da danas najproduktivniji srednji put.

Nažalost, književni darvinisti koji kritiziraju institucionalnu organiziranost književno-znanstvenih odjela, pa čak i sveučilišta, u pravu su barem u pogledu institucionalnih prepreka s kojima se u svojem istraživanju susreću. Međutim, to nisu samo problemi književnog darvinizma ili čak pojedinih istraživača i istraživačica nego svih novih, interdisciplinarnih istraživačkih pravaca. Poznati slovenski komparatist, akademik Janko Kos, tvrdi da danas više nije moguć način poučavanja kakvo su izvodili utemeljitelji slovenske komparatistike¹²² koji su predavali o najrazličitijim temama i tako zahvatili gotovo cjelokupno područje znanosti o književnosti. Tvrdi da su »danas područja znanosti o književnosti toliko usko specijalizirana i sadrže toliko veliku količinu referenci, informacija itd. da je nemoguće da bi tko uzeo više tih područja zajedno« (Knop, 2011, 26). Posljedica takvog razvoja znanosti o književnosti je i to da se etablirani književni znanstvenici teško podrobnije upoznaju s

¹²² Uz Kosa tu su još Anton Ocvirk i Dušan Pirjevec.

novinama poput književnog darvinizma, zbog čega predstavnici ovog smjera teže objavljuju, ali i zauzimaju mjesta na sveučilištima.

No, problem nije samo u teškoći etabliranja, već seže dublje, na što Kos izričito upozorava: riječ je o izrazitoj specijalizaciji koja prati razvoj svake discipline, što znači da je za dobro poznavanje određenog područja znanosti o književnosti (kao i svake druge znanosti) potrebno toliko truda i znanja da jednostavno nije moguće jednako dobro poznavati druga područja i metode. Stoga, ako želimo književnost razmatrati u cjelini, potrebna je suradnja, institucionalno uređena istraživačka suradnja znanstvenika različitih teorijskih i metodoloških pozadina, ali sa zajedničkim zanimanjem za neki problem. Potonje je vjerojatno tek u povojima, barem na području znanosti o književnosti.

Druga strana izrazite specijalizacije današnjih znanstvenika, metoda i znanosti uopće jest pojava tzv. eksplanatornog jaza. Iako povijest znanosti barem od devetnaestog stoljeća nadalje, kada su se od filozofije odvojile psihologija kao znanost o duhu i sociologija kao znanost o društvu i društvenosti, svjedoči o posebnoj specijalizaciji humanističkih i društvenih znanosti, pojam eksplanatorni jaz obično znači raskorak između istraživanja u trećoj osobi, objektivnog i empirijskog načina istraživanja (karakterističnim za prirodoslovlje) i istraživanja u prvoj osobi, subjektivnog ili povijesnog načina istraživanja (karakterističnim za humanistiku). No, uvođenje empirijskih metoda istraživanja krajem dvadesetog i na početku dvadeset prvog stoljeća¹²³ pokazuje da bi bilo

¹²³ Korištenje empirijskih metoda i pokušaji proučavanja u trećem licu, empirijski-egzaktnog načina proučavanja književnosti u znanost o književnosti stupili su već s ruskim formalizmom i još ranijim pozitivizmom, ali se raskorak između načina istraživanja u prvom i u

moguće o nečem sličnom eksplanatornom jazu govoriti unutar humanistike, pa i unutar same znanosti o književnosti. Vjerojatno već pojava metodološkog pluralizma pokazuje da postoji između različitih pristupa književnosti tolika metodološka razlika da ih nije moguće sažeti u cjelovit metateorijski okvir koji bi organizirao jedinstvena mjerila njihove valjanosti, već treba adekvatnost i valjanost svake metode znanosti o književnosti razmatrati unutar njezine vlastite teorijske perspektive.¹²⁴

Književni darvinisti pokušavaju prevladati pojavu ovih razlika tako da ih jednostavno ne uzimaju u obzir, odbacuju Teoriju i eksplicitno je zamjenjuju teorijom evolucije. Kriterijima znanstvenosti, koji bi trebali vrijediti u evolucijskoj biologiji, provjeravaju valjanost svih metoda znanosti o književnosti, zatim sve one koje ne zadovoljavaju te kriterije jednostavno izdvoje kao pogrešne. Dakle, idu dalje od sistematizacije teorijskog i

trećem licu ponovno aktualizirao tek s pojavom računalnih analiza tekstova, empirijske znanosti o književnosti, kognitivne i neuroznanstvene znanosti o književnosti te, dakako, književnog darvinizma, čiji je utjecaj razvoj upravo u navedenom razdoblju.

¹²⁴ Prijedlozi metateorijskih organizacija suvremenih metoda proučavanja književnosti pojavili su se i u slovenskoj znanosti o književnosti. Najutjecajniji je, uz dosad već više puta spomenuto Virkovo razumijevanje metodološkog pluralizma, vjerojatno Juvanov koji pojmom književnog diskursa želi sistematizirati istraživanje književnosti u cjelovitom okviru te dati smisao svim poznatim i potencijalnim načinima razmatranja književnosti. Slično, ali na empirijsko-estetskoj i sistemsko-društvenoj teorijskoj osnovi čini Urška Perenič koja zamisao o empirijskoj znanosti o književnosti transformira u metateorijski okvir istraživanja književnosti. Naposljetku, i autor ove knjige u svojoj se doktorskoj disertaciji pokušao, nažalost neuspješno i metodološki neprecizno, približiti metateorijskoj sistematizaciji načina razmatranja književnosti, i to na osnovi teorije integrativnosti i *philosophie perennis*.

metodološkog područja znanosti o književnosti te svaku metodu znanosti o književnosti podvrgavaju kriterijima znanstvenosti koji su najvećem broju ustaljenih metoda strani, a s druge strane evociraju metode (recimo, pozitivističku), koje je moderna znanost o književnosti ili napustila ili formirala na način osiguravanja podataka (statistika), koje u sljedećem koraku treba interpretirati i objasniti nekom od drugih metoda. Tome treba dodati da je istraživanje koje je temeljeno na podacima – empiriji – temelj svake znanosti, a nije ključno samo kako su podaci prikupljeni, već i kako ih interpretiramo i analiziramo.

Težnja brojnih književnih darvinista za ujednačavanjem znanosti o književnosti pomoću teorije evolucije potječe iz evolucijsko-teorijskog načina razmatranja razvoja živih bića, odnosno filogeneze, a ontogeneza, to jest način razvoja pojedinog bića i s njim povezanim nasljeđem pokazuje mogućnosti razumijevanja evolucije u manje ekstremnom svjetlu. Ako pretpostavimo da se cjelokupnost ljudskih načina ponašanja može objasniti pomoću teorije evolucije, moguće je i književnost, ako je definiramo kao način ljudskog ponašanja, cjelovito objasniti na isti način. Ali ova pretpostavka ima barem dvije teškoće. 1) Uzimajući u obzir suvremene inačice teorije evolucije koje su, kako posebno ističu Jablonka i Lamb, darvinističke, evolucija nipošto nije u potpunosti određena samo tzv. biološkim mehanizmima nasljeđivanja (genetika i epigenetika), već je suoblikuju i oni nebiološki ili kulturalni (recimo bihevioralna i simbolička razina kod Jablonke i Lamb). 2) Čak i kad bi ljudsko ponašanje (i kognicija) u cijelosti bilo opisivo biološki određenim načinima nasljeđivanja, zaključak da bi se posljedično i književnost mogla cjelovito razumjeti kroz iste mehanizme nije nužan. Književnost se, naime, događa i povijesno, uspostavlja povijesni kontekst koji je, čak i ako

je izraz biološki uvjetovanih obrazaca ponašanja, s obzirom na način svojeg utjecaja na nastanak pojedinih književnih tekstova neovisan.

Književni darvinizam moguće je razmatrati kao potencijalno značajan način tumačenja pojedinih pitanja znanosti o književnosti, ali ga teško prihvaćamo kao temelj znanosti o književnosti, posebice ako bi takav temelj bio mjerodavan i svaku drugu metodologiju znanosti o književnosti. S druge strane, borba književnih darvinista, posebice Carrola, Gottschalla i Boyda, protiv kontekstualizma često je napadanje »strašila«, odnosno protivnika koji u stvarnosti ne postoji, a stvaraju ga sami autori iz izjava koje danas nitko više ne zagovara. Izlažu apsolutnu razliku između vlastitog pristupa književnosti i pristupa Teorije, čime izbjegavaju potencijalno zanimljiv srednji put, a posebno tematizaciju eksplanatornog jaza koji odricanjem valjanosti jedne od svojih strana nestaje s horizonta znanosti o književnosti – ali ne iz samog predmeta proučavanja.

Posebice u vezi s razvojem neuroznanosti i posljedično preciznijim predodžbama o tome kako naše tijelo funkcionira, a također i u vezi s razvojem kognitivnih modela, teorija evolucije može biti izvrstan izvor informacija o tome kako ljudi percipiraju književne likove, što se događa tijekom čitanja, kako doživljavamo književne emocije i osjećaje, kako se odvija estetsko vrednovanje, na čemu se temelje naše preferencije za sinkroniju ili disonancu, kako pojedini narativni elementi utječu na razini konstrukcije književnih likova, priča, ali i na razini recepcije književnih tekstova itd. Sve su to pitanja koja smo analizirali razmatranjem pojedinih darvinističkih pravaca razmišljanja u znanosti o književnosti – i koja otvaraju gomilu novih pitanja, novih pravaca razmišljanja o književnosti i problema s kojima se znanost o književnosti

može suočiti.

Dakle, kakva je budućnost književnog darvinizma? Vjerojatno neće postati nova znanost o književnosti. No, ako pomislimo na to koliko je u znanosti o književnosti bila utjecajna i ponegdje još uvijek jest – psihoanaliza koja je unatoč brojnim problemima te teorije privlačna zato što odgovara na pitanje što uvjetuje ljudsko mišljenje – postoji potreba za time da izvore svojega mišljenja, doživljavanja i osjećanja utemeljimo na čvrstim temeljima empirijskih zakona, nešto čemu će se znanost o književnosti uvijek vraćati, čak i ako možda do potpunog odgovora nikada neće doći. S obzirom na to, književni darvinizam može igrati važnu ulogu u znanosti o književnosti.

S druge strane, književni darvinizam donosi pristupe književnosti koji popunjavaju neke od praznina koje je iza sebe ostavilo požarište frojdotske psihoanalize. Frojdotska (a nakon nje barem jungovska i lakanovska) psihoanaliza,¹²⁵ naime, svoj je rad poimala kao znanstveno (empirijski egzaktno) proučavanje mehanizama koji određuju načine ljudskog ponašanja (doživljavanja, mišljenja i osjećanja). Pad »mita o usamljenom umu«, kako Stolorow i Atwood (1997, 7) nazivaju obrat s uvjerenja da je čovjek u biti »sebičan« na uvjerenje da su ljudi prvenstveno »društvena« bića, otvara nove mogućnosti razumijevanja književnosti. Dissanayake opravdano upozorava na to da Darwin i Kohut ne razmatraju ljudski narcizam kao posljedicu »pogrešno smještenih seksualnih i destruktivnih nagona [...] niti kao posljedicu slijepog imperativa za natjecanje s drugima«,¹²⁶ već da »ljudsku

¹²⁵ O problematičnosti psihoanalitičke interpretacije razvoja sebstva kroz borbu dječjih nagona i svijeta odraslih u Brody, 2001, 340, Bacal i Newman, 1990, 212 te sažetke kritika kod Dissanayake, 2006, 316.

¹²⁶ Uvjerenje koje je moguće pripisati ranoj evolucijskoj psihologiji (vidi Dissanayake, 2006, 310).

prirodu utemeljuje razvoj kroz simpatetičke interakcije s drugima« (Dissanayake, 2006, 310). Čak i s druge strane protokonverzacija između majke i dojenčeta, koje Dissanayake ističe kao primjer intersubjektivnosti, otkriće zrcalnih neurona pokazuje da je empatija u određenoj mjeri urođena i da je već u ishodišnoj slici samoga sebe u čovjeka, njegov svijet unutarnjih iskustva, ugrađen odnos prema drugome ili drugim takvim svjetovima (Stolorow, 1995, 395).

Uzimajući u obzir imanentnu intersubjektivnost ljudskog iskustva svijeta, darvinistička perspektiva znanosti o književnosti nadilazi pogrešna uvjerenja da psihološke patologije proizlaze iz istočnog grijeha ili destruktivnosti nagona (Dissanayake, 2006, 317), čime se približava adekvatnijem razumijevanju ljudske psihe, što dakako utječe na to kako mi ljudi čitamo i doživljavamo književne tekstove, pa i kako stvaramo i razumijemo intersubjektivne odnose među književnim likovima.

No, istodobno treba naglasiti da između evolucijsko-teorijskih mehanizama i specifičnih ciljeva, vezanih uz produkciju i recepciju književnosti te sa samom organizacijom književnih tekstova, postoji bitna razlika na koju književni darvinisti ponekad zaboravljaju. Rasprava o umjetničkom ponašanju svakako nije isto što i rasprava o umjetničkim djelima, a analiza umjetnosti općenito ne vrijedi nužno ni kada razmatramo pojedinačne književne tekstove. Srž književnog darvinizma mora biti proučavanje književnosti, što dakako ne znači da ne može crpiti iz evolucijske estetike i darvinističkih analiza drugih vrsta umjetnosti, ali generalizacija evolucijskih funkcija, djelovanja teorijskih mehanizama i njihovih učinaka te čak umjetničkog ponašanja kao univerzalne karakteristike svakog stvaranja, ne uzimajući u obzir specifičnosti književnosti, za književni darvinizam koji želi zamijeniti

Teoriju popriličan je problem. Zadaća književnog darvinizma svakako je i rasprava o književnom ponašanju, ali s druge strane treba izbjegavati ovakvu generalizaciju u korist vjernijih i preciznijih analiza pojedinih problema znanosti o književnosti.

Univerzalizam koji književni darvinisti prate kada pokušavaju povezati evolucijske mehanizme, slijedeći borbu za opstanak i reprodukciju, i književno stvaralaštvo (uključujući književne tekstove) nije jednak književnim univerzalijama kao strukturnim i sadržajnim elementima koji se statistički relevantno pojavljuju u književnim tekstovima. Stoga se iz jednoga ne može neposredno zaključiti drugo.¹²⁷ Iako su književni darvinisti toga većinom svjesni, njihove interpretacije književnih tekstova prečesto zaboravljaju da konkretno ljudsko ponašanje – autora, čitatelja ili književnog lika – nije samo posljedica traganja za »konačnim ciljem«, dakle za reprodukcijom ili preživljavanjem, te da to nije nužno »cilj« umjetničkih tekstova.

Naposlijetku, iako se književni darvinisti suprotstavljaju poststrukturalističkom mišljenju koje kod književnih darvinista često utjelovljuje Derridaova dekonstrukcija (primjerice, kod Carrola), uspostavljanje ne samo paralela, već čak i međusobno obogaćivanje Teorije i znanosti (kognitivne znanosti, evolucijske teorije, neuroznanost) nije nemoguće. To dokazuje Spolsky na sadržajnoj (pojam slobodne igre) i na strukturnoj (odnos između organizma i okoline) razini (2002, 43–62).

¹²⁷ Posredno to priznaje i Gottschall (2008b i 2005) koji, između ostaloga, razmatra statističko pojavljivanje spola i funkcije spola u narodnim pripovijestima kako bi potvrdio ili opovrgnuo feminističke i evolucijske teze o (društvenoj) ulozi spola u odabranom korpusu.

5.1. Zadaci književnog darvinizma

Iako je književni darvinizam posebna struja u suvremenoj znanosti o književnosti koja eksplicitno stremi za čim većom razinom preciznosti i eksperimentalne provjerljivosti svojih nalaza te njihovom utemeljivanju na empirijskim činjenicama, razmjerno je teško sistematizirati različite pristupe književnih darvinista. Potonje je, s jedne strane, posljedica razlika između toga kako pojedini istraživači i istraživačice razumiju teoriju evolucije (uzimaju li u obzir samo prirodni i seksualni odabir ili i teoriju roditeljskog ulaganja i evoluciju grupa itd.), s druge strane posljedica je različitih definicija književnosti, odnosno njihovog posebnog područja interesa (na primjer, književnost kao fikcija, književnost kao pripovijedanje priča, književnost kao način komunikacije itd.).

Obje vrste teškoća imaju zajedničko ishodište, perspektivu: odakle počinjemo, s teorijom evolucije ili s književnošću. Ako književni darvinizam želi biti doista književni, u smislu svog predmeta istraživanja, a ne u metodološkom smislu,¹²⁸ onda mora započeti s književnošću. No, da bi počeo s književnošću, mora se na neki način odreći tendencije da zamijeni Teoriju. Zbog takve tendencije književni darvinisti prečesto polaze od neke određene interpretacije teorije evolucije koju potom primjenjuju na književnost i tu primjenu razumiju kao cjelinu znanosti o književnosti – posebice što izražena kulturološka borba književnih darvinista protiv

¹²⁸ Stoga Dissanayake, koju je zbog važnosti njezinih tvrdnji o artifičnosti moguće ubrojiti u književne darviniste, književnost ne razmatra kao estetski objekt, već se umjetnosti posvećuje kao načinu ponašanja. Stoga metodologiju i teoriju evolucije stavlja ispred svojeg interesa za književnost, zbog čega se vjerojatno ne bi smatrala književnom darvinistkinjom.

kontekstualističkih pristupa u znanosti o književnosti ograničava domet samog književnog darvinizma. Ako se književni darvinizam usredotočuje na opća metateorijska pitanja znanosti o književnosti i na suprotstavljanje Teoriji, izmiču mu zajedničke točke između različitih teorijskih i darvinističkih pristupa, a istovremeno zanemaruje utjecaj povijesnog i društvenog konteksta na učinak književnih tekstova (i obratno), zbog čega se zaključci o funkcioniranju i značenju pojedinih književnih tekstova koje daju književni darvinisti mogu činiti uskogrudni i problematični.

Općenito je književno-darvinističke pristupi književnosti moguće sistematizirati u dvije najšire i međusobno povezane kategorije: istraživanje književnih univerzalija i istraživanje evolucijske uloge kognitivnih mehanizama koji kumuju ljudskoj proizvodnji i recepciji književnosti.

Književne univerzalije, određene kao strukturni i sadržajni elementi koji se u književnim tekstovima pojavljuju u statistički relevantnoj mjeri, književnom darvinizmu mogu biti izvor informacija o književnosti, iz sintagmatske i paradigmatičke perspektive, koje zatim mogu evolucijski dati smisao i promisliti. Književni darvinizam ujedno može značiti i teorijsku osnovu za statističko istraživanje književnih univerzalija zato što pretpostavlja evolucijski razvijenu univerzalnost uvjeta mogućnosti ljudskog načina mišljenja i ponašanja. Univerzalizam književnog darvinizma stoga može biti teorijski temelj za istraživanje književnih univerzalija, ali treba upozoriti da između dviju razina istraživanja ne postoji neposredna veza zato što evolucijski univerzalizam ne utemeljuje neposredno ljudsku kogniciju i ljudsko ponašanje, već uvjete mogućnosti razvoja obojega.

Svakako bi bilo zanimljivo i korisno istražiti kako

se različite vrste književnih univerzalija pojavljuju kroz povijest književnosti i u različitim kulturnim kontekstima. No, ovakva vrsta istraživanja ima i drugu, manje očitu stranu, to jest jaz između povijesnog smještaja svakog književnog teksta i statistički relevantnog pojavljivanja književnih univerzalija. Pri zaključivanju o smislu ili čak poruci pojedinog književnog teksta književni darvinizam mora biti iznimno oprezan. Ako ne tvrdimo da svi književni tekstovi imaju iste (evolucijske) ciljeve i poruke, utvrđivanje samo njih uvijek je povijesno smješteno. Stoga su tragovi evolucijskih prilagodbi koje je teorijski moguće pronaći u književnim tekstovima, zato što je ljudsko mišljenje ipak evolucijski razvijeno, zapravo samo »tragovi« koji ne određuju cjelinu nijednog od brojnih slojeva književnih tekstova.

Boyd opravdano upozorava na to da su povijesna, individualna i društvena dimenzija analize književnih tekstova značajne, ali sve tri mjeri kroz prizmu književnog darvinizma – prema njemu, evolucijska teorija može biti mjerilo adekvatnosti analiza svih tih slojeva književnih tekstova, što znači da djeluje metateorijski – no ta je pretpostavka vrlo problematična. Vjerojatno bi bilo adekvatnije pretpostavljati da pojedine metodologije imaju različita mjerila valjanosti, ali to ne znači da se njihove spoznaje ne mogu međusobno uspoređivati.

Posebno područje darvinističkog istraživanja književnih univerzalija tiče se odnosa među književnim likovima. Književni darvinizam ne shvaća književne tekstove kao produkte povijesnog doba, već kao evolucijski razvijenih karakteristika ljudskih bića, ali evolucijski ciljevi (preživljavanje i reprodukcija) ne određuju ljudsko ponašanje neposredno, kako bi rekao Carroll, nego posredno kroz privremene ciljeve koji su neposredne motivacije naših postupaka. Ova druga razina, razina

ljudske psihe, koju svaka sa svoje točke gledišta istražuju psihologija i neuroznanost, kompleksan je sustav čiji su uvjet evolucijske prilagodbe (fizičke i bihevioralne), ali odlučujući utjecaj na njihov izraz i ontogenetsko oblikovanje ima i okolina, a kod čovjeka posebice društveno okruženje. To znači da je i s darvinističkog stajališta moguće razmatrati odnos između specifične kulture i pojedinog književnog teksta (njegove produkcije i/ili recepcije), ali uvijek u odnosu na urođene i evolucijski razvijene sposobnosti ljudskog mišljenja.

Na ovom skliskom terenu dosad su nastala brojna zanimljiva istraživanja i književno-znanstvene rasprave, u okviru različitih teorijskih, ali i eksperimentalnih programa od naratologije do kognitivne znanosti o književnosti,¹²⁹ ali istraživačke mogućnosti ni izdaleka nisu iscrpljene.¹³⁰ Možda najzanimljivije i dosad najmanje istraženo je područje neuroznanstvenog istraživanja učinka različitih naratoloških elemenata na to kako čitatelji doživljavaju književne likove. Na temelju evolucijske teorije, naime, moguće je pretpostaviti da svi mi ljudi, bez obzira na geografske i povijesne razlike među nama, imamo određene zajedničke mehanizme koji uspostavljaju naše iskustvo (teorija uma, utjelovljena emocionalnost, epizodno

¹²⁹ Na primjer, rasprave Monike Fludernik, Keitha Oatleyja, Naomi Rokotnitz.

¹³⁰ Napredak neuroznanosti i različitih psiholoških disciplina omogućuje uspostavljanje uvijek novih pogleda na to koji tekstualni elementi konstituiraju različite vrste odnosa između književnih likova, njihovih odluka, njihovih osobnih karakteristika, njihovih motivacija i njihovih postupaka. S druge strane, naratologija utvrđuje kako različiti načini pripovijedanja pobuđuju različite učinke kod čitatelja književnih tekstova, ali i različite međuljudske odnose između književnih likova. Ostaju otvorena i pitanja kako mi čitatelji doživljavamo književne likove, što o njima znamo i kako to znamo, kako pojedine strukturne karakteristike tekstova utječu na komunikacijske mogućnosti teksta itd.

pamćenje itd.). Ti mehanizmi nisu neovisni o okolini, ali neuroznanstvene metode istraživanja prvi put u povijesti znanosti književnim znanstvenicima omogućuju pristup podacima o iskustvima primatelja književnih poruka još prije nego što primatelji svoja iskustva osvijeste i istovremeno bez potrebe da ih pretoče u riječi. Teorijski to može značiti i pristup učincima urođenih i evolucijski razvijenih kognitivnih mehanizama, recimo pojedinih elemenata emocionalnosti¹³¹ koji još nisu »iskvareni« pojedinačevom svjesnom (odozgo prema nadalje usmjerenom) cenzurom.

No ova, prva kategorija književno-darvinističkih studija, čija je srž odnos između književnih i evolucijskih (također kognitivnih i emocionalnih) univerzalija, nije posve odvojena od istraživanja unutar druge kategorije. Već Marissa Bortolussi i Peter Dixon sa svojeg psihonaratološkog gledišta tvrde da je pretpostavka razmišljanja o učincima književnosti na primatelje njezinih poruka i razmišljanja o književnim likovima i drugim naratološkim pitanjima zapravo da su književni likovi »ljudi«. To znači dvoje: da pretpostavljamo da su nam književni likovi u psihofizičkom smislu slični i da književne likove doživljavamo kroz iste mehanizme kao sami sebe i druge ljude. Obje pretpostavke temelje se na našem poznavanju ljudske kognicije.¹³²

Temeljnu osnovu ili model ljudske kognicije koji preuzima književni darvinizam tvori evolucijska psihologija, pa konkretno razmišljanje pojedinog književnog darvinista ovisi o tome kakav je njegov odnos prema evolucijskoj psihologiji. Svi književni darvinisti

¹³¹ Pozitivna ili negativna usmjerenost, intenzivnost i motivacija.

¹³² Pod kognicijom na ovom mjestu mislimo na cjelokupnost ljudskog psihičkog života, uključujući emocije, zrcaljenje i druge utjelovljene kognitivne mehanizme.

prihvaćaju temeljnu pretpostavku evolucijske psihologije da je ljudska kognicija evolucijski razvijen skup mehanizama koji čovjeku pomaže u preživljavanju i reprodukciji, ali njihova se mišljenja razlikuju u pogledu konkretnih izvoda, recimo poimanje modularnosti, pa njihova mnijenja ovise o razvoju same evolucijske psihologije.

Načini ljudskog psihičkog života i sve ono što ih uvjetuje i određuje vrlo su važni i u znanosti o književnosti jer nam njihovo razumijevanje omogućuje dublje analize svih procesa povezanih s književnošću, od produkcije preko posredovanja do recepcije, pa i obrade. Zato je za književni darvinizam tako značajna analiza artificijelnosti Dissanayake koja umjetnost razmatra kao način ponašanja, a ne kao produkt nekog ponašanja ili kao objekt ili predmet. No, s evolucijskog aspekta nisu značajna samo ponašanja vezana uz književnost, već posebice ono što ih određuje, što je s darvinističkog aspekta, dakako, teorija evolucije. Kada pokušamo razumjeti sustavne mogućnosti istraživanja književnosti koje je otvara književni darvinizam, moramo uzimati u obzir oboje – to jest artificijelnost kao umjetničko ponašanje (ili druge moguće načine opisa ponašanja povezanih s književnošću) i evolucijske pretpostavke koje uvjetuju i utemeljuju specifična ljudska ponašanja ili postupke.

Oba aspekta imaju svoje prednosti i svoje nedostatke. S aspekta razmatranja evolucijskih izvora ljudskog ponašanja, za znanost o književnosti osobito je značajan opis čimbenika koji utječu na različite vrste ponašanja, između ostalog, i na one koji su vezani uz književnost ili umjetnost općenito. Svi književni darvinisti teoriju evolucije razumiju kao posljednji izvor i »motor« koji pokreće kretanje razvoja književnog stvaralaštva. Budući da između evolucijskih ciljeva i specifičnih,

književnih ciljeva može postojati razlika, književni darvinizam uvijek mora objasniti kako točno pojedini elementi teorije evolucije uvjetuju specifične bihevioralne (i kognitivne) obrasce i kako se oni zatim manifestiraju u književnosti ili kako ih književnost stvara.

Za pojedini književni tekst ili za književnost kao takvu činjenično nije potrebno da neposredno »slijedi« evolucijsko-teorijske ciljeve. Upravo tako nije nužno pretpostavljati da evolucijski mehanizmi (čak i ako ih shvatimo u najširem smislu te u njih uključimo još bihevioralnu i simboličku dimenziju evolucije) u potpunosti određuju pojedine tekstove, književnost u cjelini ili njezinu povijest. No, čini se nužnim opisati kako se pojedini elementi teorije evolucije »ostvaruju« u posebnim kulturnim, društvenim i drugim okolnostima.

Ali ni takav opis književnog teksta ne znači cjelovitu sliku njegovog mogućeg značenja. Ako književni tekst tumačimo s aspekta teorije evolucije, treba uzeti u obzir pojedine načine izražavanja i oblikovanja sadržajnih i formalnih aspekata književnih tekstova kako ih je moguće pronaći u povijesti književnosti. Teorija evolucije kroz evolucijsko utemeljivanje načina ljudskog mišljenja može objasniti posebne oblike ponašanja, percepcije i međuljudskih odnosa koje pronalazimo u književnim tekstovima, ali ne može tumačiti njihovu povijesnu smještenost ni njihov povijesni razvoj i značenje. Iz istih je razloga teorijom evolucije teško objasniti značenje koje književnost kao cjelina ili pojedini književni tekst ima za pojedinca.

S aspekta analize evolucijski razvijene ljudske kognicije moguće je iznova utemeljiti književnu ontologiju. Beecher (2016, 26) pri tom pitanju upozorava na starije kognitivističke analize ontološkog statusa književnih likova koje su nezamjenjiv izvor informacija i za književni

darwinizam. Beecher izlaže Palmerova istraživanja, ali u jednakoj bi mjeri mogao izložiti i studije Oatleyja ili Dixona i Bortoloussi. Svi ovi istraživači tvrde da se čitateljevo doživljavanje književnih likova ne razlikuje bitno od njihova doživljavanja stvarnih osoba te da se čak ni »fiktivni umovi«, kao što kaže Palmer (2004), kognitivno ne razlikuju od stvarnih osoba. Potonje znači da se i izmišljeni književni likovi ponašaju kao da su stvarni jer ih samo tako možemo razumjeti – to jest njihove unutarnje, psihičke i emocionalne poticaje, želje i namjere.

Ono što književni darvinizam može učiniti jest pokazati kako je doživljavanje književnosti evolucijski razvijeno i koji su to kognitivni i drugi mehanizmi koji ga uvjetuju. Međutim, bilo bi pogrešno takvo tumačenje shvatiti kao zatvaranje prostora slobode kada govorimo o književnoj interpretaciji.¹³³ Čak i ako pretpostavimo da je ljudsko »simboličko« djelovanje evolucijski razvijeno, to ne znači da je sve njezine aspekti moguće objasniti sa stajališta teorije evolucije. To je i glavni razlog zašto književni darvinizam nije najprikladniji metateorijski način sistematizacije načina istraživanja književnosti.

Književni darvinizam se oslanja na teoriju evolucije koja mu osigurava pojmovne alate za praćenje neuroloških, kognitivnih i bihevioralnih obrazaca koji su povezani s književnošću, čak i u dalekoj povijesti čovječanstva (filogeneza) i kroz razvoj svakog pojedinog subjekta u određenoj kulturi (ontogeneza). S obzirom na to, može biti koristan alat u proučavanju književne recepcije, načina

¹³³ Boyd, na primjer, izričito upozorava na društvene i individualne aspekte pojedinog književnog teksta koje uzima u obzir u svojoj interpretaciji, ali oba samo s aspekta teorije evolucije, što ju znatno sužava, jer posljedično ne uzima u obzir moguće dimenzije individualnog i društvenog obilježavanja koje nisu posljedice evolucijskih »ciljeva«.

književnog stvaranja i čak književnog tržišta. Za sva ova područja književno-znanstvenog istraživanja značajne su kognitivističke tvrdnje o utjelovljenosti i imanentnoj društvenosti ljudskoga doživljaja svijeta, koje književni darvinizam podupire evolucijskom teorijom. Književni darvinizam nadilazi tradicionalne predodžbe o autonomnom subjektu koji se tek treba prilagoditi intersubjektivnosti i kojemu društvenost znači problem – počinje s intersubjektivnošću i uspostavljanjem uvjeta mogućnosti paradoksa alter ega koji neuroznanstvenoj i hermeneutičkoj razini tumači Paul Armstrong.¹³⁴

No, na sve tri razine književno-darvinističke analize načina ponašanja povezanih s književnošću – recepcija, produkcija, prenošenje – uzimajući u obzir evolucijske principe, treba uzimati u obzir barem još neuroznanstvene spoznaje o utjelovljenosti ljudskog doživljavanja svijeta, kognitivno-psihološke modele tog doživljavanja, koji se objašnjavaju na razini ponašanja, te kontekstualistički pristupi književnosti. Boyd je vjerojatno u pravu kada kritizira zaključivanje da su djela Dr. Seussa »samo« produkt njegovog doba – dakle, rasizma koji je u to vrijeme bio prisutan u SAD-u. No, svakako su društvene okolnosti neki okvir koji je utjecao na specifične elemente njegovih stripova (recimo, izbor sadržaja), kao i okvir u kojem su ti stripovi na ovaj ili onaj način bili shvaćeni i prihvaćeni od čitatelja i čitateljica. Taj se društveni i povijesni okvir, ponovno naglašavamo, ne može u potpunosti objasniti samo kroz prizmu teorije evolucije – a posebice ne značenje stripa Dr. Seussa u toj okolini.

Književni darvinizam omogućuje inovativno istraživanje na različitim razinama analize književnih tekstova i načina ljudskog ponašanja povezanih s

¹³⁴ Usporedi s Armstrong, 2015, 159–208.

književnošću. Istovremeno može biti teorijski temelj empirijski egzaktnog, statističkog i neuroznanstvenog proučavanja literature. Sve te zadaće književnog darvinizma, međutim, ne ovise nužno o tome shvaćamo li književnost evolucijski kao prilagodbu ili kao nusprodukt evolucije. Sigurno je da će se književni darvinisti i ubuduće baviti ovim pitanjem, no čini se da to nije presudno za književno-znanstveni uspjeh i korisnost književnog darvinizma. Pretpostavka da je ljudsko mišljenje evolucijski razvijeno još ne znači da je ljudsko ponašanje posve evolucijski određeno i determinirano. Ako se književni darvinizam može donekle odmaknuti od programa po kojem bi trebao zamijeniti Teoriju, moguće ga je shvatiti kao jedan od značajnijih suvremenih pristupa književnosti koji otvara mnoštvo novih književno-znanstvenih pitanja i nudi nove odgovore na stara pitanja.

Odgovori na stara pitanja znanosti o književnosti koje nudi književni darvinizam trebali bi biti precizni, jasni i empirijski provjerljivi, slijedeći metodološku rigoroznost književnog darvinizma. Kao što smo vidjeli u pojedinim primjerima rasprava književnih darvinista, to nije uvijek slučaj, ali većinu književno-darvinističkih hipoteza, posebice onih koje se tiču pojedinih književnih tekstova, doista je moguće empirijski provjeriti, iako često samo kroz prizmu kognitivne psihologije i teorije evolucije, ali i ne kroz prizmu alternativnih književno-darvinističkih pristupa. Oni se samo iznimno nadovezuju jedni na druge, kao što se, primjerice, Boyd i Carroll nadovezuju na teoriju artifičijelnosti Dissanayake, ali obično izlažu tako različite aspekte evolucije i tako različite aspekte književnih tekstova te umjetničkog stvaralaštva da, čak i ako se ne slažu glede temeljnih izvora, ne dolaze u međusobni sukob u konkretnim izvodima. Unatoč tome, već dosadašnji razvoj književnog darvinizma pokazuje da je riječ o izgradnji

korpusa znanja i poznavanja književnosti koji doprinosi općoj znanosti o književnosti i suprotno uvjerenju nekih vodećih književnih darvinista ne zamjenjuje je, već je proširuje i produbljuje. Naposljetku to je najveći poticaj za istraživanje književnosti iz evolucijske perspektive.

Sažetak

Zašto se tijekom evolucije čovječanstva umjetnost, a posebno književnost, razvijaju kao različite i odvojene aktivnosti u svakoj pojedinoj ljudskoj zajednici i kulturi? To je osnovno pitanje pojedinih pristupa književnosti. Oni koji se time bave s gledišta evolucijske teorije zajednički se nazivaju književnim darvinizmom. Međutim, čak i kada se književni darvinizam usredotočuje na ovo osnovno pitanje i na tezu da je književnost evolucijska prilagodba, on ne postaje potpuno homogen teorijski i metodološki napor.

Taj se fenomen može pratiti do devedesetih. U to su vrijeme neki etablirani književni stručnjaci (prije svega Joseph Carroll i Briand Boyd), psiholozi (Steven Pinker, Daniel Nettle) i filozofi umjetnosti (Ellen Dissanayake, Denis Dutton), uz istraživače iz drugih područja znanosti, prepoznali teorijski model unutar evolucijske teorije. Ovaj se model pokazao prikladnim za unapređenje proučavanja književnosti.

No, književni darvinizam nije nastao isključivo kao intelektualna zanimljivost pojedinih istraživača zainteresiranih za evolucijsku važnost književnosti i utjecaj koji bi Darwinova evolucijska teorija mogla imati na sadržajne i strukturne karakteristike književnih tekstova. Na njezino formiranje utjecalo je i stanje u znanosti o književnosti na kraju tisućljeća. Književni darvinizam također se pojavio kao odgovor na tzv. Teoriju čija je očita karakteristika recikliranje znanja, a ne njegovog unapređivanja, čija je posljedica, prema književnih darvinista, pad zanimanja za znanost o književnosti te posljedično srozavanje ugleda stručnjaka znanosti o književnosti te financiranja njihovih istraživanja. Stoga je ustrajanje književnih darvinista na nužnosti uvođenja empirijskih i provjerljivih načina istraživanja u znanost o

književnosti ujedno i ponovni pokušaj uvođenja prirodoslovne epistemologije u izrazito humanističko istraživačko područje.

Književni darvinizam svakako nije prvi pokušaj te vrste u povijesti znanosti o književnosti, niti jedini koji se razvijao u drugoj polovici dvadesetog i prvom desetljeću dvadeset i prvog stoljeća. Pojedinačna razmišljanja unutar književnog darvinizma (primjerice, teorija umjetnosti Ellen Dissanayake) otvoreno koketiraju s ruskim formalizmom, jednim od takvih povijesnih eksperimenata s početka dvadesetog stoljeća, a od modernijih primjera treba spomenuti empirijsku znanost o književnosti i kognitivnu znanost o književnosti.

No, književni darvinizam razlikuje se od svih ovih empirijskih pristupa time što više ili manje eksplicitno nastoji zamijeniti sve ostale postojeće (kontekstualističke i esencijalističke) teorije kao jedna, jedinstvena teorija, ujedno je to razlog zašto je u isto vrijeme i eksperiment u naturalističkoj sistematizaciji znanosti o književnosti baziranoj na epistemologiji. Za razliku od kognitivnih pristupa, književni darvinizam ne započinje svoja istraživanja na razini ljudske misli, iskustva i analize emocija, već na razini razvoja ljudske duhovnosti kroz darvinističku evoluciju. Književni darvinizam stoga počinje s evolucijskom teorijom, uzimajući u obzir kognitivno-psihološke analize ljudskog mišljenja, a završava analizom književnosti kao estetskog objekta (ili načina ponašanja).

Na ovom se mjestu glavne struje književnog darvinizma počinju razilaziti. Suvremena sinteza evolucijske teorije omogućuje različite načine razumijevanja razvoja različitih aspekata ljudskog mišljenja i ljudskih načina ponašanja za koje je zainteresirana znanost o književnosti. Određeni književni

darvinisti usredotočuju se na važnost seksualnog odabira i povezuju estetsko ponašanje kod ljudi s plesovima i pjesmama parenja u životinja. Drugi se fokusiraju na informacijski aspekt književnosti i shvaćaju je kao način prenošenja i dijeljenja važnih informacija, koji također može imati društveno-kohezivnu funkciju. Treći pak smatraju književnost vrstom kognitivne igre obrascima značenja na društveni i prirodni svijet koji okružuje čovjeka kao biće. Četvrti pak tvrdi da je evolucija kod ljudi razvila sustave ponašanja čiji je kognitivni temelj modularni mozak, a da je književnost mehanizam za stvaranje kognitivnog reda, to jest način davanja smisla ljudskom doživljavanju svijeta.

U istoj mjeri, kao što su ta razmišljanja međusobno povezana jer književnost razumiju kao evolucijsku prilagodbu i crpe iz teorije evolucije, razlikuju se i po načinu razmatranja književnosti, razumijevanja ljudske kognicije i elemenata teorije evolucije koju izlažu. Kritička analiza četiri glavna pravca književnog darvinizma pokazuje da nijedan od njih nije neproblematičan, ali ujedno svaki istodobno otvara poseban i zanimljiv aspekt darvinističkog razmatranja književnosti, što se u konačnici pokazuje i u analizi pojedinih književno-darvinističkih interpretacija. Književna je interpretacija upravo onaj dio znanosti o književnosti u kojemu se najjasnije pokazuju nedostaci teorijskih i epistemoloških postavki, a s njima i osobite prednosti književnog darvinizma.

Pokazuje se da tendencija književnog darvinizma da zamijeni Teoriju često označava borbu protiv imaginarnog protivnika i da književno-darvinistička epistemologija ne može označavati sistematizirajuće načelo znanosti o književnosti ako želi ostati vjerna sebi. S druge strane, mnoge darvinističke kritike kontekstualističkih teza i pojedinih elemenata darvinističkih tumačenja čine se posve

svrsishodnima i znanosti o književnosti mogu pružiti nove informacije i spoznaje o književnosti i njezinom djelovanju.

Budući da se književni darvinizam ne može jednostavno predstavljati kao evolucijska estetika, uvijek u središte svojeg zanimanja mora postavljati književnost i njezinu bit. S obzirom na takvo književno-znanstveno ishodište, književni se darvinizam naposljetku može sistematizirati u barem dvije šire istraživačke kategorije: istraživanje književnih univerzalija i istraživanje učinka književnosti. U okviru istraživanja književnih univerzalija postoji više pojedinačnih područja istraživanja, bilo da se radi o teorijskom utemeljivanju književnih univerzalija ili kvantitativnim studijama i darvinističkoj tematici. U okviru istraživanja književnog učinka, međutim, možemo razlikovati barem istraživanje ljudskog mišljenja koje književnost stvara i uživa u njoj, učinak pojedinih elemenata teorije evolucije na strukturu književnih tekstova i moguću evolucijsku ulogu književnosti te, konačno, darvinističko proučavanje književnosti kao estetskog objekta i estetskog načina ponašanja.

Književni darvinizam se pokazuje produktivnim načinom istraživanja književnosti, ali ne kao jedini mogući i opravdani način – a pogotovo ne kao zamjena za Teoriju zato što bi s metateorijske točke gledišta takva zamjena samo bila druga strana iste medalje: umjesto preuskog kontekstualizma preuski esencijalizam i umjesto relativizma spoznaje njihov neopravdani redukcionizam. Međutim, ako književni darvinizam razumijemo kao jednu od mogućnosti osiguravanja znanja znanosti o književnosti, iznimno je koristan način razumijevanja književnosti u znanstvenim kontekstima koje dosad još nije bilo moguće proučavati. Pritom se književni darvinizam uz estetiku povezuje s drugim znanstvenim disciplinama, posebice neuroznanostima i evolucijskom biologijom. Kao takvo

interdisciplinarno proučavanje književni darvinizam zahtijeva reorganizaciju znanstveno-istraživačkih institucija koje moraju biti sposobne organizirati i financirati interdisciplinarno istraživanje, i to istraživanje tzv. eksplanatornog jaza.

Summary

Why has the evolution of mankind seen art and especially literature develop as distinct and separate activities in every single human community and culture? This is the basic issue of certain approaches to literature. Those that deal with it from an evolutionary theory viewpoint are collectively called literary Darwinism. However, even when literary Darwinism focuses on this basic issue and on the thesis that literature is an evolutionary adaptation, it doesn't become a completely homogenous theoretical and methodological effort.

The phenomenon may be traced to the Nineties. At that time, some established literary experts (most notably Joseph Carroll and Briand Boyd), psychologists (Steven Pinker, Daniel Nettle) and art philosophers (Ellen Dissanayake, Denis Dutton), along with researchers from other fields of science, recognized a theoretical model inside the evolutionary theory. This model proved suitable for improving the study of literature.

However, literary Darwinism was not formed exclusively as an intellectual curio of certain researchers interested in the evolutionary importance of literature and the influence that Darwin's evolutionary theory might exert over the content and structural characteristics of literary texts. Its formation was also influenced by the state of literary science at the end of the millennium. Literary Darwinism also emerged as a response to the so-called Theory that prefers to recycle knowledge rather than further it. According to literary Darwinists, this was one of the reasons for literary science to experience a drop in popularity, leading to cuts in funding and lowering the reputation of literary science experts. Thus, the insistence of literary Darwinists that it is necessary to introduce

empirical and verifiable ways of exploration in literary science is also a re-attempt to introduce natural science epistemology into a distinctly humanistic research field.

Literary Darwinism is certainly not the first attempt of this kind in the history of literary science, nor is it the only one developed in the second half of the Twentieth and the first decade of the Twenty-first century. Individual thoughts within literary Darwinism (for example, Ellen Dissanayake's art theory) openly flirt with Russian formalism, one of such historical experiments from the beginning of the Twentieth century. And from among modern examples, empirical literary science and cognitive literary science must be mentioned.

But literary Darwinism differs from all of these empirical approaches by more or less explicitly striving to replace all other existing (contextualist and essentialist) theories as a singular theory. That is the reason why it is also an experiment in the naturalistic epistemology-based systematization of literary science. Unlike cognitive approaches, the literary Darwinism does not begin its research at the level of human thought, experience and emotion analysis, but rather at the level of the development of human spirituality through Darwinist evolution. Literary Darwinism therefore begins with the evolutionary theory, taking into account cognitive psychological analyses of human thinking, and ends with the analysis of literature as an aesthetic object (or mode of behavior).

At this point, the main streams of literary Darwinism start to diverge. The modern synthesis of evolutionary theory allows different ways of understanding the development of different aspects of human thought and human behaviour in which the literary science is interested. Certain literary Darwinists focus on the importance of sexual selection and associate aesthetic behaviour in people

with mating dances and songs in animals. Others focus on the information aspect of literature and understand it as a way of transmitting and sharing important information, which can also have a social-cohesive function. Still others consider literature a type of cognitive game with applying patterns of meaning to the social and natural world surrounding the human being. And some argue that evolution in humans has developed behavioural systems whose cognitive foundation is a modular brain, and that literature is a mechanism for creating a cognitive order, a way of devising the way humans experience the world.

These thoughts are interconnected because they treat literature as an evolutionary adaptation and draw from the theory of evolution. However, they also differ due to the way they deal with literature, the understanding of human cognition and the elements of the evolutionary theory they expose. A critical analysis of the four main directions of literary Darwinism shows that none of them is perfect. But each simultaneously opens up a special and interesting aspect of the Darwinist treatment of literature, which is ultimately shown by the analysis of individual literary and spiritualist interpretations. Literary interpretation is precisely that part of literary science where the shortcomings of theoretical and epistemological assumptions are most clearly shown, and with them the special advantages of literary Darwinism.

It turns out that the tendency of literary Darwinism to replace the Theory often signifies combating an imaginary opponent. The Darwinian epistemology cannot denote the systemic principle of literary science if it is to remain true to itself. On the other hand, many Darwinist critiques of contextual theses and individual elements of Darwinist interpretations seem to be quite useful and may

provide to literary science new information and knowledge about literature and its effect.

Since literary Darwinism cannot simply pose as an evolutionary aesthetics, it must always center on literature and its essence. Beginning with this, literary Darwinism may be systematized into at least two broader research categories: the research of literary universals and the exploration of literature impact. As part of the research of literary universals, there are more individual fields of research, be it the theoretical foundation of literary universals or quantitative studies and Darwinist thematology. In the context of the research of the literary effect, however, we may distinguish between the research of human thought which creates and enjoys literature, the effect the individual elements of evolutionary theory have on the structure of literary texts and the possible evolutionary role of literature, and, finally, the Darwinist study of literature as an aesthetic object and aesthetic behaviour.

Thus, literary Darwinism proves productive in researching literature, but not as the only possible and justified way – and especially not as a substitute for the Theory. From a metatheoretic point of view, such a substitution would only show the other side of the same coin. It would produce a narrow essentialism instead of a narrow contextualism and an unjustified reductionism instead of relativism of knowledge. However, if we were to understand literary Darwinism as one of the possibilities of providing literary knowledge, it can prove to be an extremely useful way of understanding literature in scientific contexts not yet available to study. In addition, literary Darwinism is in addition to literary science well connected to other scientific disciplines, especially neuroscience and evolutionary biology. As such,

interdisciplinary study of literary Darwinism calls for reorganizing the scientific research institutions. These must be able to organize and finance interdisciplinary research through the so-called explanatory gap.

Literatura

- Allen, Christopher, 2004: The Dunbar Number as a Limit to Group Sizes. *Life With Alacrity*. http://www.lifewithalacrity.com/2004/03/the_dunbar_numb.html (citirano 21. 11. 2017)
- Alonso-Cortes, Angel, 2006: From Signals to Symbols: Grounding Language Origins in Communication Games. U *Game Theory and Linguistic Meaning* (ur. Ahti-Veikko Pietarinen). Oxford: Elsevier. 21–32.
- Armstrong, Paul, 2015: *Kako se literatura igra z možgani*. Ljubljana: ZZFF.
- Atance M., Christina i O'Neill K., Daniela, 2001: Episodic Future Thinking. *Trends in Cognitive Sciences* 5/12. 533–539.
- Atance M., Christina i O'Neill K., Daniela, 2005: The Emergence of Episodic Future Thinking in Humans. *Learning and Motivation* 36. 126–144.
- Armstrong, Paul, 2015: *Kako se literatura igra z možgani?*. Ljubljana: ZZFF.
- Ayala, Francisco J, 1985: *Theodosius Dobzhansky*. Washington: National Academy of Sciences.
- Bacal, Howard i Newman Kenneth, 1990: *Theories of Object Relations*. New York: Columbia University Press.
- Bartalesi, Lorenzo i Portera, Mariagrazia, 2015: Beyond the Nature-Culture Dichotomy: A Proposal for Evolutionary Aesthetics. *Aisthesis* 8/1. 101–111.
- Beecher, Donald, 2016: *Adapted Brains and Imaginary Worlds*. Quebec: McGill Queen's University Press.
- Boyd, Brian, 2005: Evolutionary Theories of Art. V *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 147–176.

- Boyd, Brian, 2008: Art as Adaptation: A Challenge. *Style* 48/2–3. 138–143.
- Boyd, Brian, 2010: Getting It All Wrong: Bioculture Critiques Cultural Critique. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 197–210.
- Boyd, Brian idr., 2010: Introduction. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll in Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 1–17.
- Boyd, Brian, 2016. *O izvoru zgodb.* Ljubljana: ZZFF.
- Brody, Hugh, 2001: *The Other Side of Eden.* New York: North Point Press.
- Brown, Steven i Dissanayake, Ellen, 2009: The Arts are More than Aesthetics: Neuroaesthetics as Narrow Aesthetics. U *Neuroaesthetics* (ur. Martin Skov i Oshin Vartanian). *Neuroaesthetics.* Amityville: Baywood. 43–57.
- Brown, Donald, 2010: The Universal People. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll in Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 83–95.
- Buckner, Randy i Carroll, Daniel, 2006: Self-Projection and the Brain. *Trends in Cognitive Sciences* 11/2. 49–57.
- Buss, David M., 2010: Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. V *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 41–54.
- Carroll, Joseph, 1995: Evolution and Literary Theory. *Human Nature* 6/2. 119–134.
- Carroll, Joseph, 2005: Human Nature and Literary Meaning: A Theoretical Model Illustrated with a

- Critique of *Pride and Prejudice*. V *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 76–106.
- Carroll, Joseph, 2006: The Human Revolution and the Adaptive Function of Literature. *Philosophy and Literature* 30/1. 33–49.
- Carroll, Joseph, 2008: An Evolutionary Paradigm for Literary Studies. *Style* 42/2–3. 103–135.
- Carroll, Joseph, 2010: Intentional Meaning in Hamlet: An Evolutionary Perspective. *Style* 44/1–2. 230–260.
- Carroll, Joseph i dr., 2010a: Quantifying Tonal Analysis in The Mayor of Casterbridge. *Style* 44/1–2. 164–188.
- Carroll, Joseph i dr., 2010b: Imagining Human Nature. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 211–218.
- Carroll, Joseph i dr., 2010c: Paleolithic Politics in British Novels of the Longer Nineteenth Century. V *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 490–506.
- Carroll, Joseph, 2011: *Reading Human Nature: Literary Darwinism in Theory and Practice*. Albany: State University of New York Press.
- Carroll, Joseph, 2012a: The Truth About Fiction: Biological Reality and Imaginary Lives. *Style* 46/2. 129–160.
- Carroll, Joseph, 2012b: Meaning and Effect in Fiction. *Style* 46/3–4. 297–316.
- Carroll, Joseph, 2012c: *Literary Darwinism*. New York: Routledge.
- Carroll, Joseph i dr., 2012d: *Graphing Jane Austen*. New York: Palgrave Macmillan.
- Carroll, Joseph, 2015a: Evolutionary Social Theory: The

- Current State of Knowledge. *Style* 49/4. 512–541.
- Carroll, Joseph, 2015b: Evolved Human Sociality. V *Handbook on Evolution and Society* (ur. Jonathan Turner idr.). London: Routledge. 572–602.
- Churchland, Patricia, 2012: *Braintrust: What Neuroscience Tells Us about Morality*. Princeton University Press.
- Colm Hohan, Patric, 2008: For Evolutionary Criticism, Against Genetic Absolutism. *Style* 48/2–3. 202–206.
- Colm Hogan, Patric, 2003: *The Mind and Its Stories: Narrative Universals and Human Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conway, M. A., 2009: Episodic Memories. *Neuropsychologia* 47. 2305–2313.
- Cooke, Brett i Machann, Clinton, 2012: Applied Evolutionary Criticism. *Style* 46/3–4. 277–296.
- Crews, Frederick, 2008: Aphorism for Empiricists. *Style* 42/2–3. 155–160.
- Crews, Frederick, 2005: Foreword for the Literary Side. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall in David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. xii–xv.
- Damasio, Antonio, 1994: *Descartes'Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. New York: Ayon Books.
- Damasio, Antonio, 2008: *Iskanje Spinoze: Veselje, žalost in čuteći možgani*. Ljubljana: Krtina.
- Damasio, Antonio, 2010: *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain*. New York: Pantheon Books.
- Dawkins, Richard, 2010: The Digital River. V *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 55–71.
- de Waal, Frans i Berger, Michelle, 2000: Payment for Labour in Monkeys. *Nature* 404.

- de Waal Frans, 2016: *Primates and Philosophers: How Morality Evolved*. Princeton. Princeton University Press.
- Deacon, Terrence, 1997: *The Symbolic Species: The Co-Evolution of Language and the Brain*. New York: W. W. Norton.
- Dehaene, Stanislas, 2010: *Reading in the Brain: The New Science of How We Read*. New York: Penguin.
- Dissanayake, Ellen, 1995: *Homo Aestheticus: Where Art Comes From and Why*. Seattle: University of Washington Press.
- Dissanayake, Ellen, 2006: Fons et Origo: A Darwinian View of Selfobject Theory and the Arts. *Creativity, Art, and Psychoanalysis* 26/3. 309–325.
- Dissanayake, Ellen, 2008a: Beyond Words: Can Literary Darwinism Address the Unsaid and Inexpressible in Literary Creation and Response?. *Style* 48/2–3. 161–165.
- Dissanayake, Ellen, 2008b: The Arts After Darwin: Does Art Have an Origin and Adaptive Function? U: *WorldArt Studies: Exploring Concepts and Approaches* (ur. Zijlmans K. i van Damme D.). Amsterdam: Valiz. 241–263.
- Dissanayake, Ellen, 2009: The Artification Hypothesis and Its Relevance to Cognitive Science, Evolutionary Aesthetics, and Neuroaesthetics. *Cognitive Studies* 5. 148–173.
- Dissanayake, Ellen, 2010: Art and Intimacy: How the Arts Began. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 144–155.
- Dissanayake, Ellen, 2011a: Prelinguistic and Preliterate Substrates of Poetic Narrative. *Poetics Today* 32/1.

55–79.

- Dissanayake, Ellen, 2011b: Doing Without the Ideology of Art. *New Literary History* 42/1. 71–79.
- Dissanayake, Ellen, 2014: A Bona Fide Ethological View of Art: The Artification Hypothesis. U *From Art as Behaviour: An Ethological Approach to Visual and Verbal Art, Music and Architecture* (ur. Christa Sutterlin i dr.). Oldenburg: BIS. Verlag der Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. 43–62.
- Dissanayake, Ellen, 2015. »Aesthetic Primitives«: Fundamental Biological Elements of a Naturalistic Aesthetics. *Aisthesis* 8/1. 5–24.
- Dobzhansky, Theodosius, 1941: *Genetics and the Origin of Species*. New York: Columbia University Press.
- Dobzhansky, Theodosius, 1956: Genetics of Natural Populations XXV: Genetic Changes in Populations of *Drosophila Pseudoobscura* and *Drosophila Persimilis* in Some Locations in California«. *Evolution* 10, 82–92).
- Doležel, Lubomir, 1998: *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dunbar, I. M. Robin, 1996: *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*. London: Faber.
- Dunbar, I. M. Robin, 1998: Theory of Mind and the Evolution of Language. U *Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases* (ur. J. R. Hurford i dr.). Cambridge: Cambridge university Press. 92–101.
- Dunbar, I. M. Robin, 2004: *The Human Story*. London: Faber and Faber.
- Dutton, Denis, 2005: Afterword. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 259–264.

- Dutton, Denis, 2010: *The Uses of Fiction*. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 184–193.
- Easterlin, Nancy, 2012: *A Biocultural Approach to Literary Theory and Interpretation*. Baltimore: Johns Hopkins.
- Easterlin, Nancy, 2010: Wordworth, Psychoanalysis, and the »Discipline of Love«. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 348–360.
- Eibl, Karl i Kellmann, Katja, 2008: Misleading Alternatives. *Style* 48/2–3. 166–171.
- Evans, Dylan, 2005: From Lacan to Darwin. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 20–37.
- Flack, Jessica i de Waal, Frans, 2000: *Any Animal Whatever: Darwinian Building Blocks of Morality in Monkeys and Apes*. *Journal of Consciousness Studies* 7/1–2. 1–29.
- Fludernik, Monika, 1996: *Towards a Natural Narratology*. London: Routledge.
- Frank, Lawrence, 2003: *Victorian Detective Fiction and the Nature of Evidence*. New York: Palgrave.
- Gabrieli, John; Poldrack, Russell i Desmond, John, 1998: The Role of Left Prefrontal Cortex in Language and Memory. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 95/3. 906–913.
- Gallese, V. i Goldman, A., 1998: Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-Reading. *Trends in Cognitive Science* 12/2. 493–501.
- Goldstein, T. in Winner, E., 2012: Enhancing Empathy and

- Theory of Mind. *J Cogn Dev* 13. 19–37.
- Gottschall, Jonathan i Sloan Wilson, David, 2005: Introduction: Literature a Last Frontier in Human Evolutionary Studies. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. xvii–xxvi.
- Gottschall, Jonathan, 2005: Quantitative Literary Study: A Modest Manifesto and Testing the Hypotheses of Feminist Fairy Tale Studies. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 199–224.
- Gottschall, Jonathan, 2008a: What are Literary Scholars For? What is art For?. *Style* 48/2–3. 186–191.
- Gottschall, Jonathan, 2008b: *Literature, Science, and a New Humanities*. New York: Palgrave.
- Gottschall, Jonathan, 2008c: *The Rape of Troy: Evolution, Violence, and the World of Homer*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gottschall, Jonathan, 2010: Homeric Women: Re-Imagining the Fitness Landscape. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 289–305.
- Herman, David, 2008: Narrative in the Minds of Others. *Style* 42/4. 504–516.
- Habjan, Jernej, 2005: Teorija literarnega diskurza in Bahtin. *Slavistima revija* 53/3. 331–346.
- Hogan, Patric Colm, 2008: For Evolutionary Criticism, Against Genetic Absolutism. *Style* 42/2–3. 202–206.
- Huffman M. A. i Quiatt D., 1986: Stone handling by Japanese macaques (*Macaca fuscata*): implications for tool use of stone. *Primates* 27. 413–423.
- Jablonka, Eva i Lamb, Marion, 2009: *Stiri razsežnosti evolucije: Genetska, epigenetska, vedenjska in*

- simbolna raznolikost v zgodovini življenja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Juvan, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Juvan, Marko, 2012: Darwin preneseno in dobesedno: žarni v znanosti v boju za obstanek. *Primerjalna književnost* 35/3. 53–69.
- Keysers, Christian in Gazzola, Valeria, 2010: Social Neuroscience: Mirror Neurons recorded in Humans. *Current Biology* 20/8. 353–354.
- Kingsbury, Justine, 2011: (R)evolutionary Aesthetics: Denis Dutton's *The Art Instinct: Beauty, Pleasure and Human Nature*. *Biology and Philosophy* 26/1. 141–150.
- Knop, Seta, 2011: O Čem govorimo, ko govorimo o literaturi? Pogovor z Jankom Kosom. *Primerjalna književnost* 34/3. 7–31.
- Kramnick, Jonathan, 2011: Against Literary Darwinism. *Critical Inquiry* 37/2. 315–347.
- Kramnick, Jonathan, 2012. Literary Studies and Science: A Reply to My Critics. *Critical Inquiry* 38/2. 431–460.
- Lehmann, Hans Thies, 2008: Od Logosa k pokrajini. *Drama, tekst, pisava*. Ur. Petra Pogorevc i Tomaž Toporišič. Ljubljana: MGL.
- Lesnik-Oberstein, Karin, 2016: The Object of Neuroscience and Literary Studies. *Textual practice*. 1–17. [http://www.academia.edu/29641526/](http://www.academia.edu/29641526/The_object_of_neuroscience_and_literary_studies) The_object_of_neuroscience_and_literary_studies (citirano 21. 11. 2017.)
- Lingnau, Angelika i dr., 2009: Asymmetric fMRI Adaptation Reveals no Evidence for Mirror Neurons in Humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 106/24.
- Maxnov, D. T., 2005: The Literary Darwinists. *The New*

- York Times Magazine* 6.
- McEwan, Ian, 2005: Literature, Science, and Human Nature. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 5–19.
- Merleau Ponty, Maurice, 2006: *Fenomenologija zaznave*. Ljubljana: Študentska založba.
- Miall, David i Dissanayake, Ellen, 2003: The Poetics of Babytalk. *Human Nature* 14/4. 337–364.
- Miall, David, 2008: Completing the Paradigm: In Pursuit of Evidence. *Style* 48/2–3. 234–238.
- Milkowski, Marcin, 2013: *Explaining the Computational Mind*. Cambridge: MIT.
- Miller, Geoffrey, 2000: Evolution of Human Music Through Sexual Selection. U *The Origins of Music* (ur. N. L. Wallin, B. Merker in S. Brown). Cambridge: MIT Press. 329–360 (1–27).
www.unm.edu/~gfmiller/new_papers2/miller%202000%20music.DOC
(citirano 21. 11. 2017.)
- Miller, Geoffrey, 2010: Arts of Seduction. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 156–173.
- Morris, Desmond, 1962: *The Biology of Art*. New York: Knopf.
- Musek, Janek i Pečjak, Vid, 1996: *Psihologija*. Ljubljana. Filozofska fakulteta.
- Nettle, Daniel, 2005: What Happens in *Hamlet*? Exploring the Psychological Foundations of Drama. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 56–75.
- Nettle, Daniel, 2010: The Wheel of Fire and the Mating

- Game: Explaining the Origins of Tragedy and Comedy. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 316–332.
- Nordlund, Marcus, 2005: The Problem of Romantic Love: Shakespeare and Evolutionary Psychology. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 107–125.
- Nordlund, Marcus, 2010a: Consilient Literary Interpretation. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 224–230.
- Nordlund, Marcus, 2010b: Jealousy in Othello. V *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 333–347.
- Oatley, Keith, 1999: Meeting Minds: Dialogue, Sympathy, and Identification, in Reading Fiction. *Poetics* 26. 439–454.
- Oatley, Keith, 2011: *Such Stuff as Dreams*. Oxford: Blackwell.
- Oatley, Keith, 2012: *The Passionate Muse: Exploring Emotions in Stories*. Oxford: Oxford University Press.
- Oatley, Keith i dr., 2013: The Psychology of Fiction. U *Cognitive Literary Studies* (ur. Isabel Jaen i Julien Jacques Simon). Austin: University of Texas Press.
- Palmer, Alan, 2004: *Fictional Minds*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Patel D., Aniruddh, 2008: *Music, Language, and the Brain*. Oxford: Oxford University Press.
- Perenič, Urška, 2014: *Empirija v literarni vedi*. Ljubljana:

ZZFF.

- Petru, Simona, 2016: *Ujeti v čas: epizodični spomin in razvoj modernega mišljenja*. Ljubljana: ZZFF.
- Picard, Laurence idr., 2009: Development of Autonoetic Autobiographical Memory in School Age Children: Genuine Age Effect or Development of Basic Cognitive Abilities?. *Consciousness and Cognition* 18. 864–876.
- Pinker, Steven, 2007. Toward a consilient study of literature (review of J. Gottschall & D. Sloan Wilson, »The Literary Animal: Evolution and the Nature of Narrative«). *Philosophy and Literature* 31. 161–177.
- Pinker, Steven, 2010a: Evolution and Explanation. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 104–110.
- Pinker, Steven, 2010b: Art and Adaptation. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 125–134.
- Piolino, Pascale i dr., 2007: Do School-Age Children Remember or Know the Personal Past?. *Consciousness and Cognition* 16. 84–101.
- Piolino, Pascale idr., 2009: Episodic Autobiographical Memories Over the Course of Time: Cognitive, Neuropsychological and Neuroimaging Findings. *Neuropsychologia* 47. 2314–2329.
- Piolino, Pascale i dr., 2010: Reduced specificity of Autobiographical Memory and Aging: Do the Executive and Feature Binding Functions of Working Memory Have a Role?. *Neuropsychologia* 48. 429–440.
- Premack, David i Woodruff, Guy, 1978: Does the Chimpanzee Have a Theory of Mind?. *The Behavioral*

- and Brain Sciences* 4. 515–526.
- Premack, David i Premack, Ann, 2003: *Original Intelligence: Unlocking the Mystery of Who We Are*. New York: McGraw-Hill.
- Ramachandran, V. S., 2011: *The Tell-Tale Brain. A Neuroscientist's Quest for What Makes Us Human*. New York: W. W. Norton.
- Richardson, Allan, 2002: Literature and the Cognitive Revolution. *Poetics Today* 23/1. 1–8.
- Rizzolatti, Giacomo; Fadiga, Luciano; Gallese, Vittorio; Fogassi, Leonardo, 1996: Premotor Cortex and the Recognition of Motor Actions. *Cognitive Brain Research* 3/2. 131–141.
- Rokotnitz, Naomi, 2007: Constructing Cognitive Scaffolding Through Embodied Receptiveness. *Style* 42/4. 385–408.
- Schulkin, Jay, 2000: Theory of Mind and Mirroring-Neurons. *Trends in Cognitive Sciences* 4/7. 252–254.
- Schiebe, Mark, 2013: A Biocultural Approach to Literary Theory and Interpretation by Nancy Easterlin. *Midwest Modern Language Association* 46-47/1–2. 161–165.
- Sheehan, Paul, 2015: Continental Drift: The Clash between Literary Theory and Cognitive Literary Studies. U *Mindful Aesthetics* (ur. Cris Danta i Helen Groth). New York: Bloomsbury Academics. 47–58.
- Singer, Peter, 2011: *The Expanding Circle*. Princeton. Princeton University Press.
- Spolsky, Ellen, 2002: Darwin and Derrida: Cognitive Literary Theory as a Species of Post-Structuralism. *Poetics Today* 23/1. 43–62.
- Spolsky, Ellen, 2008: The Centrality of the Exceptional in Literary Study. *Style* 48/2–3. 285–289.
- Stockwell, Peter, 2002: *Cognitive Poetics: An Introduction*.

London: Routledge.

- Stolorow, Robert D, 1995: An Intersubjective View of Self Psychology. *Psychoanalytic Dialogues* 5. 393–399.
- Stolorow, Robert i Atwood, George, 1997: *Working Intersubjectively*. Hillsdale: The Analytic Press.
- Suddendorf, Thomas in Busby, Janie, 2003: Mental Time Travel in Animals?. *Trends in Cognitive Sciences* 7/9. 391–396.
- Suddendorf, Thomas in Busby, Janie, 2005: Making Decisions With the Future in Mind: Developmental and Comparative Identification of Mental Time Travel. *Learning and Motivation* 36. 110–125.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 1996: On the Origins of Narrative: Storyteller Bias as a Fitness-enhancing Strategy. *Human Nature* 7/4. 403–425.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 2001: New Science, Old Myth: An Evolutionary Critique of the Oedipal Paradigm. *Mosaic* 34/1. 121–137.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 2001: Narrative Theory and Function: Why Evolution Matters. *Philosophy and Literature* 25/2. 233–250.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 2005: Reverse-Engineering Narrative: Evidence of Special Design. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 177–196.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 2008: Information is the Stuff of Narrative. *Style* 48/2–3. 254–260.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 2010a: New Science, Old Myth: An Evolutionary Critique of the Oedipal Paradigm. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 306–315.

- Sugiyama Scalise, Michelle, 2010b: Cultural Variation Is Part of Human Nature: Literary Universals, Context Sensitivity, and »Shakespeare in the Bush«. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 483–489.
- Sugiyama Scalise, Michelle, 2011: The Forager Oral Tradition and the Evolution of Prolonged Juvenility. *Frontiers in Psychology* 2/133. 1–19.
- Tomc, Gregor, 2011: *Geni, nevroni, jeziki: Duševnost kot flogiston sodobne kognitivne znanosti?*. Ljubljana: FDV.
- Tooby, John i Cosmides, Leda, 2010: Does Beauty Build Adapted Minds? Toward an Evolutionary Theory of Aesthetics, Fiction, and the Arts. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 174–183.
- Torben, Grodal, 2008: Evolutionary Theory and the Naturalistic Fallacy. *Style* 42/2–3. 192–196).
- Tsur, Reuven, 2003: *On the Shore of Nothingness: a Study in Cognitive Poetics*. Exeter: Imprint Academic.
- Tsur, Reuven, 2013: Where Do Conventions Come From? *Style* 47/3. 275–282.
- Tulving, Endel, 1972: Episodic and Semantic Memory. U *Organization of Memory* (ur. E. Tulving i W. Donaldson). New York: Academic Press. 381–403.
- Vermeule, Blakey, 2010: *Why do We Care About Literary Characters?*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Verpooten, Jan, 2015: *Art and Signaling in a Cultural Species*. Antwerp: University of Antwerp Faculty of Science Department of Biology.
- Virk, Tomo, 2003: *Moderne metode literarne vede in*

- njihove filozofsko teoretske osnove.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Virk, Tomo, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: Kritični pregled.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Virk, Tomo, 2010: Esej in narava literarnovednega diskurza. *Primerjalna književnost* 33/1. 233–243.
- Vogeley, A. i dr., 2001: Mind Reading: Neural Mechanisms of Theory of Mind and Self-Perspective. *Neuroimage* 14/1. 170–181.
- Wege, Sophia, 2013: *Wahrnehmung, Wiederholung, Vertikalität: Zur Theorie und Praxis der Kognitiven Literaturwissenschaft.* Bielefeld: Aisthesius Verlag.
- Wilson Sloan, David, 2005: Evolutionary Social Constructivism. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. 20–37.
- Wilson, Edward O., 2005: Foreword for the Scientific Side. U *The Literary Animal* (ur. Jonathan Gottschall i David Sloan Wilson). Evanston: Northwestern University Press. vii–xi.
- Wilson Edward O., 2010: Man: From Sociobiology to Sociology. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 79–82.
- Wilson, Edward O., 2010: Sociobiology at Centuries End. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press. 96–103.
- Wilson, Edward O., 2010: The Arts and Their Interpretation. U *Evolution, Literature, and Film: A Reader* (ur. Brian Boyd, Joseph Carroll i Jonathan Gottschall). New York: Columbia University Press.

135–143.

Womack, Kenneth, 2010: »Nothing's going to change my world«: Narrating Memory and Selfhood with the Beatles. *Style* 44/1–2. 261–281.

Zunshine, Lisa, 2003: Theory of Mind and Experimental Representations of Functional Consciousness. *Narrative* 11/3. 270–291.

Zunshine, Lisa, 2006: *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*. Ohio: Ohio State University.

Žunkovič, Igor, 2015a: Učinek utelešene vednosti v sodobni dramatikini – 24ur Simone Semenič. *Slavistična revija* 63/4. 377–388.

Žunkovič, Igor, 2015b: Nevropsihološka interpretacija *Sferičnega zrcala*. *Slavistična revija* 63/2. 155–168.

Žunkovič, Igor, 2016: Ali je nevroznanost rešila humanistiko? *Jezik in slovstvo* 61/1. 101–112.

Žunkovič, Igor, 2017a: Reprezentacija spola pri prejemnikih nagrade kresnik. *Slavistična revija* 65/1. 183–198.

Žunkovič, Igor, 2017b: Literatura kot evolucijska prilagoditev. *Primerjalna književnost* 40/3. 49–68.

Kazalo imena

A

- Abbott, H. Porter
131
Agamben, Giorgio
17
Allen, Christopher
36, 237
Aristotel
46, 56, 94, 117, 140
Armstrong, Paul
52, 84, 88, 99, 158,
183, 221, 237
Atance M., Christina
42, 237
Atwood, George
210, 250
Austen, Jane
176, 180–82, 184, 239
Ayala, Francisco J.
20, 68, 237

B

- Bacal, Howard
210, 237
Badiou, Alain
17
Baldwin, Mark
87
Bartalesi, Lorenzo
99, 105, 106, 237
Barthes, Roland
17, 170

- Beecher, Donald
196, 200, 219, 220,
237
Berger, Michelle
49, 240
Bernheimer, Charles
95
Bortolussi, Marissa
37, 217, 220
Bowlby, John
114
Boyd, Brian
11, 15, 20, 21, 24, 31,
35, 38, 39, 45, 50, 55,
58, 66, 73, 83, 89, 95–
98, 102, 112–14, 119–
21, 126, 130–45, 154,
157, 160, 161, 163,
165–71, 176, 177,
182, 187, 188, 191,
193, 196, 200, 201,
209, 215, 220–22,
225, 231, 237–41,
243, 244, 246–48,
250–52
Brecht, Bertolt
57
Brody, Hugh
210, 238
Brown, Steven
116, 117, 124, 238,
246

Buckner, Randy
41, 42, 47, 238
Busby, Janie
42, 47, 250
Buss, David M.
101, 238
Byron
178

C

Carroll, Joseph
5, 11, 15, 20, 21, 27,
29, 38, 41, 42, 45, 47,
66, 68, 73, 74, 81, 84,
89, 95–97, 99, 102,
132, 145–61, 163,
164, 175, 176, 180–
86, 188, 193, 203,
209, 212, 215, 222,
225, 231, 238–41,
243, 244, 246–48,
250–52
Chomsky, Noam
65, 85
Churchland, Patricia
49, 50, 54, 84, 240
Conway, M. A.
41–43, 240
Crews, Frederick
92, 240

D
Damasio, Antonio
45, 53, 54, 115, 240

Darwin, Charles
29, 67, 68, 70, 77, 92,
106, 137, 192, 210,
225, 231–35, 239,
241, 243, 245, 249
Dawkins, Richard
21, 61, 68, 69, 78,
149, 240
De Waal, Frans
49–51, 56–58, 240,
241, 243
Deacon, Terrence
20, 241
Dehaene, Stanislas
65, 85, 88, 164, 241
Dennett, Daniel
68
Derrida, Jacques
17, 83, 182, 212, 249
Desmond, John
34
Dissanayake, Ellen
15, 20, 38, 45, 55, 56,
65, 93, 96, 97, 103,
113–30, 133, 157,
177, 210, 211, 213,
218, 222, 225, 226,
231, 232, 238, 241,
242, 246
Dixon, Peter
37, 217, 220
Dobzhansky, Theodosius
20, 68, 69, 73, 74,
155, 237, 242

Doležel, Lubomir
34, 242
Dr. Seuss
5, 113, 165–67, 171,
182, 191, 196, 221
Dunbar, I. M. Robin
32, 33, 35–37, 60–62,
64, 124, 134, 177, 195
Dutton, Denis
15, 112, 201, 202,
225, 231, 242, 243,
245

E

Ejhenbaum, Boris
20

F

Falk, Dean
100
Fludernik, Monika
34, 129, 216, 243
Foucault, Michel
17
Frank, Lawrence
192, 193, 243
Freud, Sigmund
56, 130, 210
Friedman, Milton
105

G

Gabrieli, John
41, 243

Gadamer, Hans-Georg
32, 34, 191
Gallese, Vittorio
50, 52, 53, 243, 249
Gazzaniga, Michael
196
Gazzola, Valeria
48, 49, 52, 245
Goldman, A.
51–53, 243
Goldstein, Thaila
142, 243
Gottschall, Jonathan
5, 37, 66, 89, 163,
164, 171–75, 200,
209, 212, 237–44,
246–48, 250–52
Gould, Stephen Ray
29, 68, 69, 136

H

Heerwagen, Judith
100
Heidegger, Martin
32
Hogan, Patrick Colm
140, 161, 240, 244
Homer
244
Huffman M. A.
131, 144, 244
Humphrey, K. Nicholas
109

Husserl, Edmund
32
Huxley, Julian
67

I

Ingarden, Roman
83, 191
Iser, Wolfgang
191

J

Jablonka, Eva
20, 68–70, 75–87, 92,
106, 208, 244
Jakobson, Roman
127
James, William
33, 45, 53
Jaynes, Julian
65
Johnson, Mark
65
Juvan, Marko
29, 89, 207, 245

K

Kagan, Jerome
20
Kant, Immanuel
44
Keyzers, Christian
48, 49, 52, 245

Kingsbury, Justine
105, 201, 202, 245
Knop, Seta
205, 245

Kramnick, Jonathan
245
Krauss, Lawrence
98

L

Lacan, Jacques
17, 64, 182, 243
Lakoff, George
65
Lamb
20, 68–70, 75–87, 92,
106, 208, 244
Leach, Edmund Ronald
110
Lehmann, Hans Thies
44, 46, 245
Lenneberg, Eric
85
Lingnau, Angelika cc
48, 245
Lorenz, Konrad
146, 237

M

Maynard Smith, John
69
Menand, Luis
89, 145

Mendel, Gregor
70
Merleau Ponty, Maurice
52, 246
Miall, David
89, 103, 113–15, 122–
24, 246
Miller, Geoffrey
97, 98, 102, 104, 107
Mitchell, Carol
110
Moretti, Franco
20
Morris, Desmond
131, 246
Mozart, Wolfgang
Amadeus
142
Musek, Janek
53, 246

N

Nettle, Daniel
15, 66, 95, 163, 177–
80, 225, 231, 246
Newman, Kenneth
210, 237
Nussbaum, Martha
130

O

O'Neill K., Daniela
42, 237

Oatley, Keith
51, 113, 142, 216,
220, 247
Ocvirk, Anton
205
Ong, Walter Jackson
164
Orians, Gordon
100

P

Palmer, Alan
220, 247
Patel D., Aniruddh
61, 74, 87, 101, 104,
105, 108, 112, 155,
157, 203, 247
Petru, Simona
34, 40–43, 45, 59, 60,
248
Pečjak, Vid
53, 246
Phillips, Natalie
24
Pinker, Steven
15, 61, 73, 84, 109,
112, 156, 185, 225,
231, 248
Piolino Pascale
42, 248
Pirjevec, Dušan
205
Platon
62, 117

Poe, Edgar Allan
182

Portera
99, 105, 106, 237

Premack, Ann
31, 33, 249

Premack, David
33, 248, 249

Propp, Vladimir
110

Prousta
47

Q

Quiatt, Duane
131, 144, 244

R

Ramachandran, V. S.
84, 87, 249

Rizzolatti, Giacomo
52, 59, 65, 249

Rokotnitz, Naomi
32, 44, 52, 129, 216,
249

S

Schachter, Stanley
53

Schulkin, Jay
53, 249

Shakespeare, William
34, 35, 111, 247, 251

Sheehan, Paul
17, 249

W

Wernicke, Cari
85

Wilson Sloan, David
20, 71, 72, 86, 87,
147, 160, 161, 237,
239, 240, 242–44,
246–48, 250, 252

Wilson, Edward O.
20, 71, 72, 244, 252

Winner, Ellen
142, 243

Woodruff, Guy
31, 248

Wundt, Wilhelm
56

Z

Zahavi, Dan
61

Zeki, Semir
84, 139

Zunshine, Lisa
34, 35, 253

Ž

Žižek, Slavoj
17

Žunkovič, Igor
1–3, 11, 12, 37, 63,
93, 174, 253